

મોતનો ધા

હું ખીને દિલા સો.

મોત મો દશાહ.

ભાગ પદ મો.

“ મહારા દીકરાને ! ” માટે અભિપ્રાય.

“ આ ઉમદા પુસ્તકોની ખરી અગત્યતા અને ઉપયોગીપણું થોડા સારા શબ્દોમાં સમજાવવાની અમોએ કોશિશ કરી છે. અને અમો મુશ્કેલીએ છીએ કે ઉપરની જોશાદના ભક્તો માટે કાળજી લેતાં દરેકે દરેક આ પુસ્તકોના અભ્યાસ કરી તેનો છુટથી ફેલાવો કરવાને પોતાથી બંધન કરે. વર્ષ માંડ, નવું સાલ કે લગ્ન નવનૈત જેવા ખુશનુમાં પ્રસંગોએ સાદી ભેટ તરીકે આ પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવાનું બધે બેસતું થઈ પડશે. કોઈ એક જ કોમ કે ઇસ્લામ માટે આ પુસ્તકો લખાયાં નથી, પણ સામાન્ય માણસ જાતને તે ઉપરથી ઘણું શીખવાનું મળે એમ છે. ” (પારસી સંસાર.)

“ એ ભક્તો બાઈને મારી એજ પીનતી છે, કે એક બે વાર લખાણ કરી, ચાપાન્યા વહેંચી, ભાવજી આપી, તે ઉપર સંતોષ નહીં પડવો; એવા પ્રકારની શુભ કેશીશ ચાલુ રાખવી. તેવળી શુભ કેશીશનાં સારાં ફળ મારા જેવા જાણવામાં આવ્યાં છે, પણ એવાં ફળનો પાક વરસો વરસ ઉતારવા માટે વરસો વરસ નવાં બીજ રોપવાની જરૂર છે; એક હાથે નહીં પણ અનેક હાથે વાવણી થવાની જરૂર છે, એક પત્રમાં નહીં પણ અનેક પત્રમાં લખાણ થવું જરૂર છે. કોમની કેળવણી એટલે બિજવણી માટે તેનાં ‘ વિષ ’ ની જાળવણીની જરૂર છે. ” (હિંદી આરીક-ડોઝ ફાઇ.)

“ મા-આપની સેવા ” માટે અભિપ્રાય.

“ આજના સુવર્ણ જમાનામાં માયાપત્ની સેવાની પુરી કદર મોટે ભાગે કાવામાં આવતી નથી. માયાપત્ની સેવા કરવામાં પોતાના મનને મમતી મોત્તેનો ભાગ આપવા તૈયાર થતા બહુ યોગ્ય થોડા સંખ્યે આજે નજરે પડે છે. મીં દેશાઈ આ પુસ્તક બહુ ઉપયોગી અને વાંચવા જેવું તવારીખી બાબદોથી ભરપૂર અને રસીકું છે; જેનો પુખ્ત અભ્યાસ કરવો માયાપત્ની સેવા બદલનારાં છોકરાંઓ પોતાની હરમાનદારી ભરેલી હરખ પ્રેમ અને લાગણી સહિત બતાવી શકશે. ” (જ્ઞાન વર્ષિક)

“ દીકરી તો પરણીને પારકે ઘરે જનાર હોવાથી છોકરીઓની કેળવણી પાછળ કેટલાંક માયાઓ જેમણે તેવું ધ્યાન આપતાં નથી. તેઓને મીં દેશાઈએ આ પુસ્તકમાં જે બોધ દીધો છે, તે આનંદ આપનારો છે. ” (જામ જમશેદ.)

“ સારી જીંદગીની શોક ” ફેશનની ફિસિયારી-માટે અભિપ્રાય.

“ મીં શીયાવક સોરાબજી દસ્તુર કામદીન, જેણે મરહુમ જાણીતા મુંબઈગર શેઠ અરદેશર કામદીનના બાઈ થાય છે, તેણે આ પુસ્તક મીં દેશાઈ પાસે ખાસ રચાવેલું છે. અને પોતાના માયની રેહણી કરણી વિષે જે અર્પણપત્ર મીં કામદીને લખ્યો છે બધું બધું પોકરાવે એવો અને આજની વડુઓ તથા સાસુઓને કિમતી ઘડો આપી એવો લખેલો છે. સંસારના સુખને માટે હાલમાં તો આવીજ જાતની સીરીઝની ખાસ હતી, તે તે જરૂર મીં દેશાઈના સંસારની સીરીઝનાં આવાં પુસ્તકોથી ધણે દરજ્જે યોગ્ય છે. જાકીની હારમાળા પણ હવે પુરી થયેલી જેવાને વાંચનારી આજમ છે. ” (પારસી સંસાર.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક C-39 વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડૉ. પાને દિવાળી

વિષય ૫-૧૪

“સંસાર સુખના પુસ્તકોની હારમાળા ને મીઠા સારાબળ દેશાઇ તરફથી લખાઇને પ્રગટ થાય છે તેમાં ઉપલું પુસ્તક લખીને કર્તાએ ગુજરાતી પ્રજાની ઉત્તમ સેવા બજાવેલી ગણાશે. દરેક સુધરેલી તથા પછાત ગણાતી કોમ કે પ્રજામાં ઓછા વયના પ્રમાણમાં તન, મન, ધનની ખુવારી કરનારા રીવાજો—ફીઓ હોય છે. દીકરીની ભરેલું એ છે કે હાલના સુધરેલા ગણાતા જમાનામાં સુધરેલી—શીખેલી ગણાતી પ્રજામાં પણ જ્યારે એવા તુકશાન કારક રીવાજો અને ફીઓ ફેશન, એડીકેટ, પોઝીશન, ટેક, માન, મોટાઇ, દેખાવ બળવ વાને નામે ચાલુ રહે છે, ત્યારે સુધરેલી અને જંગલી વચ્ચે કાંઈ તફાવત રહેતો નથી.”

(સાંજ વર્તમાન.)

“સામગ્રી રીતે એ પુસ્તક કોઈ પણ વાંચનારને સારું નેવુંજ વાંચણ પુરું પાડશે, એમ કહેવામાં અમે ‘બીલકૃષ્ણ સહરાગાત માનતા નથી.’”

(દીલિ આરામ.)

“મીઠા દેશાઇ તરફથી ઉપલું પુસ્તક હાલ પ્રગટ થયું છે. સંસાર સુખના એમના પુસ્તકો પ્રસંશા પામીયાં છે, પણ હાલના વખતને તમામ અનુસરતાં એવાં ચાનકરૂપી ચિત્ર રચુ કરનારાં પુસ્તકની ખરી જરૂર હતી. અને તે મીઠા દેશાઇની તેજ કલમથી પાર પડેલી જોઈ વાંચક વર્ગે ખચીત ખુશી થશે. જો કે આ પુસ્તક એક વાર્તાના રૂપમાં છે અને ફેશનની ફિમિયારીના ત્રાસદાયક પરિણામ રચુ કરે છે, પણ તે પાત્રો એટલી તો ઉત્તમ બોધ આપતી રીતે અને એવી તો રસીકી એઆરતમાં રચુ થયાં છે કે પુસ્તકના પહેલાં પાનાથી તે છેલ્લાં પાનાના છેલ્લાં વાક્ય સુધી વાંચનારનું ચિત્ત એક સરખી વખાણની લાગણીથી આકર્ષી રહે એમ છે.”

(હિંદી-આક્રીક.)

“નસિહતો-નીતિરીતિ-શીખામણો-દાખલાઓ વગેરે એમને નિયત સફાઓ ઉપર વધુ અસરકારક માલમ પડે છે.

૨-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૭-૧૮-૨૧-૨૩-૨૪-૨૬-૩૧-૩૨-૩૩-૩૪-૩૬-૪૫-૬૧-૬૨-૭૦-૭૧-૭૨-૭૪-૭૬-૮૦-૮૩-૮૭-૮૮-૯૨-૧૦૦-૧૧૨-૧૨૩-૧૩૩-૧૩૪-૧૩૭-૧૪૯-આ પુસ્તક દરેક કોમના માથાપોએ થા વાલીઓએ વાંચવું જોઈએ ને પોતાના ઉમરમાં આવેલાં ફરજ હોને પણ ખાસ કરીને વંચાવયું જોઈએ છે.

(જ્ઞાન વર્ક.)

“આ નવાં પુસ્તકમાં જે ભાષણકારનાં ભાષણોની હારમાળા આપવામાં આવી છે તે ભાષણો વાંચવાથી ઘણું ઘણું નવું નવું જાણવાનું મળે છે. કાશ્મીરના રાજાની પુત્રીના સ્વયંવર વખતનો દીલ ઉરકેરનારો જે ચીતાર કર્તાએ રચુ કર્યો છે, તે વાંચતાં ભુલભુલા મણીના બેદો કેવી રીતે કુદતી રચના સમજાવે છે તેનો છેવટના પ્રકરણો વાંચવા સીવાય ખ્યાલ આવે એમ નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પુસ્તકના વધારાથી ઘણો ફાયદો થશે. ભાષા ઉપરનો કર્તાનો કાણુ તેમના અત્યાર અગાઉના પુસ્તકોથી સીર થએલો છે. શુદ્ધ ભાષા વાપરતાં ને સમજતાં શીખવા માટે આવાં પુસ્તકોની અગત્યતા કોઈથી ના પાડી શકાશે નહીં.”

(જામે જામસેદ.)

કુઃખીને દિલાસો.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંગ્રહ

ભાગ પક મો.

રચનાર,
શા. મં. દેશાઈ.

૮૮૩૭

કુળ આન હમે મેહરો છુનીન શીરેશ્ક ?
કે દીદારે ખુરશીદ ખુદુરા પીએશ્ક.
કુળ આં હમે રૂઝ કરદન ખ શખ ?
દિલો દીદેહુ ગિરિયાનો ખંદાં દુ લખ.
કુળ આં હમે મેહરો પયવન્દે મા ?
કુળ આં હમે એહદો સોગન્દે મા ?

આપનાં જે મુખ-કમળના દર્શન થતાંજ લોહીનાં આંસુઓથી
બિંબયલાં કુઃખીઓને રાહત મળતી હતી, તે આપ ખુરશેદનું
મુખ-કમળ, અને આપનો માયાળુ મુખડો હવે ક્યાં ગૂમ થઈ
ગયો ? અંધકાર રાત્રિને પ્રકાશિત દિવસ બનાવી દેનારો આપનો
મુખવાસી જમાનો ક્યાં જતો રહ્યો ? કે આપની ગેરહાજરીથી
દિલ્લદારોનાં જીવર અને ચશમો બર બર રડતાં હતાં, અને જ્યારે
આપનાં પાછાં દર્શન થાય ત્યારે સર્વનાં મોઢાં હસ્તાં રમતાં જણાતાં
હતાં. આપનો સઘળો પ્રેમ અને સંબંધ હવે ક્યાં ચાલ્યાં ગયાં ?
આપણુ વચ્ચે જે કરારનામા ને સોગંદનામા થયાં હતાં તે સૌ
ક્યાં ભૂલાઈ ગયાં ?

નવસારી.

ઈ. સ. ૧૯૨૨.

કિંમત રૂ. ૦-૪-૦

(પ્રત ૧૦૦૦)

આ પુસ્તક સુરત “ગુજરાત સ્ટેન્ડર્ડ પ્રેસ” માં મી. ઉત્તમરામ ઉમેદરામ દેશમ-
વાળાએ મી. શોરાબજી મનચેરજી દેશાઈને માટે સુરત હદીઝ મંઝીલમાં
તા. ૨૦-૮-૨૨ ના રોજે છાપી કર્તાએ નવસારીમાં પ્રગટ કર્યું છે.

સંસાર સુખનાં પુસ્તકો.

મહેરબાન સાહેબો!

સંસાર સુખનાં અને સંસાર સુધારાનાં તથા દુઃખી સંસારને શાંતિ આપનારાં મીં શોં મં દેશાઈનાં નીચલાં પુસ્તકો ખરીદવા ખાસ ભલામણ કરૂં છું. વી. પી. તથા પોસ્ટેજ દરેક પુસ્તકનું જૂદું લેવામાં આવશે.

૧-“ બેટી તું સાસરે કેમ સમાશે ?”	કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
૨-“ મહારા દિકરાને !”	” ” ૧-૦-૦
૩-“ સાદી જીંદગીની શોક— } ફેશનની ફિસિયારી. ” }	સાદી—, ૧-૮-૦ કપડાંની—, ૨-૦-૦
૪-“ સલુકની માતા. ” }	સાદી—, ૧-૮-૦ કપડાંની—, ૨-૦-૦
૫-“ દુઃખીને દિલાસો ” ૫૬ ભાગો. દર ભાગના—,	૦-૪-૦
૬-“ પારસી વિષયો. ”	” ૧-૦-૦
૭-“ દાદારજીની દરબાર. ”	” ૦-૪-૦
૮-“ ગંજે શાયરાન. ”	” ૩-૦-૦
૯-“ મા-આપની સેવા ” (ખીજી આવૃત્તિ) ,	૧-૦-૦
૧૦-“ સંસારનો મુકાની ” એટલે ખાપ બનવાનો હુન્નર.	” ૨-૦-૦
૧૧-“ બંદો અને બંદગી ”	” ૨-૦-૦

જો બંદગીનું બળ અને ફળ.

નાં. ૧૦ તથા નાં. ૧૧ વાળાં પુસ્તકો છપાય છે તે થોડા વખતમાં બહાર પડશે. આગમચથી નામ નોંધાવનારાંને અડધી કિંમતે રૂ. ૧)માં મળશે. નામ જલદી નોંધાવજો.

સેવક,

બેહરામજી મનચેરજી દેશાઈ.

રેશન રોડ—નવમારી.

મરહુમ ખાન બહાદુર

શેઠ ખુરશીદજી રસતમજી થાણાવાળા—સીં ૨૫૦ ઇ. ૬૦

The heights that great men reached and kept,
Were not attained by sudden flight;
But they, while their companions slept,
Were toiling upwards in the night.

—Longfellow.

જુના જમાનામાં પારસીઓમાં જેઓ સ્વતઃ બનેલા મહાન પુરૂષો પોતાનાં ખાંદાંને અને કોમને કિંવા દેશને ઘડારૂપ થઈ ગયા છે, તે પૈકીના એક મહારા પિતાજી હોવાની મહુને વાજખી મગરૂરી છે. એમનો જન્મ થાણામાં તા. ૪ માર્ચ ૧૮૩૭ના દિવસે થયો. એમના પિતાશ્રી થાણાના સુપ્રસિદ્ધ વકીલ હતા, તેમની કાયદાની કુશળતા દેખીને જેમ વૈદના દીકરાને બાળ્યાવસ્થાથીજ વૈદની લીટિ સીધી દેખાય છે, એવિના છોકરાને બાળવયથીજ ગ્રહોની સાથે વાતો કરવાની તલબ થાય છે, તેમ મહારા પિતાજીમાં “ આશનીદે ખેરદ ” કહેતાં જાતિ ચંચળાઈ હોવાથી, કાયદાની સડક ઉપર જ પોતાની બુદ્ધિનો ઘોડો દોડાવવાની હોશ હતી. જગતમાં મહાન કીર્તિ કરવાની જન્મ-ઇચ્છા લઇને જન્મેલા નરોમિ ઘણો કાળ શાળા કે કોલેજના દ્વાર લાંગવા ગમતુંજ નથી; તેમને તો ઝટ ઝટ માર્ગે લાગી જવાની ઉતાવળ હોય છે. મહારા પિતાજીની પણુ તેવી તીવ્ર ઇચ્છા હોવાથી થાણાના જડજ મીં ૮૬૬૨ પોતાના વિદ્યાસુ કલાકે તરીકે નિમ્યા. મુંબઈની “ સદર-અદાલત ”માં દુભસ્થાની પત્રિકા લેવાઈ, જેમાં પહેલે નંબરે પાસ થવાથી, અને સોતું તથા સુગંધ એકઠાં થાય તેમ મીં ૮૬૬૨ને ઇ. ૬૦ સ. ૧૮૬૦માં સદર-અદાલત “ હાઈ કોર્ટ ”માં ફેરવાઈ ગયાથી, ત્યાં મોટો એદ્દો મળવાથી, આસીં ટ્રાન્સલેટરનો હુદ્દા મહારા પિતાજીને મળ્યો. એમની કુનેહ કારસાજીની ખાતરી જસ્ટીસ સર જોસફ આર્નોલ્ડને થતાંજ ચીફ ટ્રાન્સલેટરની જગા આપવામાં આવી. ઇ. ૬૦ સ. ૧૮૬૫માં “ પારસી ચીફ મેટ્રીમોન્યલ કોર્ટ ”ની સ્થાપના થઈ; એટલે એઓને “ ઓનરરી ક્લાર્ક ઓફ ધી કોર્ટ ”નું વધારાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું.

હાઈ કોર્ટમાં ૯ વર્ષ નોકરી બળવ્યાથી, તેમ એમણે સપ્રોડીનેટ જડજની પરિક્ષા બીજે નંબરે પસાર કીધાથી કલ્યાણીના સપ્રોડીનેટ જડજ નિમાયા. પછી ડિસ્ટ્રીક્ટ જિલ્લડરની પરિક્ષાના પરિક્ષક નિમાયા; અને કલ્યાણીમાં પ્રશંસા પાત્ર ન્યાય આપવાની વૃત્તિ જોઈ સુરતના ૧ લા વર્ગના સબ-જડજ નિમવામાં આવ્યા. પછી વડોદરા રાજ્યમાં રાજ-ખટપટની તપાસ કરવા જ્યારે મીં ૮૬૬૨ કમીશનર નિમાયા ત્યારે પણુ એઓની સેવા માંગી લેવામાં આવી; અને મહારાજા મહતાહુરરાવ ગાયકવાડ સાથે કામ ચલાવવા કમીશન બેઠું ત્યાં

ઈન્ટરવેટ તરીકે એમની જ પસંદગી કરવામાં આવી. ત્યાં એમની કાર્ય દક્ષતાથી અને ચપળતાથી આ દેશી રાજ્યનું ધ્યાન ખેંચાતાંજ, ઈન સં ૧૮૭૫માં વડોદરામાં રિજન્ટ લેખે જેવી રાજ સર ટીનં માધવરાવની નિમણૂક થઈ તેવીજ તેમણે બ્રિટીશમાંથી એક કુનેહબાજ, ખાહોશ રાજદ્વારિ, તથા ઉચ્ચ બુદ્ધિના ન્યાયાધિશની માગણી કરતાં, ચીફ જસ્ટીસ સર માર્કલ વેસ્ટ્રોપે એમનીજ પસંદગી કરી ત્યાં મોકલી આપ્યા.

વડોદરામાં આવતાં બરાબર બુડિશિયલ ખાતામાં તૂર્તા તૂર્ત સુધારા કરી દેવાનું એમણે મન ઉપર લીધું. સીવીલ અને ક્રિમિનલ કોડ એમણેજ તૈયાર કર્યાં, અને પહેલી વરિન્ટ કોર્ટના પહેલા ચીફ જસ્ટીસ તરીકે એમની નિમણૂક થઈ. સર ટીનં માધવરાવે પહેલાજ વાર્ષિક રિપોર્ટમાં જણાવી દીધું કે; “ન્યાય ખાતાં વિષે વિવેચન કરવાં મીનં ખુરશેદજી માટે મ્હારે જણાવવું જરૂરનું છે કે, બ્રિટીશમાં એમણે જે ઉત્તમ કીર્તિ મેળવી છે તે કીર્તિમાં એમનાં આ રાજ્યનાં કામથી મોટો વધારો થયો છે. આ રાજ્યનું ન્યાયખાતું એમના સિવાય ખીજ કોઈ હાથમાં આપવાને હું ખુશી થઈશ નહીં.” એવાં એવાં વિવેચનો દરેક વાર્ષિક રિપોર્ટમાં થતાં રહ્યાં. ન્યાયના કારોબાર ઉપાંત રાજ્ય પ્રકરણની બાબતોમાં એમની ખાસ સલાહ લેવામાં આવતી, અને શ્રીમંત મહારાજની યૂરોપના પ્રવાસની ગેરહાજરીમાં કાઉન્સીલ ઓફ એડમીનીસ્ટ્રેશનમાં બિરાજવા માટે, ગવર્નર જેતરલના એજન્ટ મીનં પીનં એસનં મેલવીલે એમને લખ્યું હતું કે; “આપ કાઉન્સીલમાં બિરાજશે તો આપને તેમ આ રાજ્યને પણ શોભા ભર્યું લાગશે.”

“ડીસ્ટ્રીક્ટ મ્યુનિસિપલ બીલ” તૈયાર કરવામાં કરેલી કારસાજી ભરેલી કુનેહનાં વખાણ કરતાં એનનં મીનં ગીબ્સે ભર કાઉન્સીલમાં ભારે સ્તુતિ કરતાં કહ્યું હતું કે; “આ બીલની પેઠે, સર્વ કોઈને સંતોષ આપે એવાં બીલ કોઈક જ થતાં હશે. પ્રેસીડન્સીના ઉત્સાહી અને મહેનતુ દેશી જડજનો તૈયાર કરેલો લેખ આજે મ્હારા હાથમાં છે. ડીસ્ટ્રીક્ટ મ્યુનિસિપાલીટીનો સંપૂર્ણ અનુભવ ધરાવનારા એક અહસ્થનો પાકટ અભિપ્રાય આ બીલમાં કાળજીપૂર્વક જણાવી મ્હારા હાથમાં મૂકવામાં આવ્યો છે.” એ કરતાં પણ વિશેષ, વતનદાર એકટ-કોર્ટ બુરિસ્ટીકશન-જેલ હો-એકસ્ટ્રાડિશન એકટ-એમેન્ડમેન્ટ ઓફ પીનલ કોડ-સીવીલ એન્ડ ક્રીમીનલ પ્રોસિજર કોડ વિગેરે ઉપર થએલાં એમનાં લખાણ સુધારા વધારા સાથનાં વિવેચનો અને અભિપ્રાયોથી છદ્ધ થઈ જઈને એનનં સર રેમન્ડ વેસ્ટ તો એટલાં સૂધી રિમાર્ક કરી ગયા છે કે:—“મ્હને માનવાને કારણ છે કે, હું મ્હારી પાછળ તમારા જેવા ચોડાજ માણસને મૂકી જઈશ, કે જેઓએ મ્હારા મનપસંદ વિચારો સમજી જઈ તેનો વાજબી ઉપયોગ કર્યો છે, અને ન્યાયના કાયદા આ દેશમાં સ્થાપવાને તમારી પેઠે પોતાનો ભાગ સંપૂર્ણ લાયકાતથી ભજવ્યો હોય.”

ઈં સં ૧૮૭૭ માં મહારાણી વિક્ટોરિયાએ “કચસરે હિન્દ” નો દરજ્જો ધારણ કીધાની ખુશાલીમાં એઓશ્રીને એક ચાંદ લેટ કરી “ખાન બહાદુર” નો તે વેળાનો મોંઘો ખેતાબ એનાયત કરતાં નામદાર વાઈસરોયે જણાવ્યું હતું કે; “રાજ્યનિષ્ઠ ભકિતને છાજતી આપની વર્તણૂક અને પ્રમાણિક સેવાની પિછાન માં આંગક બહુમાન લેખે આપને ખાન બહાદુરનો ખેતાબ બક્ષવામાં આવ્યો છે.” પરંતુ એ ખેતાબથી તૃપ્ત ન થતાં રાજ સર ટીં માધવરાવે લખી જણાવ્યું હતું કે; “આપને હાલ જે માનથી નવાજવામાં આવ્યા છે તેના કરતાં વિશેષ માનને આપ લાયક છો, જેથી મ્હને ઉમ્મેદ છે કે, આપના માટે હજી પણ વિશેષ માન અકરામ બાકીમાં રહ્યું છે.”

ઈં સં ૧૮૮૧ માં શ્રી. સયાજી મહારાજ ગાદીનહીન થયા ત્યારે પણ અંગ્રેજ સરકારે બહુમાનનો પેલાક એક કિમતી ઘડિયાળ સહિત તારીખ ૨૮-૧૨-૧૮૮૧ ના રોજ ભરએલી દબારમાં સુંદર શબ્દો ઓચરી લેટ આપ્યો હતો. હરદો સરકારની ૩૨ વર્ષની નોકરી પૂરી થતાં શ્રી. ગાયકવાડે પોતાને ત્યાં વધુ સુદત રાખ્યા બરા, પરંતુ જ્યારે એઓ પેન્શન ઉપર નિવૃત્ત થવાની ખબર પડી ત્યારે સર ટીં માધવરાવે લખ્યું કે:—“હાલ આપ ૫૩ વર્ષની વયના છતાં સશક્ત છો, માટે જો મહારાજની જગોએ હું હોઉં તો આપને ભાગ્યેજ નિવૃત્ત થવા દઉં.” એઓ વડોદરા રાજ્યની નોકરીમાંથી તારીખ ૧-૧૦-૧૮૯૦ થી નિવૃત્ત થયા બાદ રતલામ સ્ટેટના દીવાન તરીકે ત્યાંના રાજ સાહેબ રણજીતસીંહજીએ નિમી ખીલાત રીરપાવની લેટ કરી. થોડા વખત પછી એ રાજજીના મરણ કેડે ગાદી ઉપર ન્હાની વયના રાજપુત્ર સર્જનસિંહજી આવ્યા, તેઓ ઉમ્મરમાં આવતાં સુધી ખાન બહાદુરને અંગ્રેજ સરકારે રતલામના રીજન્ટ નિમ્યા, અને મહારાણીની ૮૦ મી સાલગ્રે હતા શુભ પ્રસંગે ખાન બહાદુરને સીં આં ઈં ના મહાન ખેતાબની નવજેશ ફરમાવવામાં આવી. દિવાનગીરીના છેલ્લા દવસો ઉપર જીવલેણ માંદગી લાગુ પડવાથી સેવામાં ને સેવામાં જ સુખંધ આવી એમણે પોતાના પાક જાનનો ચાર્જ પોતાના પાક પરવરદિગારને તાં ૧૪ એપ્રિલ ૧૯૦૩ ના રોજે પાછો સોંપી દીધો.

બ ગેતી ન ફરજંદ માનદ ન બાબ;

તુ બર સોંગે બાબ ઇચ ગુન્હે મ તાબ!

આ જગતમાં નથી આવા પિતાશ્રી કાયમ દાયમ રહેવા પામતા, કે નથી આપના બેટાઓ સર્વદા જીવતા રહેતા. માટે હે ભાઈ! તું ત્હારા બાવા જીની જૂદાઈના ગમમાં ગીરફતાર ના રહે! વડોદરાથી ત્રિદાયગીરી લીધી ત્યારે વડોદરાવાસી હજારો ચાહનારાઓને સ્ટેશનથી ઉપડતી એમની ગાડી જોઈને જાણે જનાળેજ જતો હોય નહીં શું, એટલું બધું તેમના વખાણનારાઓને હુઃબ લાગ્યું હતું, અને રતલામથી રવાનગી થઈ ત્યારે તો

હમે દીદેહ પુર ખુનો દેલ પુર એ દાગ;

એ રંજે રવાન ગરતેહ યું પરરે અગ.

તેમના પ્રત્યે ક્રીદાગીરી દર્શાવનારા સઘળા લોકોની આંખો આંસુઓની ધારાથી ભિંબળેને તર થયેલી જણાતી હતી, અને સર્વ કોઈનાં હજાર તેમની જુદાઈના જન્મથી કાગડાનાં પિછાંની માફક કાળાં મારી ગયાં હતાં. જે મનુષ્ય ઇન્સાફ, શાણપટ, અને પોતાની આજીવ સંભાળીને મહત્વાકાંક્ષી થઈ હમ્ફ્રી ડેવીની પેઠેમ બોલી શકે કે; What I am, I have made myself, તેજ મનુષ્ય આ લોકની આદ્યા માયા, કીર્તિ જશ કે જય જીતી જઈને પરલોકમાં પણ પ્યારે થવા પામે. અશો જરથોસ્તના પાક કલામોનો એમને સમજીને જપ કર્યો હતો કે; “અથા આઅત સધરી, અથદ્યા વેરેઝેને કદ્યા ઈચીત હાતામ જીવિષામ વહિસ્તામ ઉબોઈખ્યા અહુખ્યા.”—આ ઉત્તમ કલામો હપ્તન યશ્તમાં એકવાર નહીં પણ બેવાર પઢવા ફરમાવ્યું છે કે; સત્યની સરહારીમાં અને રાસ્તીનો અમ્મલ ચલાવીને જીવતાં મનુષ્યોમાં જે કોઈ વીરકો ગેતી અને માનોઈ બેઉ દુનિયામાં સર્વથી ધ્રુષ્ટ જીંદગી ગુજારવા ઈચ્છતો હોય તેણે સખી, ઉદાર, મોટાં દિલના અદ્દલ કરનારાં થવું. એ બાપના નમનતાઈ ભરેલા વિચાર આચારોમાં તાબાં ખીલેલાં પુષ્પો જેવા પમરાટ ને સુગંધ ભરેલી હતી. સદ્વર્તન એજ સત્તા છે, અને બુદ્ધિ કે જ્ઞાન એ પણ જો કે સત્તજ છે, તથાપિ સદાચરણ વિના જ્ઞાન કે બુદ્ધિ હીપતાં નથી. જમણા હાથ ઉપર કાયદો અને ડાબા હાથ ઉપર હકક વાજખી ન્યાય (Law & Equity) એ બન્ને એમની બેન્ય ઉપર સાથે સાથે વસતાં હોવાથી એમનું ચારિત્ર્ય સુંદર દેખાતું હતું. એમના આવાં મૂળાં શિશુજીથી મેં મળેને પોતાને પણ ધટો આપ્યો છે કે;

મ કુન ફરાખ રૂઈ દર અમલ—અગર બાહી,
કે વકતે રફ્તે તુ બાશદ મેન્દલે દુશમન તગ;
તું પાક બાશ! વ મદાર—અય બેરાદર અઝ કસ બાક,
ગઝંદ જામયે નાપાક ગાઝરાન બર સંગ.

હે બદે! તું પણ તહારા અમ્મલના વખતમાં કાંઈ પણ પ્રકારની પુકરાજ કરતો ના; કારણ કે તને જ્યારે હાલના અમ્મલ ઉપરથી ઉતરવું પડે ત્યારે તહારા શત્રુઓને પણ તહારા વિરુદ્ધ કશું બોલવાનુંજ રહે નહીં. તું પોતે હમેશાં પાક રહેજે, અને પછી તને ભલા ધનેતરથી બિહવાતું કારણ નથી. તું શુદ્ધ રહેશે તો કોઈથી પણ તને ડાઘ લગાડી શકાશે નહીં; મેલાં કપડાંને જ ઘેલી તો પથ્થર ઉપર બુબ પછાડે છે, ને ઘોત્તાં કપડાં તો શાન્તિમાં જ પડ્યાં રહે છે. માણસને કિમ્મતી બનાવે છે નમ્રતા, અને કોડીનો કરે છે ગરૂરી. હવે બસ.

બે બાશદ હુમે બુદની ખી ગુમાન,
નજસ્તસ્ત અઝુ મર્દે દાના ઝમાન-

બચિત, જે કાંઈ થવા કાળ તે થવાનુંજ, જમાને મર્દ કે જેહાં આશ કાર મોટો દાનાવ પુરૂષ પણ કળતા પંજમાંથી બચવા પામનાર નથી.

ચરણુજ સેવક,

કાવરાજ ખુરશીદજી થાણાવાળા.

“થાણાવાળા” ખાનદાનની વંશાવળી.

* હોરમજી. (મુળ પુરુષ)

* અરપદિનારજી.

* કાઠિજી.

નોંધ-ભા=એટલે બારબાળાં યાને ધણિયાણી સમજવાં.

પુ=એટલે પુત્રો સમજવાં.

* આવી પુલકીવાળાં બેહેરતનશીન થએલાં સમજવાં.

* વીરાજી *

* માણેકજી.

* કાવજી.

* રશતમજી.

* થાણામાં, ભાંડુપ ગામે જવાના રસ્તા ઉપર શેઠા કાવજી હોરાજી રસ્તમજી પટેલે પર્યાવેશાં દોખમામાં તા.૦૨.૭ જુન ૧૭૮૧ને દિને પહેલ વહેલા દોખનશીન થનાર એઓ વીરજી હતા.

* ખુરશેદજી-(ભા. રતનખાં.)

* નસરવાનજી.

* જોહાંગીરજી

* અરદેશર.

* રશતમજી.(ભા. રતનખાં તથા ભા. હીલાકજી.)ફરામજી (ભા. પીરોજખાં.)

કાવજી. (ભા. મુલમાનુ)

નરસોજી (ભા. મહેરખાં) માણેકજી (ભા. ધનમાય.)

રસ્તમજી (ભા. તેહમીના)

* હીરજી (પુ.) * ખેરશેદખાનુ. ધનજીશાહ. બરતર. તેહમતન. (પુ. જરખાનુ.)

(પુ. નરસો) અમશેદ. (પુ. પીરાબા)

(પુ. નરસો.)

* જોહાંગીર * સોહરાય (* પુ. માણેકખાં) (પુ. રતનમાય) ખુરશેદજી (પુ. મલીજી)

* ફેલી * નોલીરવાન અરદેશર. બાબ. (પુ. તેહમીના) (પુ. ફેલી) પીરોજશાહ.

જાં જાં ખુરશીદજી રસતમજી થાણાવાલા,
સીં આહં છં

દુઃખીને દિલાસો.

ભાગ ૫૬ મો.

દર્શન ૩૬ સુ.—સુખની શોધમાં.

સલાખતખાંએ હવે પોતાની દુઃખની કાંનીઓ સમાપ્ત કરતાં અધુરી વાર્તા પૂરી કહેતાં પેલા સ્વપ્નાની વાત કહી.

સ્વપ્નામાં એણુનનીસાને નજમોહીન જોવા લાગ્યો, અને આમેનાને કુલસુમે પણ તેજ વળતે સ્વપ્નામાં દીડી. એકકીજ વેળાએ બન્નેને આ સ્વપ્ન આગ્યું હતું, અને બન્નેને એકકીજ વેળાએ એક પાકબદ પીરબદીઓ કહેવા લાગી:—“અમારી કબર લોહીથી ભિંજાયેલી અમારાથી દેખી શકાતી નથી. આ એકેકું શુલાખનું પુલ તમને આપ્યે છિયે. તમે એક માટી બેયર એકેકું પુલ તમારી પાસે રાખજો. બહુજ સાચવીને રાખજો. પરદેશ જાવો ત્યાં પણ આ પુલ યુગ સંભાળથી સાચવજો. બેમાંથી એકની બદ નજર થશે, બેમાંથી એક પોતાનું શીયળ તોડશે, તો તુર્ત બન્ને પુલ કુમળાઈ જશે. જ્યાં સૂધી પતિવ્રત ને પતિનવ્રત સાચવશે ત્યાં સૂધી શુલાખ તાજે ને તાજે રહેશે. પોતાના પતિનું મન પ્રસન્ન કેવી રીતે રહેશે એજ સ્ત્રી તો હમેશાં જાણે છે.

ઘણીક વસ્તુઓ નાશ થનારી અને ઘણીક હમેશ રહેનારી છે. જે ચીજ નાશ થનારી છે તે માલ, દાંલત, અને સામાન ; તથા જે ચીજ હમેશ રહેનારી છે તે યુષ્ઠિ અને ડહાપણ છે. એમાંજ અમારું સત છે. પતિનું સર્વદા શુભ ઇચ્છનારી તથા તેના હિતમાં સદા તત્પર રહેનારી, ઉત્તમ આચરણ વાળી અને ઇન્દ્રિયજીત સ્ત્રી હોય તે આ જેહાનમાં કીર્તિ મેળવી પેલી દુનિયામાં પણ અનુપમ સુખ મેળવે છે. બેઉમાંથી જે કોઈ ભ્રષ્ટ થશે તેના પાસેનું શુલાખ કરમાઈ જશે.” આટલું થતાંમાં બન્ને પ્યારાં ઉંઘમાંથી જાગૃત થયાં, અને એકેકના સાચુ બેઈ સ્વપ્નાના હર્ષમાં અજાયબીથી હસ્યાં. બેઉના સ્વપ્ના મળતા આવ્યાથી તુર્તજ કુલસુમે પોતાના પતિને પરદેશ જવાની રજા આપી. બીજેજ દહાડે નજમોહીન સફરે નિકળ્યો. ત્રીજેજ દહાડેથી કુલસુમ પોતાની પાસેનો શુલાખ વારંવાર જોવા લાગી. નજમોહીને હાજરા શહેરમાં જઈ ત્યાં

સોદા કરવા માંડ્યા. તે જ્યાં જાય ત્યાં હાથમાં શુભાળ તો સાથેનો સાથે. રખેને કોઈ બુલબુલ પોતાની કુલસુમને ચુથે તની તેના મનમાં ધાસ્તી રહેવા લાગી. તેમજ કુલસુમને ફીકર રહેતી, કે પારકાં બુલબુલથી રખેને લોભાઈને નજમોદીન ખ્યારો કાંટાની ઝાડીમાં પડે.

“વચનામૃત રસપાન કરાવી, પિયુ મન રાખે પ્રસન્ન જ્ઞાને; ”

એ રીતે જોણે પતિવ્રત પાળ્યું, તે પ્રમદાને ધન્ય જ્ઞાને ! ”

હાજરામાં રહેતા મોટા સોદાગરોના ચાર સાહેબજાઓને બહુજ મિત્રતા હતી. તેઓ બધાં લક્ષણમાં પૂરા હતા. લક્ષ્મી પણ તેવાજ. દાડગિયા પણ જોઈએ એવા. તેમણે સફેદ કર્ચી, કે નવો આવેલો સોદાગર હાથમાંથી શુભાળ છોડતોજ નથી; એનો કાંઈ લેદ હોવો જોઈએ. એ લેદ જાણવા સાડે એને નીશો કરાવવાની જરૂર છે. તાકડો ધડીને તેમણે નજમોદીનને જીઆફતે બોલાવ્યો. નજમોદીને વિચાર્યું કે, રખેને કુલ જોવાઈ જાય, માટે શુભાળને પેટીમાં મૂકી તાણું મારીને મેજખાની ઉઠાવવા ગયો. પેલા લક્ષ્મીઓએ નજમુના હાથમાં કુલ દેખ્યું નહીં, તોપણ નિરાશ ન થતાં ભરમ જાણી લેવાનીયા પાણી કરાવી ગુપ્ત વાત પૂછવા માંડતાં, દાડની ઝુમમાં નજમોદીને પરાં પરાં બધી ખરી વાત કહી દીધી.

ખીજે દહાડે ચારેવ છાંદીઓએ વિચાર કરી નજમોદીતની ચોતું શીયળ તોડવા સાડે તદખીર કરવા અર્થે તેઓ સુરૈયાબાદ ગયા. ત્યાં જઈ એક ડોકરીને ત્યાં ઉતારો લીધો. પોતાનો હેતુ પાર પાડી આવવા ડોસીને સાધી. ડોકરી કહે:- “પૈસો પૂરતો હોય તો ફરજ બબલવી એ મહાડું કામ. મહારો તો એ પેશોજ છે.” પછી બધાએ મળી ડોકરીને ૫૦૦ રૂપૈયા આપ્યા, અને કુલસુમનું સત ભાંગવાની તદખીર કરવા તેણીને જણાવ્યું. ધન દેખીને ડોકરીનું મન સતોષ પામ્યું. દુઝણી ગાયની તો પાટું પણ સારીજ લાગે.

ખીજે દહાડેથી ડોકરીએ સર્પદાગેગમ ઉપર તરેહવાર લેટ મોકલવા માડી. પછી વળી સાસુ ઉપર જૂઠી લેટ ને વહુ ઉપર જૂઠી સોગાદ મોકલતી આડી. વળી તેના ઘરનાં માણસોને પણ મિઠાઈ મેવા ચટાડી પોતાનાં કરી લીધાં. એમ કરતાં થોડે દહાડે “મળવા આવું છું” એવું કહેણ કહાવી ઘરમાં ઘુસવાનું કર્યું; પરંતુ ઘર આગળ બેઠેલી કુતરી ભોંસવા લાગી, એટલે કુલસુમે કુતરીને ભોંસતી વાળીને આદરભાવથી માણસ મોકલીને ડોકરીને ઘરમાં ઘાલી. માવજો આવજો થયા કેડે જણાયું કે, સર્પદાગેગમ તો પોતાના ભાઈને ગામ તેજ સવારે મળવા માટે ગઈ હતી. આ લાગ ઠીક આવેલો જોઈને દહાડો બોલી:- “બેટા ! મેં આજ તને જવાબમાં દિલગીર ને ઉદાસ બેઠેલી દીકરી; જેથી વિચાર્યું કે, પતિ વિયોગનું દુઃખ હશે, માટે તને લેટવાનો આજે

વિચાર કરીને તને માત્ર આસ્વાશન આપવા આવી છું. જરૂર પડે તો બન્દી હાજર છે, બોલાવજો !” આટલી વાત કરીને રંડા પોતાને ઘરે ગઈ, અને કૌંચાઓને ધીરજ પકડવા જણાવી પોતાને કંઠે કરવાના વિચારમાં બેઠી.

પેલી તરફ કુલસુમને પણ મનમાં ને મનમાં લય અને ચિંતાના વિચારો પર વિચારો આવવા લાગ્યા. તોપણ સાવધ રહીને મનમાં પોતાનેજ કહેવા લાગી;

“ હે કુલસુમ !

આ હુન્યા કાચના આરસા જેવી છે. જો તું હસશે તો તે પણ હસશે. તું ઠેળા ધુરકશે તો તે પણ ઠેળા ધુરકશે. જો તું રાતા કે ગોલાખી રંગના કાચ વડે હુન્યાંને બેશે તો તે રાતી કે ગુલાખી નજરે આવશે. જુરંગના કાચ પહેરી બેશે તો તને જુઝ જણશે. જો ખાંડી રંગના કાચે બેઈશ તો તે ગમ-ગીન ને કડપિ જણશે. હુન્યામાં બધે પ્રકાશ છે, મારે તું પ્રકાશની નજરે હુન્યાંને દેખશે તો તે સફેદ સુખી જણશે, ને અંધારની નજરે બેશે તો હુન્યા કાળી દુઃખી જણશે. આ અજાણી બાઈ મેં કલ ચાકલ કરતાં કરતાં હવે મળવા ભેટવા આવે છે; અને વળી ઉડતી વખતે કહી ગઈ છે કે; “ જરૂર પડે તો બન્દી હાજર છે, બોલાવજો !” એના તળિયામાં કાંઈ ભેદ છે. હીક. મ્હાડું વ્રત ભંગ કરવાની આ પેરની લાગે છે. એને હું બરાબર સ્વાદ બતાવીશ. બારવણે પાછી તે રંડા મળવા ગઈ. સાથે વળી માંસના કવાળ બતાવી તેમાં પુકળ મરચાં નાખી લેતી ગઈ. આંગણમાં આવતાંજ પેલી કુતરીને કવાળ નાંખ્યો. અતનું માયું નીચું જૂએ, ને ડાંગનું માયું ઉંચું જૂએ, એ કહેવત ખેડી ના પડી. કુતરી તો મૂળી મૂળી પેલા કવાળ ખાવા લાગી; પરંતુ મરચાંની ભૂકીના અણઝણાટથી તેની આંખમાં તો પાણીનીજ ધારા વહેવા લાગી. પછી કુલસુમ અગળાઈ ગઈ વાતો કરતાં કરતાં આંખ પાણી ભરતી જાય ને સાડીની સોઝા આંસુઓ હાંછતી જાય. કુલસુમે તેણીના રડવાનું કારણ પૂછતાંજ તે બોલી:—“ બેટા ! મ્હારા કરતાં ત્હારી કુતરી બહુ રડે છે તે જોને !” કુલસુમે બહાર ડોકાવી બેયું તો બરોબર કુતરીની આંખો આંસુથી ભરાઈ રહેલી, રોવા જેવું મ્હોં કરીને બેઠેલી દીઠી. પછી તે રંડા બોલી:—“ એ કુતરી અને હું બન્ને આ નગરીના બાણીતા ફીલકુશ સોદાગરની ઝીંચો હતી. અમરા ધણી ફીલકુશ લાંબો વખત વેર સફરે ગયા હતા તે તકનો લાભ લઈ મેં તો મ્હારી તૃપ્તિ-ધર્મ પાળ્યો, ને આ કુતરી જે તે વેળાએ ઘણી પાકદામન આં રહેતી હતી, તેણીએ ચોકખી રહીને તે જન્મમાં ઈંદ્રિયોને સુખ ન આપ્યું, તો પછી આ જન્મે સુખ ક્યાંથી મળે ? જેથી આ જન્મે એ કુતરી જન્મી છે, ને હવે મને દેખીને

પરતાય છે કે; મેં પણ દહેર ઉઠાવી હોત તો કેવું સાહે ! ”

દુષ્ટ નાર, ખેટા બદકાર, ધરમા સાંપ, ફિતુરી ચાર,
રહે ચારો હવે દુખ કે ઘટ, કહે શાસ્ત્રીજી ભુખન બટ.

કુલસુમે પાકી રીતે આ ડંગણીને પિછાની લઈ તેનો ઘાટ ઘડવા સાડ કહ્યું; “ ઠાસી મા ! કોઈ મહેમાન આવ્યા હોય તો મળવા મોકલજો ! ” ઠાકરી મગ્ન થઈ હરખાતી હરખાતી ઘરે ગઈ. પછી પોતાની એક વિશ્વાસુ સખીને બળદે મોકલીને કુલસુમે ધંતુરો નાખેલો દારૂ મંગાવ્યો, અને કુતરાના પગના પંખના આધારનો એક લોખંડનો ધીલ હુકારને ત્યાંથી કરાવી મંગાવી તૈયાર રાખ્યો.

વળી બીજે દહાડે સાંજે પેલા ચારમાંના એક લક્ષ્મણને લઈને પેલી ઠાકરી કુમસુમ પાસે આવી, અને તે પુરૂષને ત્યાં મૂકી ઘરે ચાલી ગઈ. કુમસુમે થોજેલી રચના મુજબ એક દારૂની એ આવીને પ્રથમ મદિરાપાન કરાવતાંજ તે બેલાન જેવો થઈ ગયો, એટલે તમામ હુગડાં ઉતારી લઈ તપાવીને ગરમ કરેલો ધગધગતો કુતરાના પગવાળો ડામ કપાળે મારી માણસો પાસે ઉચકાવીને સતોરાત ઉકરડા તરફ ફેંકી દેવાડાવ્યો. આહ ! જવાન પુરૂષોને વિષયો શું બિભિત્સ લાગતા નથી ? લાગે છે. પરંતુ તેને માટે તેમને પ્રબળ ઇચ્છા થાય છે; દેહનો ક્ષય તેમને મરણ તરફ લઈ બંધ છે, પરંતુ જેહ ઉપર ઘાટો આગ્રહ બંધાયેલો છે; પાછળથી તેમના દ્વંદ્વમાં પ્રાણની ઉપાસના કરવાની સ્ફુરણા થયા કરે છે, પરંતુ તેમની માયાવી વાસના તે સ્ફુરણને પાછીજ વાળે છે.

પ્રભાત થતાંમાંજ પેલાને શુદ્ધિ બુધ્ધિ આવી, એટલે નાક ચાંચીને તળાવે જઈ નહાયો, ને સવાર પડતાંજ પેલા તાપસીને ઘરે દાખલ થઈ, બીજાં હુગડાં પહેરી લઈ, માથે પાટો બાંધી ઠાકરીમાને કહેવા લાગ્યો :- “ ઠાકરીમા ! મોજ તો ઘણી પડી પેણુ ઘરે આવતાં ચોર લોક મળ્યા, તેમણે મહને નાજો કરી માથામાં ડાંગ મારી લટી લીધો ! ” પછી તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે, મહારી ફજેતી બીજા સોદાએને કહેવા કરતાં તેમને પણ સ્વાદ તો ચખાડવો ખરો ! એટલે તેણે બેડી કાઢીને મોજમજાની વાતો કીધી. આવી આનંદની વાતો કીધાથી, બીજા સાંજે બીજાને, ત્રીજા સાંજે ત્રીજાને, ચોથી સાંજે ચોથાને, પેલી રંડા કુલસુમને ત્યાં લઈ ગઈ ખરી, પણ બધાએની દશા પહેલા લક્ષ્મણ જેવીજ થઈ. બધાએ શોકના ચુડા સાથેજ લાંબ્યા, ને એક બીજાને ફજેત થવા દીધા. તેરી બી ચુપ ને મેરી બી ચુપ કરીને ઠાકરીમાને ચારેવે કહ્યું :- “ ઠાકરીમા ! ઠાકરીમા ! કુલસુમ બાઈ તો બહુ લકી છે. આગતા સ્વાગતા પણ સારી પેટેજ કરે છે. મહેમાનદારી અચ્છી કરી. તમને પણ આવતી કાલે આસ બેલાઓ છે મા ! ” બીજે દહાડે ઠાકરી તો ખુશ થતી થતી પોતે વળી

પોતાની પુત્રીને સાથે લઈને કુલસુમને ભેટવાને ગઈ. આગમચથી ઘટેલા ઘાટ સુજળ તેણીના હાલ તો વધારે ભુંડા કીધા. બેઠને ધંતુરાપાન કરાવી, કપાળે ડામ દઈ નાગી નાગી નસાડીઓ ! ત્રીજે દહાડે સાસુજી આવી પહોંચ્યાં, તેમની આગળ બધી વાત વહુએ બહાર કરીને કહ્યું :—“પેલી તાપસીને ત્યાં વાળા ચારેવ લઈ ગાઓએ મહારા ધણીને નીશાપાણી કરાવી શુલાબના પુલની વાત બહણી લઈ તેને અને મહેને ફસાવવાનું આ કારસ્થાન કરેલું લાગે છે. તેઓ આજે હાજરા ઉપડી જનાર છે એમ ભાળ કાઢતાં જણાયું છે. તેઓ કીના ને વેરના માર્યા મહારા ધણીને ફસાવી પાડશે. માણ ! તમે બેઠીકર રહી રબ આપો તો હું મહારી વિશ્વાસુ દાસી સાથે પુરૂષના વેંચમાં, દાદી મૂંછ બાંધીને, એ ચારેવની પૂઠે આજજ હાજરા ઉપડી બહાઈ !” સાસુજીએ રબ આપી, અને બંને જણીયો મર્દાને મર્દના પોશાકમાં હાજરા ઉપડી ગઈ. હાજરા પહોંચી નજમોટીનનું મકાન શોધી કાઢ્યું. એક રાત સુસાફરખાનામાં રહ્યાં; પછી સાંજને વખતે નજમોટીનના મકાન ઉપરજ જઈ પહોંચતાં, પેલા ચારેવ કપાળે પાટા બાંધેલા લઈ ગાની સાથે બેસીને નીશાપાણી કરવાની તૈયારીમાં પોતાના ખાવીદને દીઠો. તે સાચો પતિ હોવાથી પ્રથમ પોતાનું પુલ પેટીમાં મૂકી આવી તાળું વાસીને મહેકીલમાં આવ્યો. કુલસુમ અને દાસીને બેગાના સુસાફર માનીને બધાએ “આવોજી” કરી સાથે બેસાડ્યાં. બધો ચારો મારો તેમણે બેઠ લીધો; પછી પાછા સુસાફરખાને આવી તેઓ દારાં.

હાજરાના નવાબનો એવો શીરસ્તો જણાયો, કે બપોરે મધ્યાનમાં તે નવાબવાડાની બહાર ખુરશી માંડીને બેસતો, ને કોઈપણ અરજદારની ફરીઆદ સાંભળતો. આ લાગ સારો આવેલો બેઠને પેલી બેઠ જણીઓ નવાબની દેવડી આગળ ગઈ અને “ફરિયાદ ! ફરિયાદ !” એવી બૂમો પાડવા લાગીઓ. વખત થયો એટલે નવાબ સાહેબ બહાર આવી તેમને દાદ પૂછવા લાગ્યા. કુલસુમે હિંમતથી કહ્યું :—“હું સુરૈયાબાદનો સોદાગર છું. મહારા ચાર શુલામો છેતરપિંડી કરીને ત્યાંથી આવીને તમારા રાજ્યમાં છુપાયા છે ને ભરાઈ બેઠા છે. માટે બધું મહાજન ભેળું કરશે તો હું તે શુલામોને બતાવી આપીશ !” રાજાએ ઢોંડી પિટાવી આખાં નગરનું મહાજન ભેળું કર્યું, એટલે નગરશેઠ કહે :—“અમારામાં તો તમારો કોઈ પણ શુલામ નથી; શોધી લ્યો ! માત્ર એકજ પરદેશી છે.” એમ કહી તેમણે નજમોટીને ખડો કર્યો. કુલસુમે કહ્યું :—“સાહેબ ! પેલા કપાળે પાટા બાંધેલા ૪ શખસોજ મહારા તો શુલામ છે, અને આ તો (નજમોટીને બતાવી) અમારો મુરખબી છે !” એટલે મહાજન સઘળું હસી પડી તેની મનક ઉડાવવા લાગ્યું ને કહ્યું :—“આ ચારેવ તો મોટા બાંદાંની નખીરાઓ છે. નગરના સર્વથી મોટા

સોઢામરેના એ તો હીકરા છે, એઓ એના ગુલામ કે' દહાડે થયા એ એના ?
ગુલામ છે તેની ખાત્રી શી ?

ગરબે સતેર ગુઆદ ખરસ બ જંગ ;
એ જનક પીસે બાઝે રૂઢત ચંગ ?
ગુમે શીરસ્ત દર ગીરફતને મુશ ;
લીક મુશસ્ત દર મસાલે પલંગ.

લડાઈ કરવામાં મરઘો બેઠે ઘણાએ ચાલાક છે, તોપણ કાંસાના જેવી
ચાંચવાળાં બાઝ પક્ષી સામે તે શું લડવાનો હતો ? બિલાડું ઉંદરને પકડવામાં
તો વાઘની મીસાલનું છે, મગર વાઘની સાથની લડાઈમાં તેજ બિલાડું ઉંદર
મીસાલનું છે. આ બાઈ ચલાક તો બહુ જણાય છે, પરંતુ સરચાઈ આગળ ખોટાઈનું
શું ચાલવાનું ? ” પેલા ચારેવ નફરો પણ ખૂબ હસવા લાગ્યા. ચોરી ઉપર
સરભેરી કરતાં બેઠને, નવાબની રબ લઈ મૂછ દાઢી કાઢી નાખી, સૂના વેષમાં
બેઠ બાઈઓ પ્રગટ થઈ; એટલે પછી પેલા ચારેવ લફંગા ધુજવા લાગ્યા. મનમાં પાપ
હોવાથી ધુજે કેમ નહીં ? પ્રથમથી માંડીને બનેલી બધી વાત કુલસુમ કહેતી
ગઈ; એટલે નજમોહીન તો નીચું મોં કરીને ચરમીંદો થઈ ગુપચુપ ઠરીજ
રહો. છેવટે કુતરાના પંબના ડામવાળી વાત આવતાંજ પેલા ચારેવે ધુજવા
માડયું. રોવા માડયું. થરથરવા માડયું. તેમના માથા ઉપરથી પાટા છોડાવતાંજ
હીધેલા ડામ તાબ તાબ બેઠને સર્વ મહાજન લજવાઈ ગયું. ચારેવ લફંગા-
ઓને નવાબે કેદમાં પૂર્યા. ટુંકમાં ; કુલસુમે પતિવ્રત જાળવ્યું, શીયળ સાચ-
વ્યું, અને પતિના ગુલામને તાબે ને તાબે રહેલો બેઠ પતિની ચોકખાઈની
ખાત્રી પતીજ કરી તેણી, દાસી, અને નજમોહીન સુરેયાબાદ આવ્યાં, અને
ફરીથી પતિ વિના સફરે નજ જવાના સોગંદ લઈ નજમોહીને વતનમાંજ
વેપાર જમાવ્યો. આ વાત સાંભળતાં સઘળો વખત હું સલાબત તો મહારા
દુઃખી સંસારની વાતો યાદ કરતોજ બળવા લાગ્યો. હું મનથી મહેનેજ ગોધ
આપવા લાગ્યો:—

“ હે ભવ ! ત્હારા કાન ત્હાડું બોલવું સાંભળીને તને આશિર્વાદ દે,
ત્હારી આંખો તને દેખે ત્યારે ત્હારા તરફથી શાક્ષી પૂરે, એવી ત્હારી હીકમત
એ રીતની રાખજે કે, ગરીબ, લાચાર, મા—બાપ વગરનાં માણસોને રડતાં
સાંભળીને તું તેમને દુઃખમાંથી છોડવે. દુનિયામાં ખીજું કંઈ કામ આવવાનું
નથી. મરવાને તૈયાર થયેલા માણસના તને આશિષ લાગે, વિલાપ કરતી વિધવા
તને બેઠને હસતી ઉભી રહે, એવી રીતે તું આંધળાં માટે આંખની, લુલાં
માટે પગની, ને નાવારેસ માટે મા બાપની ગરજ સારતાં શિખ સલાબત ! ”

વાર્તા પૂરી થતાંજ એક યુદો મુસાફર કહે; “ હું હાંથી હવે મહારે

વતન લોકનો જાઉં છું. લોકનો હવે પાંચજ કોશ દૂર છે.” એટલે મેં તુર્તજ તે ડાસાનો હાથ પકડી કહ્યું:—“ મહને પણ લોકનો આવવું છે, હું ચૈત્રંગી બજારને નાકે રહું છું; ત્યાં મહને લઈ જશો તો મહેરબાની ! ” “ શું ! ચૈત્રંગી બજારને નાકેના ઘરના માલિક તમે છો ! ” ડાસે પૂછ્યું. “ હા ભાઈ હા, કેમ તેને શું છે ? ” “ અરેરે ! ત્યાંના ઘર ધણીની લક્ષ્મી દગાખોર સ્ત્રી તો ત્યાંજ રહેતા એક ચારની સોબતમાં સઘળું ઘર વાળી ઝાડી વિણી વિંટાળી દેશાંતરે નિસરી નાહી, ને જે બાળાઓને બહુ માર મારી ઘાયલ કરીને તેમને લોંચરાંમાં પૂરી બારણાં વાસી નિકળી ગઈ છે ! તેજ ઘરના તમે માલિક તો નહીં ? ભુંડી રાંડને ભાઈ ઘણા ભાઈ, ભાઈ ઘણા. સિપાઈઓએ આવી બારણાં ભાંગે બે બાળાઓને જીવચી બચાવી લીધી છે, ને ઠગારાં પુરૂષ સ્ત્રીની શોધ ચાલે છે. ગામમાં હો હા થઈ રહી છે. હું પાંચજ દહાડા થયાં કામને અર્થે આ ભૂમિ ઉપર આવ્યો છું, ને પાછો ત્યાંજ જઉં છું.”

સમશીરે નીક અઝ આહાને બદ ચું કનદ કરી;

નાકસ બ તરખીઅત ન શવદ અએ હકીમ કસ.

બારાં કે દર લતાફને તમેઅશ ખેલાફ નીરત;

દર બાગ લાએ રઇયદો દર શોર યુમ ખસ.

જગીં શોરે સમ્યુક્ત બર નયારદ;

દરં તોખમે અમલ જાએ મગરદાન.

નીકુઇ બ બદાં કરદન મનાનરત;

કે બદ કરદન બ જાએ નીક મરદાન.

નરસ લોખંડમાંથી કોઇ સરસ તલવાર તે શી રીતે બનાવી શકે ? હે ડાહ્યા પુરૂષ ! તું સમજ. નળળું નઠાડું હિલ્લું માણસ ગમે એવી તરખીત કે તદખીર કીધાથી સુધરવાતું નહીંજ. વર્ષાદના પાણીની પ્રકૃતિ ઉલટ પુલટ થતીજ નથી, તોપણ બાગમાં તો તે પાણીથી શલલાલા ઉગશે ખરા, મગર ખારી લોંચમાં સુખ્યુલ જેવાં સુગંધીદાર પુષ્પ કઢિયે ઉગવાના નહીં; સળબ તે ખારી જનીનમાંથી ખુશખોદાર પુલ ઉગશે એવી આશા પર તેનાં ખીજ રોપીશ ગા. નઠારાં માણસ સાથે લલાઈ કરવી તે તો સારાં માણસ સાથે ભુંડાઇ કીધા ખરાખર છે. દુષ્ટને મદદ કરવો તેનો અર્થ એટલોજ થાય, કે નેક માણસને મારવો. જે કુતલિન અપકારી મિત્ર હોય તે કરેલા ઉપકારોને વ્યર્થ માનીને ઉલટો આપણને અપકાર કરે છે. એ માટે પરોપકારી પુરૂષે જે કોઈ મિત્ર ઉપર ઉપકાર કરવો હોય તો લાયક ને પાત્ર જોઈનેજ કરવો. દુષ્ટને ઉપકાર કર્યો હોય તો તે વ્યર્થજ બય, અને આપણી હાનિ અને જગતમાં હુંસી માત્ર થાય.

ફરત મ શુમાર આં કે દર નેઆમત ઝનદ;

લાફે ચારી આ ખીરાદર ખાન્દગી.

હસ્ત આં બાસદ કે ગીરદ દસ્તે હસ્ત;
દર પરીશાં હાથી ઓ દર માંદગી !

તહારી ટેબલ ઉપર દુકડા રોટલી માટે બેસીને તહારી મોટાઈની મોટી મોટી વાતો કરે એવા દુકડાખોરને તહારો મિત્ર નહીં સમજીશ. જે મિત્ર કે તહારાં દુઃખમાં, તહારી નાદારીની કંગાળ સ્થિતિમાં, તહારા પડતા વખતમાં જે તહારો હાથ પકડે, ને તને મદદનો હાથ આપી પડેલો ઉઠાડે, તેનેજ માત્ર એક મિત્ર તરીકે કહે !”

આ હકીકત સાંભળીને તો મહારાં સાથળ ઢીલાં ઢય થઈ ગયાં; તોપણ જેમ એકાએક ચોકેલા સૌ જણ મન મનાવે છે તેમ હું પણ મહને પોતાનેજ ભોળવીને ભુલવવા લાગ્યો કે; “ તે ભુટાયેલો શખ્સ હું નહીં હોઉં ! આ બેવફાઈ મહારા ઘરમાં થઈ ન હશે !” ભુંડી રાંકનાં લગન, ને સોલસેં વધન જેવું રખેને થયું હોય તેના વિચારમાં જોકે વાત તો બંધ બેસી આવવા છતાં, મહારા મનને જરા આશાનો કટરો રહેા, પણ સાફ મન તો કહે કે; એ આફત તહારાજ ઘરની છે ! પરંતુ મન મનાવવાનું ખેટું અંતઃકરણ તે વાત ના પાડીને ઘડી ભરની આશા ને સ્વચારો આપતું હતું. પાંચ કોશનો રસ્તો તો બાણે પાંચસો કોશ જેવડો લાંબો લાગવા લાગ્યો. એક કલાક તે બાણે એક મહિના જેવડો લાંબો લાગે. રસ્તો પણ નિઠતાં નિઠે નહીં.

અજા દેર કિસમતકા, હએ મેરે યારો !

જસે યાર સમજન, સો અગીઆર નીકલા !

ઓ મહારા યારો ! આ નસીબનો એક અબજબ જેવો ફેરફાર છે, કે હું જેમને મહારાં પોતાનાં અંગી અને મિત્ર સમજું છું, તેઓજ મહારાં ભુંડાંમાં હોઈ મહારી સાથે અદાવત ને દુશમની રાખનારાં નિવડે છે. યુધ્ધ, શંકરાચાર્ય, અને જસસ કાઈસ્ટ જેવાઓનો પણ તેમના મિત્રો અને અનુયાયીઓએ ત્યાગ લેવેનેં કયો હતો, પણ મેં તો મહારા મિત્ર માટે આમ સ્વપ્ને પણ ધારું ન હતું. દુઃખો પણ પ્રભુ સામટાં ને સામટાં મહારે ત્યાંજ કાં ધકેલતો હશે !

સલાબ પગડે દૂર હય, ખીચમેં ખડી હય રાત;

કયા બાણું કયા હોયગી, રવી ઉગતે પ્રભાત !

એમ કરતાં ઉડી ગએલાં લોહી અને સોસારા ભરેલા મૂખે લખનામાં પેસતાંજ, લોકો વાતો કરે કે; “કમળખતો હજી પકડાતાં નથી. હજી બાળકી-ઓના બાપનો પણ પત્તો નથી !” આ સાંભળીને મહારા તો હાંબજ ગગડી ગયા. ચૌરંગીમાં પેસતાંજ મોહોદ્દલામાં પોલીસ સિપાઈઓની દોડધામ મહારા ઘર આગળજ જણાઈ. જેવો મહને બેટીઓએ દીકો, કે તૂર્તજ દોડી આવી રસમસ ને નહીં બોળખાય એવે ચહેરે મહારે ટોટે બાઝી પડીઓ.

ગીરફતંદ મર ચક દીગરરા કેનાર ;

પૂર અઝ હર્દે મીઝગાં યુ અઝે બહાર.

અમ બાપ બેટીઓએ એક બીજાને બગલગીરી કરી દીધી, જે વેળાએ દુઃખોથી તેમની આંખો બહારની મોસમનાં વાદળાં માફક આંસુથી તર થઈ ગયેલી હતી. હું હવે આખી વાત સમજી ગયો. માવત મિત્ર દગો કરી મહારી નવી ઓરતને ફોસલાવી દ્રોપાંતર નિકળી ગયો તો ગયો, પણ ઘરમાં પેલા સાધુડાના બાલનો પોટલોજ માત્ર રહેવા દઈ ગયો; તે સિવાય સર્વ કંઈ લૂટી લઈ ગયો. પડી ગરજ કુછ ઐર હય, સરી ગરજ કુછ ઐર. અંડે સેવે કોઈ, ઐર બચે લેવે કોઈ, તેવું થયું તો ખડું ઈગ્ગડના ૧ લા એડવર્ડ રાબને પેલેસ્ટાઈનમાં કોઈએ ઝેર પાચેલો તીર માર્યો હતો. તે તુર્ક પોતની પ્રિય વફાદાર ઓરત પાસે દોડી ગયાથી તેણીએ તે ઝેર ચુશી લઈ પતિનો પ્રાણ ઉગાર્યો હતો. જેથી ખુદાએ પણ ખુશી થઈ તેની બાચડીના બનને પણ બચાવી લીધો હતો. એથી ઉલટું, મહારા જેવી નિમકહરામ ઓરત જેમને મળી હોય તેણી તો ઝેર ચુશી લેવાને બદલે વધારે ઝેરના ફાકા મરાવનારા શત્રુની ગરજ સારે છે. લાઇઓ ! સ્ત્રીના હાથના પાશની આ કેવી વિપરીત કરણી છે ! જ્યારે તે ગળાંમાં પડે છે ત્યારે પુરૂષને જીવ આવે છે, અને જ્યારે તે ગળાંમાંથી નિકળી જાય છે ત્યારે મરણ આવે છે.

“ ગરજ કે વારતે હરદમ નર્ધ સરત બનાતા હએ ;

બદલ કર રંગ ગીર ગટકી તરેહ અમને દીખાતા હએ.

નહી ઇનસાનીયત જરરાબી ઇસ મીઝડી કે પુતલેમે ;

એહ હયે મતલબકા, તંબુરા ઇસે શયનાં બળતા હએ ! ”

પછી હાય અફસોસ કરી હું મહારી બેટીઓ સાથે ઘરમાં ગયો. બધી વાત માંડીને બેટીઓએ કહી બારબાર રડી દીધું. કેટલાક નીચ એવા હોય છે, કે તેમને સહાય થવામાં બે જાતના દોષ લાગે છે એક તો જેને સહાય થવું યોગ્ય નહીં તેને આપણે મદદ કર્યે છીએ; અને બીજું તો તેવા નીચની સંગતથી કરીને આપણને સંકટ નડે છે. કેમકે સાફ કરનારનું જ નરતું કરવું, એ દુષ્ટોનો કુદ્રતી સ્વભાવજ છે. એવાના હાથથી આપણું લલું થવાનું તો કોરે રહ્યું. પણ એવાના હાથે છુટયા એજ ગનીમત, ને એજ ઘણું મેળવ્યું એમ અમજ રહેવું. જે સ્ત્રીઝરે જુદસને ફાર્સેલિયાની લડાઈમાં જીવ જતાં બચાવી લીધો; એટલુંજ નહીં, પણ તેને ફ્રાન્સનો હાકેમ બનાવ્યો હતો, તે જીવજાન મિત્રેજ નિમકહરામ થઈ સ્ત્રીઝરનો ઘાત કરાવ્યો હતો; અને ઉપકારનો બદલો અપકારમાં વાળનારા એવા ખોટા મિત્રને છેવટે તો આપઘાતજ કરવો પડ્યો હતો. મારે તું ખીર પર સલાબત ! નિમકહરામ માવતના પણ ચાલતે હલકે તે બાઈ ખુશજ હાલ કરશે

મિત્ર એમસો કીજયે, જઈસો ટંકણ ખાર;
 આપ જલે પર રીઝવે, ભાંગ્યાં સાંધે હાડ.
 મિત્ર એસો કીજયે, જઈસો તનકો ખાલ;
 કટે કરાવે અર બધે, તોય ન છાડે ખાલ.
 મિત્ર મિત્રાઈ કરીન હે, જ્યુ મજીકા રંગ,
 ધોએસે છૂટે નહિ, જય જીવકે સંગ.

અહીન સાન રવદ આખતાએ સેપ્હેર; બ યક દરન શમશીશે યક દરત મ્હેર.

ન બખશાયશ આરદ બ હિંગામે ફશ્મ; ન ખેશ્મ આયદશ રૂએ બખશેશ બ અશ્મ.

આકાશની રાણી જે સૂર્યનારાયણ છે, તે આ જગતની ઉપર એવી રીતે ચક્ર ફેરવે છે, કે બાણે એક હાથે લયાનક તલવાર ફેરવે છે, અને બીજા હાથથી હયાનો ઝરો ંહેવરાવે છે. તે એવી છે, કે તેના કોપના પ્રસંગે જેમ તે કૃપાની બક્ષીશો ઉતારતી નથી, તેમ જ્યારે મહેરબાની કરવા માંડે છે ત્યારે તેની અશ્મ ફરી જતી નથી; પણ તે ન્યામતોજ વરસાવે છે. ખેર. આવાં આવાં તે કેટલાંક દુઃખો સહન કરે! તો પણ ખચ્યું એટલું જોખું જ થયું. પરંતુ પાછો વળી સરકારની દેવડીએ દર રોજ ધકકા ખાતો થયો તે તો જૂદો! હવે જ્યારે નહીં જ ખમાયું ત્યારે દેવડી ઉપર જઈ મહારાથી રડી જ દેવાયું. હું રડતો જ્યારે થોડ્યો જ નહીં ત્યારે જમાદાર કોઈ બહુ આદમી હતો તે બોલ્યો:—“બસ અય મિયાં! મીજગાંસે પોંછ આંસુવોંકુ; તું કબ તક એ મોતી પોરાતા રહેગા? બસ કરો મિયાંજી! તમે તમારી આંખોમાં જે આંસુઓ ભરાઈ રહ્યાં છે તેને બુંછી નાંખો એ પ્રમાણે તમે કયાં સુધી મોતીઓ ખેરવ્યા કરશો? કયાં સુધી રડયા કરશો? જૂઓ મીયાં, આપણામાં ગમ-ખબારીભરી પેવસ થતી ચિંતાઓ, આપણામાં શાંત રીતે ઉછરીને ઉઘરતી ચિંતાઓ, અને સઘળી જાતના લયોતું સેવન કરનારી ચિંતાઓ ઘણી ઘણી એવી પડેલી છે, કે તેને જો ઉડી જવા માટે પાંખો આપવાની આપણી ઇચ્છા થાય છે તો ખારરણે ને ખારવણેજ તે સઘળી આપોઆપ ઉડી જાય છે. આપણાં મોઢાં ઉપરની માખીને ઉડાવવા જેવું જ લયને દિલમાંથી ઉડાવી નાંખવાનું સહેલું કામ છે. ફરી ફરીને માખી આવીને મોંપર ખેસે છે, તે આપણે જેમ પાછા ને પાછા તેને ઉડાવ્યા કરીએ છીએ, તેમજ આપણા જીગર ઉપર અવાર નવાર ભમતી લય રૂપી માખીઓને વારંવાર ઉડાવ્યા કરીએ ત્યારેજ તે આપણા પિછો છોડશે. હવે લયથી તમે જરાએ ડરો ના. ઉપર ઉપરથી ભેતાં એ લય તમારા જેવા બળવાનને લયંકર લાગશે, પરંતુ અંદરથી તો લય પોતે હીચકારો છે. તમે જરા કરડી આંખ કરશો કે તુર્ત નાહીંમત અર્થ તે નાંચી જશે.

હસવાનું મન થાય તો હસો; બસ સહવારે હસો, બપોરે હસો, સાંજે ને રાતે હસો. વળી રડવાનું મન થાય તો બસ રડી દો; કાંઈ ચિંતા નહીં; એક વચું રડી લો. વગર શરમાયે ધસાંધસ રડી દ્યો; જીવ તમારો ખુલ્લો પડશે. સ્ત્રીઓની ખરી ખુબસુરતી પણ રડતી વેળાએજ જણાય છે. સ્ત્રીની સુંદરતા રડતી વખતે વધે છે, ને મરહતું દિલ પણ જ્યારે સ્ત્રી આંસુ પાડીને રડતી હોય ત્યારેજ બહુજ આકર્ષાય છે.”

દેવડી ઉપર દર રોજ જઈ હકીકત લખાવતાં પણ થાક્યો; એટલે પછી કંટાળીને થોડાજ દહાડામાં પેલા સાધુડાના બાળની તળાઈ વિંટાળી, બન્ને બેટીઓને લઈને હું લકનૌથી ભાગ્યો, અને છેવટે સુરત શહેરમાં આવી વાસો કર્યો. ત્યાં ગાંભ ચીલમની દુકાન માંડી તો તે નહીં ચાલી. પછી મકતબશાળા ખોલી તો થોડાજ મહિનામાં તે બંધ કરવી પડી; કેમકે શાળાનું ટકુ પણ કાંઈ ચાલ્યું નહીં. સુખનો દહાડો ભોવાની ઉમ્મેદમાં સત્તરસો ધંધા કીધા પણ દુઃખ ને દુઃખજ આગળનું આગળ દેખાયા કીધું. નસીબમાં અડધી લખેલી તે આખી થાયજ નહીં. સુખની શોધમાં જેમ જેમ તળસ્યો તેમ તેમ હાડમાર જ થયા કીધો. છેવટે એક ભલી સ્ત્રી મળી જેને કપાળે ભોંરો ને બન્ને ગાલો ઉપર તલ ભેંધ મહુને પેલા સાધુની વાત યાદ આવી. તેણે મહારી ઓરત થવા ના પાડી દાસી થઈને રહેવા જણાવ્યું. મેં તેના સાથે નેકા કરવા ચાહ્યું ત્યારે તેણી રડી પડી ને બોલી:-

બાદલ પાતી કે બદલ સર મેરે, અગન કો બરસાય હય;
તારે પથ્થર બન પરે ચાંદની, જલન નહ નિત લાય હય.
રૂંઢોં પર જો પગ ધરું તો, વહીં જલ કાંટા હો જાય હય;
જલમેં રહકે જલ મરું પર, મુઝે અજલ મેરી નહિં આય હય !

હે ભાઈ! “હું” તો પહેલાં વાણિયા શ્રીમંત ધણીને પરણી હતી, જે સિખાનંદ સ્વામીનું નામ ધારણ કરી મહારી શોધમાં ફરે છે. પછી હું બીહારીલાલ નગરશેઠને ત્યાં શેઠાણી થઈ હતી, પરંતુ કોઈ ઠગારે આવી શેઠને સમજાવી મહારી શોક્યોના ભમાબ્યાથી મહારા લાડકવાયા પુત્રનું કાટણું કાઢ્યું; ત્યારથી હું ગામે ગામ રવડતી ફરું છું, અને મહારા પ્રથમના વફાદાર ધણીને તજીને, તેને દગો દઈને હું ખીજવર કરવાથી ખતા ખાઈ મહારા તે પ્રથમના ધણીની શોધમાં ફરું છું. હમણા ભાળ લાગી છે, કે મહારાં દુઃખથી દુઃખી થયેલો તે ધણી જે જવાન છતાં મહારે દુઃખે સવાસો વધંનો ડાસો જેવો જણાય છે, તે સુરત શહેરમાંજ આવેલો છે. તેની ભાળ લાગતાં સુધી હું તમારે ત્યાં વૈતું કરીને પેટ ભરીશ, ને સાંજે મહારાથી દગો પામેલા તો

નાથની શોધ કરીશ ! ” આ ઠગારે ધુતારે તે હુંજ છું એ વાત તેનાથી છુપાવી મેં મહારાં કુડાં કપટને આ ખીજો નતીજો પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો. જેવું કર્યું તેવુંજ હું પામ્યો.

ખુશીએ શરતો કે જળ વો દફતર, ધધર હમારે, ઉધર તુમારે;
તો કયા કયા ગુજરેગી આહ દેસપર, ધધર હમારે, ઉધર તુમારે ?

ભાઈઓ અને બહેનો ! જ્યારે અહીં આં અમારું અને પેલી દુનિયામાં તમારું ફરિયાદનું દફતર ખુલ્લું થશે ત્યારે, અહીં અમારાં અને ત્યાં તમારાં દીલની ઉપર શું શું જફાકારી ગુજરશે વારું ?

આ શેઠાણીને પણ મેંજ રંભડી હતી. જેથી પ્રાયશ્ચિત કરવા સારૂ મેં તેણીને ઘરમાં રાખી. મહારી બેઠીઓ સથે તેણી પગોટાઈ ગઈ. દુઃખના વખત પર કોઈ નહીં ને કોઈ મળીજ આવે છે. ખુદા ભીડ ઘાલે પણ છે, ને ભીડ ભાંગે પણ છે. હજી તો જીવ ડેરવવાનું કર્યું એટલે માત્ર અગિયાર મહિનામાંજ પાછું વાદળ ગગડવાનો અવાજ સંભળાયો. દાસી મલકાતી મલકાતી આવી કે; “આશ્રમમાં સિદ્ધાનંદ સ્વામી નામનો પતિ, સાધુ વેષે મહારે ધણી, મહારીજ આદેશ રાખતો પડેલો છે. તે એક શ્રીમંત વાણિયાનો દીકરો છતાં મહારીજ શોધમાં સાધુને વેષે ફરતો ફરતો સુરતમાં આવી પહોંચ્યો છે. મહને પણ તે સુરત આવી રહ્યાની જ્યારે ભળ લાગી ત્યારે તેને પણ હું સુરતમાં આવી રહી છું એવી ખાતમી મળી છે; હવે હું તેની સેવા ચાકરી કરી તેની માફી માગી, તેની ગુલામડી થઈને રહીશ; જેથી પ્રભુ પુશી થઈને મહારી તકસીર માફ કરશે ! ” આમ કહી જ્યારે તે મહારૂં ઘર છોડવા લાગી ત્યારે મહારી બેઠ બેઠીઓ તેણીને વળગી પડી રોવા બેઠી; અને કહે કહે ને આમજ કહે કે; “અમે તો માસીજી બેઠેજ માસાજીને ત્યાં જઈશું ! ” બહુએ સમજાવી બેયું, પણ બાપની ૧૧ વર્ષની માયા છોડી દઈને દાસીમાની માત્ર ૧૧ મહિનાની માયાને વશ થઈ તેઓએ ઘર છોડવાની જીદ ને બજાઈ કરી. બંધુઓ ! જેવી માતા, તેવીજ બાળકીઓ પણ નિપજે છે. મેં વિચાર્યું, કે હવે મરતે દહાડે તે ગુદેનશીન સાધુનાં હું પણ દર્શન લઉં. આમ વિચાર કરીને સુરતના આશ્રમનિકુમાર આગળના આશ્રમમાં અમે ચારેવ ગયાં. સિદ્ધાનંદ સ્વામી પોતાની પાંખે બેઠેને હર્ષનાં આંસુથી ભિંબાયા. હાથ ધરીને તેણીને અને બન્ને પુત્રોએને આશ્રમમાં લઈ ગયા. મેં રડી પડીને માંગી લીધું કે, હવે મહારૂં કોઈ રહ્યું નથી; મહને કાંઈ ગુપ્ત મંત્ર આપો જેથી મહારૂં કલ્યાણ થાય ! સાધુ કહે; “હવે અલલાતાલાની પાંચે વખત નિમાજ કરો, આત્મસાન મેલવવા માંડો. આ દુન્યાનાં પોકળ સુખની શોધમાં ભટકવાનું માંડી વાળો. ખાકી સુખ કદી પણ તૃપ્તિ આપશે નહીં. તમારાં ઉદર પે.વળુને માટે તો મેં અગાઉથીજ તમને

મોટી હોલત આપી છે ! કેટલાક મનુષ્યો નિર્ધન થવાથી આપઘાત કરે છે, કેટલાએક લોકો નિર્ધન થવાથી સ્વદેશ છોડીને પરદેશ નાસી જાય છે, કેટલાએક પવંત ઉપર જઈને વસે છે, અને કેટલાક આત્મહત્યા કરવા માટે ઘરમાંથી નાસી જાય છે, તોપણ સુખની શોધ પૂરી કરતા નથી. ” હું અચરતીથી પૂછવા લાગ્યો:—“ મહારાજ ! તમારાં સેનાનાં નખોની હોલતે તો હું લાખો રૂપૈયાનો ધણી થયેલો, પણ સૌ ફના ફાટિયો થઈ ગયું ! ” ત્યારે તે હસીને બોલ્યા:—“ બેટા ! યાદ છે તને ? જે સ્ત્રીને બન્ને ગાલોએ વચ્ચમાં એ કાળા તલ હોવા બેઠ્યો, અને તેણીના કપાળ ઉપર લોરેા હોવા બેઠ્યો, એવી યુવાન સ્ત્રીને સાથે લઈને શુક્રમાં આવવાના તેં અખાડા કર્યાં, એટલી શોધ કરવાની તકલીફ તેં નહીં ઉઠાવી, તેના પરિણામમાંજ તેં આટલાં આટલાં દુઃખો વેઠ્યાં ! બા ! હવે તે સ્ત્રી, જે આ મહારી એકવારની ચોરત હતી, જેને મીનાકેશો થવાથી મેં તજ દીધી હતી, તેને અનાયાસે આપોઆપ ત્હારાથીજ ભગવાને મને આજી આપી છે, તો હવે પેલા સાચવી રાખેલા મહારાં શરીરના બાલોનું પોટલુંજ તું વધુ સાચવજે ! સર્વદા ઇશ્વર ભક્તિમાં બાકીની જીંદગી પૂરી કરીને આત્મજ્ઞાન મેળવજે !

જન્મ લિયો હરિ ભજનકો, દિયો બિપ્રેમેં ખોય;

ગયો લેન પાયો ન ગજ, આયો પંચુલ હોય.

દર રોજ રાતે બિછાને સુતી વેળાએ પેલાં પોટલાંમાંનો અકેકો બાલ ત્હારા તકિયા નીચે મૂકજે. સવારમાં તે બાલને ઠેકાણે એક સેના મોહાર થઈ રહેશે, તેમાંથી અરધી ખરચીને ખુદાના નામ ઉપર ખેરાત કરજે. બાકીની અરધી ખરચીમાંથી તું સાધુ સંતને જમાડી ત્હાડું ઉદર પોષણ કરજે ! એક ઘર બાંધી તેમાં રહેજે. પણ યાદ રાખજે કે, ત્હારે હવે દ્રઢ બ્રહ્મચર્ય વૃત લેવું બેઠ્યો ; અને કદિયે કોઈ પણ સ્ત્રીનો સંગ કરીશ મા ! આ મહારી સિદ્ધિનો પ્રતાપ છે. આ બાળાઓ ખરી રીતે તો મહારીજ બેઠીઓ છે. આ ત્હારી ઠાસી કહેવાતી મહારી સ્ત્રીને પેટેજ એણીઓ બોડ જન્મેલી હતી. એને ગર્ભ રહ્યા કેટેજ મહારાથી એ છુટી પડી હતી. પરંતુ ત્હારી સ્ત્રીએ ઢાંગ કરીને પોતાની આ એકવારની માળણ પંડાશણની સાથે સાજેશ ફરીને આ પુત્રોએને પોતાને પેટની હોવાનાં ફેલ કર્યાં હતાં; કેમકે મહારી સ્ત્રીને વગર ધણીએ છોકરાં અલતરે તો લોકલાજથી મરવું પડે, તેની બીકથી માંવાળીએ પણ ઠગવિદ્યા ચલાવી હતી, તે ઠગાઈના ભોગ ભોગવતી ત્હારી તે સ્ત્રી તો હવે ઉકરડે સળડે છે ! કરમને શરમ નહીં; જેવું કીધું તેવું તે પામી. ”

આટલું કહી તે ચારેવે સુરત થેહર છોડ્યું, અને પોતાના દેશ તરફ ચાલુ મૂક્યું. સાધુએ ઘર બાંધવા કહ્યું હતું, પણ થોડી જીંદગીને સાડા આ માથાકૂટ કરવાનું માંડીજ વાળીને ખુદાને બાર ઘર બાંધવા સાડા નિમાજનેજ

એં તો ખચારી કીધી. કલખનો એક મેમ્બર દીનશાળ બોલી ઉઠ્યો :—“તમે તો પેલા કહે તેમ, અદલાને બારજ ઘર બાંધવા માડ્યું. વાત કહું. તમારીજ પેઠે ઇન્ડીઅના રાજ ગોન્ડોફોરસે પવિત્ર સાધુ સેન્ટ ટોમસને નાણાંની મોટી રકમ આપી કહ્યું હતું કે; “ત્યારે માટે એક સુદર મહેલ બનાવજે !” પરંતુ ટોમસે તો બધું નાણું ગરીબોમાં ખેરાત કરી નાખ્યું હતું ને બોલ્યો હતો કે; “એં તો ઇશ્વરની દરઘામાં મ્હારે માટે મોટો મહેલ બનાવ્યો છે!” એક વાર મુખર્જના શેઠ બહમનજી લવજી વહાડીયા નવસારીમાં દસ્તુરજી જમશેદજી જામાસજી જામારખઆશાને ભેટવા આવ્યા હતા, ત્યારે આવા પહરેઝગાર અને કાબેલ દસ્તુરજીને ઝુંપડાં જેવાં મકાનમાં રહેતા બેઠેને પાછાં ફરતી વખતે નાણાંની મોટી રકમ, સાડાં ઘર બાંધવા સાડાં, આપી ગયા હતા. દસ્તુરજીએ તો ખુદાની બંદગી કરી બણી ગણી, ખાઈ પી ખેરાત કરીને, બધાં નાણાં ખરચી ખાયાં હતાં. લાંબી સુદતે એજ શેઠિયા પાછા એ દસ્તુરજીને જ્યારે મળવાને નવસારી આવ્યા, ત્યારે પાછા તેવણને ઝુંપડાં જેવાં ઘરમાં રહેતા બેઠ પૂછ્યું :—“દશતુર સાહેબ ! તમે નવું ઘર કીયે ઠેકણે કરાવ્યું ?” દશતુરજીએ જવાબ દીધો હતો : “મહેરબાને મન ! આ જેહાનમાં તો બાંધ્યું નથી, મગર ઉંચે મીનોઇ જેહાનમાં તમારા નામથી એક આલીશાન હવેલી હું બાંધાવી ચુક્યો છું સાહેબ !” અર્થાત; ખાઈ પી ખેરાત કરી, પરવરદેગારની બંદગી કરીને આ દુન્યાનું તકલીફી ઘર બાંધવા કરતાં, ખુદાઇ દરઘામાં કાયમનું ઘર દશતુરજીએ બાંધ્યું હતું.

જાનતા હય પાક કયું તું ઘર બનાવેકે લીયે ?

શીક રહેનેકી ન કર, આવા હય જાનેકે લીયે.

ઉરકી બસ્તી આખીરશ, ઝીરે જમીં હો જાયગી;

આવા હય દુનિયાકી બસ્તી, જો બસાનેકે લીયે !

શું મૃત્યુ પણ હવે મરી ગયું ? શું જન્મડો પણ હવે લુણું થઇ ગયો ! શું વિપત્તિઓ પણ હવે વિદાય થઇ ગઇ ! વ્યાધિઓ શું હવે થતાજ નથી ? ને થાય છે તો શું લાંબો વખત રહેતાજ નથી ! ને રહે છે તો શું કંઇજ ફલ આપતા નથી ? હે ગભરાયેલા જેવા બંધુ સલાબત ! આજ વૃક્ષ ઉપર ચિરકાલ સુધી સુખે વિહર્યા પછાં તેને તજીને કેરડામાં રખડતાં શું હવે કોકિલની પેઠે તને લાજ આવીજ નહીં ?

સાંભળો, બાનુઓ ને ગ્રહસ્થો ! શ્રીધર સ્વામી નામે ભગવાનના એક પરમ ભક્ત હતા. ઇશ્વર ઉપરની તેમની શ્રદ્ધા અચળ હતી. હમેશાં ગીતાજીનો પાઠ કરતાં ગીતાનું તેમણે એકજ વાક્ય પૂર્ણ ચક્રીનથી ગોખ્યું હતું કે; “હે મનુષ્ય ! તું મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ રાખ, અને કાંઈએ ફીકર ચિંતા નહીં રાખ; મ્હારા ભક્તની ફીકર ને કાળજીએ મ્હારેજ શીર છે !”

આ પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને આપેલાં વચનને શ્રીધર સ્વામીએ પોતાનો સુદાલેખ બનાવ્યો હતો. એક પ્રસંગે તેમની પાસે એક પાઈ પણ નોતી, અને ઘરનાં છોકરાં ભૂખે મરવા લાગ્યાં; એક દિવસ તો અપવાસ પાડ્યો, પણ ખીજે દિવસે તેમનાં પત્નિ કહેવા લાગ્યાં; “બચ્યાં ભૂખે મરે છે, અને તમે કહો છો કે; “ફીકર રાખવાની જરૂર નથી, આપણી કાળજી ભગવાનનેજ છે, પણ ભગવાન તો કાંઈ ઘરખેઠે આપતા નથી, માટે તમે ગીતાજીનો પાઠ કરવાનું છોડી દઈને ગામમાં ભિક્ષા માગવા જવ!” શ્રીધર સ્વામી કહે; “શું ત્યારે ગીતાજીનું વાક્ય ખોટું ઠરે? ધીરજ ધરો, પરમાત્માને આપણી ફીકર છે.” આમ કરતાં બે દહાડા લાંઘણ થઈ. ત્રીજે દિવસે પણ ખાઈ આવી કહેવા લાગ્યાં; “ઈશ્વરનેજ ને પોતાના ભક્તની ફીકર હોત તો પોતાના લાડલાને આમ ભૂખો સુવાડે કે?” સ્વામી કહે; “હજી એક દહાડો વાટ જૂઓ. તે ભલિકનેજ પોતાના ભક્તની ચિંતા છે, ગીતાજીનું વાક્ય વ્યર્થ નહીં જાય!” આમ કરતાં જ્યારે ૪ દહાડા સૂધી અન્ન નહીંજ મળ્યું, ત્યારે ફફડતી બડબડતી પોતાની સ્ત્રી આવીને કહેવા લાગી કે; “હવે તો જીવ જાય છે, બચ્યાં મરવા પડ્યાં છે, તમે ભિક્ષા લાવો!” શ્રીધર સ્વામી થોડો વાર વિચારમાં પડયા, અને નિરાશ થઈ નાઉમેદ બન્યા. પ્રથમ ઉંચે આકાશ ભણી બેયું; પછી ગીતાજીને હાથમાં ધર્યું, અને હસ્તાલ તથા ભિલામું લેળી ગીતાજીના આ વાક્ય ઉપર કાળું કર્યું કે; “મહારા ભક્તની ફીકર મહારેજ શીર છે.” આ રીતે ગીતાજીનાં વાક્ય ઉપર ભિલામાને છેકો માર્યો, અને પછી ગામમાં ભિક્ષા માગવા ગયા. મોહોડલે મોહોડલે ભિખ માંગતા ર્યાં.

દરમ્યાનમાં કોઈ એક પુરૂષ એક થાળ લઈને તેમને ઘરે આવ્યો, તેના ઉપર લુગડું ઢાક્યું હતું. તે થાળ લાવીને સ્વામીની પત્નિને પૂછ્યું; “સ્વામી ક્યાં છે?” પત્નિએ પરજાળમાંથીજ જવાબ દીધો કે; “સ્વામીજી તો ગામમાં ભિક્ષા લેવા ગયા છે.” પેલા પુરૂષે એટલી ઉપરજ થાળ મૂકીને જણાવ્યું;— “સ્વામીજી પાછા આવે એટલે આ થાળ આપજો!” પત્નિ પૂછે;—“આપનું નામ કહો ને કાંઈ નિશાણી કહેતા જાવ!” ઉત્તર મળ્યો કે; “ભગવાન્યો આવી ગયો. વળી કહેજો કે; હવે કૃપા કરીને મહાર્ મોડું કાળું કર્યું છે તે કાઢી નાખી જેવું હતું તેવુંજ કરજો; તે મોડું તો સર્વદા ઉજ્જવળ ને સ્વચ્છ નિષ્કલંકજ રહેવું બેઈએ! એ નિશાણી આપજો!” આમ કહી ચાલી ગયો. થોડીક વારે સ્વામીજી ખાલી હાથે નિરાશ થઈને ઘરમાં આવ્યા; કેમકે આખા ગામમાંથી કોઈએ પણ તે દહાડે તેમને ભિક્ષા આપી ન હતી! જેવા ઘરમાં પેઠા તેવીજ તેમની દ્રષ્ટિએ લુગડું ઢાંકેલી એક થાળ પડી. પૂછવા લાગ્યા કે; “આ શું છે?” ત્યારે પત્નિએ

પરશાળમાંથી આવી કહ્યું; “કોઈ અબજો પુરૂષ આપને આપવાને સારૂ મૂકી ગયો છે, અને ઇંધાણી આપી ગયો છે કે; હવે કૃપા કરીને મ્હારું મોઢું કાળું કર્યું છે તે કાઠી નાખી જેવું હતું તેવુંજ કરજો; તે મોઢું તો સર્વદા ઉજ્જવળ ને સ્વચ્છ નિષ્કલંક રહેવું જોઈએ ! નામ ભગવાનિયો.” હુગડું ઉઘાડી જીએ છે તો થાળ તો હમરો સોના મોઢોરથી ભરેલી ભરપૂર હતી ! આ જોઈ સ્વામીજીએ મસ્તક ભોંયે અકાળી પોતાની અશ્રુઆ માટે પશ્ચાતાપ કરી કપાળ ટૂટીને સ્ત્રીને કહ્યું; “હે અભાગણી ! તે પુરૂષનાં તેં દર્શન કેમ નહીં કરી લીધાં ?” પત્નિ કહે:—“પર પુરૂષનાં દર્શન પતિવૃતાથી ન થાય, માટે મેં તો વચલે ખડથીજ તેને ઉત્તર કર્યો હતો !” સ્વામીજી કહે:—“અભાગણી ! એ ખીજું કોઈજ નહીં, પણ સાક્ષાત પ્રભુ ભગવાન હતા ! તેં ધીરજ ધરી નહીં, જેથી મ્હારી પણ શ્રદ્ધા ચગિત થઈ. અને ગીતાણનાં ઉત્તમ મુખ વચન ઉપર કાળી સાહી ફેરવી મેં તે શ્રોમુખ વચનને કાળું કરવાનું મહા પાપ કીધું ! હવે હું એક દિવસ વધુ અપવાસ પાળી પશ્ચાતાપ કરીને આ કાળા ડાઘ ધોઈ કાઠીશ ત્યારેજ મ્હોં પર અન્ન મુકીશ !” આમ કહી કરીને ભગવાન ઉપર પોતાની અચળ શ્રદ્ધા પાછી જમાવી. હવે મ્હારી વાર્તા પુરી થઈ સલામત ભટલ ! હવે તમે તમારી વાર્તા પણ પહેલી આટોપી લો.”

સલામત:—સાધ્યો ને ખડેનો ! હવે હું ખરો મહેનતુ ને પ્રમાણિક થયો છું; સાધુના કહ્યા મુજબ ખરચીને ખેરાત કરું છું; હું કોઈ મનુષ્યનો હવે ધિક્કાર કરતો નથી; ખીજાં માણસને સુખી દેખી હું તેમનો દ્રેષ પણ કરતો નથી; દુઃખીઓને દિલાસો આપવામાં અને સાતું કદયાણ થયેલું જોવામાં હું આનંદ માતું છું; હવે પરમાત્માએ જે આપ્યું છે તે ઉપર સંતોષ પકડી બેઠો છું, અને હવે મ્હારી નજરે દુનિયાં દુઃખી નહીં પણ સુખી સમજી દુઃખચારાનાં દુઃખ ભાંજી તેમને દિલાસો દેવાનો ધંધો લઈ બેઠો છું, અને મ્હારી સુખની શોધ પણ અહિંજ પૂરી થઈ છે. યા મતિ: સા મતિ: જેવી મતિ તેવી ગતિ.

હું કોણ છું ? હું શા માટે જન્મ્યો છું ? મરણ પછી હું કયાં જઈશ ? એ વિષે જેવો જે વિચાર કર, ઇચ્છા કરે તેવો તે થાય. ભવિષ્યનું સ્વરૂપ કેવું સમજાય છે તેનો વિચાર કર્યા કરવો, અને અંતરમાંજ ઇશ્વરને શોધ્યા કરવો; ત્યારેજ દુઃખના દહાડા દેખાતા બંધ પડશે. તમારી શુદ્ધ ઇશ્વર પરાયણ ભાવના તમારાં હૃદયમાં થશે તો તમને પણ ઇશ્વરનાં દર્શન થશે અને તમારાં આશ્રિતોને પણ ઇશ્વરનો માર્ગ જડશે.

નિએહ કર્કમ અંદર દિલે ખીરતન;

હરાન બા હીદમ દિગર બા ન હ.

“મેં મહારાં હૈયાંમાં જોયું તો ત્યાંજ મને પરમેશ્વર મળ્યા; ખીજે કોઇ પણ ઠેકાણે તેમના પતો મને લાગ્યો નહીં;— અને ત્યારેજ હું સુખી થયો.

મુરશીદો માલ કું મેં પ્રીતે હી દેખતા હું ;

મેં કીસકી આનુમે આનુરહે દર બદર હય ?

સૂર્ય અને ચંદ્રને હું હરદમ બારે માસ ફરતા ને બસ ફરતાજ જોઉં છું; પણ તેઓ કીયા માલિકને જોવાની ઉમેદમાં ને ઉમેદમાં એ પ્રમાણે દર-વાજે દરવાજે આનુદોં થઈને પૂર્વથી પશ્ચિમ ને પશ્ચિમથી પૂર્વ ફરતા ફરે છે ? ખુદાને મળવાની ઉમેદમાંજ.

[પ્રમાપ્ત.]

દિલાસા—પત્ર. (૩૬૫મો.)

God alone

Instructeth how to mourn. He doth not trust

This higher lesson to a voice or hand

Subordinate. Behold ! he cometh forth !

O sweet disciple—bow thyself to learn

The alphabet of tears.”

“હે દીકરા—મુર્દ માતા ! હે રંડાપો ભોગવતી વિધવાઓ ! સખર કરો. અહિયાં રડતાં બેઠેલાં બાપ વગરનાં બચ્ચાંઓ ધીરજ પકડો. વહાલા લાઈ ગુમાવેલા દુઃખી બાઈઓ, અને મોં-લાગી પ્યારી બહેનોના મોત ઉપર વિલાપ કરતી બહેનો ! છુટાં પડી ગયાંનું, જુદાઈનું, અને ઘર ખોળાઈ ગયાનું દુઃખ હવે ઓછું રંડો.” ગુરૂજી બોલ્યા:—“હે મોત મોતે કાયર થએલાં પ્યારાંઓ ! આ દાહોકાઓમાં મેં આહસો બતની મુશીબતો વેડી છે છતાં હું આનંદી છું, અને હજી એક બે દાહોકા મહને જીવવા ગમે છે. કેમકે મેં સુખના વખતમાં પણ સૌ સાથે ભલાઈજ કીધી છે, આફતના પ્રસંગો ઉપર મેં ખીજાં દુઃખીઓનાં વિશેષ દુઃખો જોઈ જીવ ડેરવ્યો છે, અને જે કાંઈ વિપત્તા વિપત્તી ગુજરી હતી. તે ખુદાની મરજીથીજ નીપજી હતી એવું મહાઈં દ્રઢ યકીન હતું, અને સાંઈ મહારાજ જે કાંઈ ભુંડું કરે છે તે પણ સારાંનેજ માટે છે એવું મહાઈં મકકમ ઈમાન હતું, અને મોત એ કંઈજ નથી, પણ એક સ્થાનથી ખીજે સ્થાને બદલી છે; એક મુસાફરખાનેથી ખીજે મુસાફરખાને જવાનું છે, અને આ સંસાર કે આ જગત કાંઈ છેજ નહીં, માત્ર ખ્યાલ અને કલ્પનાજ છે, એવી મહારી દ્રઢ શ્રદ્ધા છે; સાચો તો પરમાત્મા છે.

સુશીખત એ તો ભલાં આદમીનો પ્રકાશિત દેખવ છે: જેમાં આખાંદી પોતાનાં ચકચકિત ફિરજો ધુપાવે છે; અને જેમ અધારી રાતે તારા વધારે તેજસ્વિ દેખાય છે, તેમ તે નેક આદમીના દુઃખોમાં પ્રકાશ વધારે માલુમ પડે છે. જેથી મત્સ્ય પશુ રહને તો ધુબવતું નથી. જોખ જે વેળાએ બહેલા વિપત્તિ ભોગવતો હતો ત્યારેજ દેવ દાનવો તેને માટે સ્તુતિના વાદવિવાદ ચલાવતા જણાવવામાં આવ્યા છે. જ્યારે દુઃખોની પરિક્ષા ચાલતી હતી ત્યારે દૃષ્ટિમાં શું બને છે તેની કનવાર ફિરસ્તાઓ ન હોતા રાખતા, પરંતુ જોખના ઉપર પડતી લીલી સૂકીજ તેઓ નિહાળ્યા કરતા. તેને પગથે જો બધાંજ આવે તો સર્વને તેમના સુકરર મવકલ ફિરસ્તાઓની અમી દૃષ્ટિની બહાર રહેવું નહીંજ પડે. હે દુઃખ્યાંઓ ! તમે સધ્યારે લઈ કાચ્યના પિતા હોમરની હાલત ઉપર વિચાર કરો. તેણે દુન્યાં સાથે ભલાઈ કરવામાં અને જગતને ઉમદા વારસો આપી જવામાં કશી ખામી રાખી ન હતી; તોપણ જીવતાં જીવત જ્યારે તે આંખે અપંગ કવિ ભિક્ષા માંગતો હતો ત્યારે કોઈએ તેની દરકાર વીક કીધી હતી નહીં ! તેના ઉપર પૂછી પૂછીને દુઃખો પડ્યાં પ્રજુ કોઈએ તેની જરાએ તમા રાખી નહીં. અને પાછળથી તેના મરણ બાદ જૂદાં જૂદાં ૭ શહેરો તેની જન્મભૂમિ ગણાવવાનાં આજે પણ કંભથી દાવો કરે છે! અરે મતલબી દુનિયાં ! પાછળા જમાનામાં તેને પુજનારાં કરોડો લોકો સર્વ દેશમાં મોટાઈ ને વડાઈ લેતાં રૂપાં છે ! માટે હે દુઃખી લોકો ! જરૂર સમજ લેજો કે; તમારી ભલાઈ ખીજ જીદગીમાં પણ તમોને રાહત આપવાને ચૂકશે નહીં. ભલાઈથી વર્તવા છતાં જો આફતો આવી પડે તો હોમરનો દાખલો યાદ કરીને સચુરી પકડજો. કેમકે, પોતાની પાછળ કીર્તિ મૂકી જનારો કદિ મરવાનો નથી. તમારે દિકરો કદાપિ નહાની ઉમ્મરે મરણ પામ્યો છે તોપણ જો તે પોતાની કીર્તિવંત જીદગી સારી રીતે પસાર કરી ગયો છે તો તે તમારા કરતાં ઘણુંજ જીવ્યો છે, એમ સમજને સધિયારો લો. જીવતરમાં જેટલા વખતનો ગેર ઉપયોગ થાય તેટલાજ વખતને મોતનો વખત ગણી, તે વખતને તમે જીવ્યાની ગણત્રિમાં લેશોજ ના; તે વખત તો એજે ગુમાવેલો અને મૂએલા જેવોજ ગણી લેજો.

હાડ જલે જ્યું લાકરી, કેમ જલે જ્યું ધાસ;

સજ જુગ જસતા દેખ કે, કપીર ભયા ઉદાસ.

જાણે લાકડાંના ભારા સજગતા ને બળત: હોય નહીં શું, તેમ માણસો તો રોજનાં ચેહ ઉપર સજગતાં જોવામાં આવે છે, અને નો જવાન સ્ત્રીઓના બાલોની સુંદર લટો તો જાણે ધાસ સજગતું હોય નહીં શું, તેમ ચિત્તા ઉપર બળતી દેખાય છે; અને એજ પ્રમાણે આખી જગતમાં આગ લાગી રહેલી છે, તમારા ઉપરજ કાંઈ નવાઈતું ચિત્તું નથી, તોપણ તમે જીવતાં રહેલાં માણસો તો જાણે મરવા

નાંજ ન હો તેમ છળ કપટમાં ફરતાં રહો છો, તે જોઈને ગુરૂજને ઉદાસી લાગી છે, કે તમ લોક તો જીવતાં છતાં મૃત્યા બરાબરજ છે.

શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર વિનાની શૂરવીરતા તો દુઃખજ આપે છે. સ્ત્રી વિનાનો અહસ્થાશ્રમ દુઃખજ આપે છે. લડનારાની એક સંમતિ વિનાનું યુદ્ધ દુઃખજ આપે છે. આહુક વિનાનું ડહાપણ દુઃખજ આપે છે. સારા સહાય વિના વિપત્તિ પણ નિત્ય દુઃખ આપેજ છે. આપત્તિમાં મિત્ર અને બંધુ સમાન બીજો ઉત્તમ સહાય નથી, અને મરતી વેળાએ વહાલાંઓના આશીર્વાદ લઈને મરવું, અથવા વહાલાંઓને આશિષો આપીને પ્રાણ મૂકવો, એના જેવું ઉત્તમ છેવટ બીજું કંઈજ નથી. કુદ્રતી રીતે ડોઝ જોનશનથી મરતી ઘડીએ બોલાઈ ગયું હતું કે; “તમે બધાં મહારાં વહાલાંઓ ઉપર પરમેશ્વરના આશીર્વાદો ઉતરજો!” તેમ તમે પણ મરતી ઘડીએ તમારી પાછળ તમારાં વહાલાંઓ માટે તમારા આશિષો મૂકતાં જજો.

“તમારાં જે કામ દેખા પેહ, ઇશરત ગાહે આલમકા;
પીયા દર જરશ ચકકામે, જદાંકા સાગરે જમકા.
જો કુછ દેખા વદાં તો પેદ કે, સગ અપે હયેં લાલચમે;
મુના હય કુછ તો વક શોરો મુકા દહિલતકે માતમકા.”

* * * *

મોતના ભયની સામે ને સામે તમોએ જોયાજ કીધાથી તે પોષાઈને પુષ્ટ થયો છે, હવે જરા કરડી નજરે તેની સામે જૂઓ, તે બરફની પુતળીની પેઠેમ પિગળીને જરૂરજ ઓગળી જશે. તમે મોતના ભયને ભુલશો, કે તે તમને તુર્તજ ભુલી જશે. મૃત્યુના ભયનું મોત નિપજાવવાનું જેમ તમારા હાથમાં છે, તેમ તેને જન્મ આપવાનું પણ તમારાજ હાથમાં છે. આત્મજ્ઞાન અને ઇશ્વરભક્તિ વડે વહાલાંના મૃત્યુના ભય તથા તમારાં પોતાનાં મોતની ચિંતા ઉપર તમે જય મેળવી નિર્ભય થાવ, નિર્ભય થાવ!

ઈસ્મેનો જે ભોરાવર જાદુ ધરાવનારો ભૂત, પિશાચને પણ આહિ ત્યારે બોલાવતો હતો, ને મોતને પણ તાળામાં રાખવાનો દાવો કરતો હતો, તે પ્રથમ કિશ્કીઅન હતો ને પાછળથી મુસલમાન થયો હતો; તેનું પણ જ્યારે મોત આવ્યું ત્યારે તેનાં જાદુ માંત્ર તો કેરે રહ્યાં, પણ માત્ર એક કાંકરો લાગ્યાથીજ તત્કાળ મરણ પામ્યો હતો!

એ તન કાચા ફૂલ હે, લીયે ફીરત હય સાય;

ઠગકા લાગા ફૂટ ગયા, ક્રહુ ન આયા હાથ.

આ તમારું શરીર છે તે તો કાચી મટાંનો બનેલો ઘડો છે, અને તમારો આત્માજ તેને પોતાની સાથે લઈને ફરફર તો કરે છે. પરંતુ જરા જેટલો

જો એ કાચા ઘડાને ઠંઠકારો લાગ્યો તો તૂર્તજ એ તો ભાંગી જવાનો, અને એનો સાથી આત્મા એકલો ખીજી ગમ જ્યારે ચાલ્યો જશે, ત્યારે એ ફૂટેલા ઘડાનું તો કાંઈ પણ તમારા હાથમાં આવવાનું નથી.

આલોકના જીવે તો પરમાત્માથી ઉત્પન્ન થઈને પરમાત્મામાંજ સમાઈ જવાનું છે. મનુષ્ય દેહનું આ દુનિયામાં સારું કર્તવ્ય તો એજ છે, તો પણ એ કાંઈ કુલ્લીમાંનો ગોળ ખાવા જેવું સહેલું ને સટ કામ નથી. જગતનો જીવડો વાસનાનો, મોહનો, અહંતા મમતાનો, અને માયામાં દિલ લગાડી રહેલો કીડોજ બની રહે છે, તેથીજ પરમાત્માએ જીદી જીદી યોનિઓ ઉત્પન્ન કરી છે, તેમાંજ પોતપોતાનાં કર્મને અનુસરીને તેનું આવન જાવન થયાંજ કરે છે. એ બધી યોનિઓમાં મનુષ્ય દેહ મળવો એ ઘણો મોઢો છે, અને તેમાં પણ વળી જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થતી, એ તો અતિ કઠણજ છે. પરમાત્માની માયિક જાળની લીલાજ એવી અદૌકિક છે, કે જ્યાં સુધી આપણો જીવ શુદ્ધ સાત્ત્વિક વૃત્તિને પ્રાપ્ત થતો નથી, ત્યાં સુધી આ જીવના સર્વે પ્રયત્નો માયામાં ને માયામાં વધારે ને વધારે લપટાતા રહે છે. અને તેથીજ મોતનું દર્દ તો જેમ જેમ વધારે દવા કીધી તેમ તેમ વધતુંજ ગયું, અને નહીં સાજું થાય એવું અસાધ્ય જણાયું.

મરીજો મોતકો રેહમત ખુદાકી ;

મરજ બઢતા ગયા જીં જીં દવા ધી.

જે મહાન ઉપદેશકોએ જગતને સુંદર કથાઓ કહીને મોતનાં દુઃખમાં ધીરજ રાખવા જણાવેલી, સંપુરી અને હિંમત રાખીને નેકી નીતિથી ચાલવાને જેમણે પ્રજાઓને બોધ આપનારી કથાઓ સમજાવેલી, તેઓજ જ્યારે પોતાની ઉપર આફતો આવી પડી ત્યારે નાચાર થઈ, પોતાના ઉપદેશો ઉપર ખીજાંઓએ જેટલો સરસ અમલ કીધો હતો, તેટલો પણ તે શિક્ષાગુરુઓએ અને દિલાસા દેનારાઓએ, જ્યારે પોતાની ઉપરજ આવી પડ્યું ત્યારે કીધો નથી. હિંદુઓના દિલાસા દેનાર પીલપે ઉપર જ્યારે મોતની આફતો આવી પડી ત્યારે તે ધુજરો બન્યો હતો. હજારો રોગીને સાજાં કરનારા ચારબોના લુકમાન હકીમ જ્યારે દર્દથી પટકાઈ પડી મરવા પડ્યા ત્યારે નિરાશ થઈને ઓપડ ખાવાનીએ ના પાડી, અને એક પથ્થર પોતાની આગળ મૂકાવી તે ઉપર કાંઈ તેજબની દવા મૂકતાં તે પથ્થરો માખણ જેવો પોચો કરી નાખી બોલ્યા કે; “ હું મોતની આગળ નિરાશ થયો છું ! હવે ઓપડ ખાવાની શી જરૂર છે ? ” રશિયન દિલાસા દેનાર કીલોફ તો માત્ર જમાઈ મરી ગયાથી ટૂંકકે ટૂંકકે રોચો હતો ! ફ્રેન્ચોને ઉત્તમ દિલાસા દેનારાઓ લા ફ્રોન્ટેન અને ફ્રેસોરિયન, એમના ઉપર જ્યારે મોતની ગીરફતારી આવી પડી ત્યારે નરવસ થઈ ધુજતા જણાયા હતા. એથી ઉલટું, મોટાં મોટાં દુઃખો પછી શાન્તિ ભોગવનારા પુરૂષો આપણને કેવી હિંમત આપી ગયા છે, તે પણ તમે સાંભળો અને દિલાસો લો.

કેપ્ટન કેકીન, સાઈબિરિયાનો લયનક અહેવાલ કહેતાં જણાવી ગયો છે કે; “હવે મહારી ખાતરી થઈ ચૂકી કે ઘણાં ખરાં સર્વે માણસોનાં હુઝનું કારણ ખરે ખરું તો એજ છે કે, સાચો દિલાસો આપવાની આપણામાં હજી ખૂટ છે. દયાળુ પ્રભુ આપણું રક્ષણ ગમે તેમ કરશે એવા દ્રઢ વિશ્વાસની આપણામાં હજી ખુટજીએ; અને આપણું આ જીવંતીનું ખરું કર્તવ્ય કરવાની જે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા, તેની પણ ખૂટજી છે.” જ્યારે ભુલંદ નસીબ આવી પહોંચે છે ત્યારે તો ફરેસ્તાઓ પણ મૂર્ખાજી બને છે, અને જ્યારે મોત આવી ચઢે છે ત્યારે વૈદો પણ મૂર્ખાજી બને છે. સઘળાંનું નસીબ કાંઈ એક સરખું હોતું નથી. સઘળાંજ કાંઈ તંદોસ્ત હોતાં નથી. સઘળાંજ કાંઈ દરદી હોતાં નથી. સઘળાંજ કાંઈ એકજ દર્દ, એક સરખો પરિતાપ કરાવતું નથી. તમે તમારાં દર્દને પણ તાળે કરવાને શક્તિમાન છો. તમારામાં જ્યાંસૂધી જીવમાં જીવ છે ત્યાંસૂધી નિરાશ ને નાઉમેદ નહીં થતાં કર્તવ્ય કરવામાં તમોએ મંડ્યા મન્યાંજ રહેવું જોઈએ. હું ઘણી વેળાએ ઘણી જાતનાં વિઘ્નો અને મહા કષ્ટોમાં પડ્યો છું; ઘણીક માઠી અવસ્થામાં હું વારંવાર આવી પડ્યો છું; ટાઢમાં ઘડી ઘડી હું જર જરીત થયો છું; ભુખથી દહાડાઓ ગણત્રિ હું તરફડતો હતો; થાકથી મહારૂં શરીર પળેપળ મૂંછિત થઈ થઈને બેશુદ્ધ થયું છે; ગગર હું ખાત્રીથી કહી શકું છું, કે હું જ્યારે પણ આ ખધાં મોતનાં હુઝ, સંસારના કલેશ, ન ધારેલી કષ્ટિ તથા વિપત્તિના હાથથી છુટ્યો છું, ત્યારેજ ઘણો સુખી થયો છું. એવો સુખી હું નિતરાં સુખના વખતમાં બીજી કોઈ પણ વેળાએ થયો નથી. એક મોટો મુસાફર જે અસહ્ય નહીં ખમાય એવી આફતોના કલેશથી એશિયાના ઉત્તર ભાગમાં, મોતનો લગારે ડર રાખ્યા વગર ફર્યો છે, તેનું વર્ણન વાંચ્યાથી આપણને કમ્પારી છુટે છે. તે મંગોપાર્કની મુસાફરીનો કિ-તો ધારણ કરીને એકલો અટુલો સેન્ટ પીટર્સ-બર્ગથી નિકળીને ઘણી ટાઢમાં ઉંઘાડે શરીરે રકમ રકમના લયનક ધોર જંગલી રાક્ષસોની ધાસ્તીમાંથી પસાર થઈને બેહરીંગ સુધી ફર્યો હતો ! જોકે મંગોપાર્ક તો એક જંગલી ટોળાના હાથે માર્યો ગયો હતો, પરંતુ આ પરમ સહનશીલ કેપ્ટન તો પોતાની ખમાઉ શક્તિથી મૃત્યુની સામે પણ ધૈર્ય ધરીને રાક્ષસોના હાથમાંથી પણ છટકી શક્યો હતો. ઘણીવાર લૂટારાઓથી લૂટાયો, વસ્ત્ર વગર જાણે તરસે દેશ પરદેશ ભટકતો હતો, તોપણ તેને મનથી મોતની કાંઈ બિસાદ ન હતી. તેને ધીરજ એજ હતી, કે આવા ખમ્યાબ ખમીને પણ હું જે દહાડે તે દહાડે તો મહારા પ્રભુની પાસે જવાનોજ છું. મોતનું હુઝ એ તો માણસની વૃદ્ધિ, ઉન્નતિ, પ્રગતિ અને ઉદ્ધાર તથા વિકાસ કરનારું છે. મરણના હુઝથી તો માણસમાં ગુપ્ત રહેલા ઉત્તમ ગુણોને અને શક્તિઓને જાગૃતિ મળે છે. પૈસા કરતાં ગરીબીથી જેમ મનુષ્ય જાતિનું

વધારે કલ્યાણ થયું છે, તેમ મોત દીઠા વગરના સુખી વખત કરતાં માણસોનું વધારે કલ્યાણ તો મૃત્યુનાં દુઃખથીજ થયું છે. માણસને મૃત્યુનું દુઃખ નહીં હોત તો માણસ જંગલીજ રહેા હોત, ને તે જરાએ આગળ ન વધીને, અજ્ઞાન પંખીની પેઠે પોતાની ઉન્નતિ કરી શકયોજ ના હોત. શિકારી જ્યારે બળ પા થરે છે ત્યારે પક્ષી તો બાપડું પોતાની છાતીમાંજ ચાંચ મારવા માંડે છે.

“ જનનું પ્રભુની પાસ, અંતે જનનું પ્રભુની પાસ.

કાચ મુકાને કચન લેવું, એવું પદ અવિનાશ. અંતે.

તેમ છતાં ઉર ડર રાખે એ, પાપ તણે આભાસ. અંતે.

માલિકને મળવાનો મનમાં, કાંઈ નહીં ઉલ્લાસ. અંતે.

કરણી જે ત્હારી સારી તો, નાંખે કાં નિશ્વાસ ? અંતે.

કરી તૈયારી કાં ન પ્રથમથી ? મુકા સહુ કકાસ. અંતે.

તમારાં વ્હાલાંએ તમને એકલાં મૂકીને ચાલ્યાં ગયાંનાં દુઃખમાંજ તમારું સારું થવાનું છે, એવી હિતબુદ્ધિ દ્રઢ થતાંજ, જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી અંધકાર જતો રહે છે તેમ, વખત જતાં દુઃખનું દુઃખપણું નાશ પામી જાય છે, અને જીવતાં રહેલાં માણસોનો ઉદય થવા માંડે છે. હમેશનું મીનોઈ સુખ મેળવવા માટે મરણના દુઃખની આ સ્થિતિ સર્વ જણે કરવી સબવર છે. તમે અખંડ સુખ નહિ જ મેળવવા ચ્હુતાં હો, તો જ તમારાં વ્હાલાં મરનારનાજ દુઃખના રૂદન જ્યાં ત્યાં રડયા કરો, અને પછી અંતે તમને માલુમ પડશે, કે તમે ગમે એટલાં રડયાં બળ્યાં પણ કોઈ માણસે, કોઈ દેવતાએ, કે ખુદ ખુદાએ પણ તમારાં તે જાતનાં દુઃખડાં ભાંગ્યાં નહીંજ. કેમકે એ તો નિયમજ છે કે, “ દુઃખના રડગાણાં રડનારનું દુઃખ ઘટવાને બદલે વધવાનો નિયમ સૃષ્ટિમાં અનાદિકાળથી સ્થપાયેલો છે. ”

હસું તો દુઃખ ન બિસરે; રોવું તો બલ ઘટ જાય;

મનકા મનમેં બિસરના; જયું ધુન કાળકું ખાય.

ઘરનું માણસ મરણ પામે ત્યારે રડવું તો આવેજ આવે, કાંઈ તે વેળા એ હસવું ગમતું નથી, પરંતુ મૈયત વેળા તમે હસી જૂઓ તેથી કાંઈ તમોને લાગેલો ઘા રૂઝાવાનો નથી, અને એક મૂવું તેની પાછળ દહાડો ને રાત રડયાજ કરો તો તમે બેવડાં દુઃખી થઈ પડશો. એક તો વ્હાલું જતું રહ્યું ને વળી તમારું બળ તૂટી ગયાથી શરીરે તમે કાપલી થઈ પડયાં માટે મન કકણ કરીને બધું ભૂલી જવાની ને વિસરવાનીજ ચાલુ ને ચાલુ તમારે કોશિશો કર્યાં જવી. તમે સૌ દેખત મોતના કાંસાથી દુઃખનાજ દેખાવો જો કર્યાં કરશો, અને મનમાંથી તે બનાવ વિસરવાનીજ કોશિશ નહીં કરશો, તો જેમ ચુલામાં બળતું તો થતું નથી, ને લાકડાં અમસ્થાં ધુંધવાઈને ધુમાડો કરી આંખને અંધાપો આપે છે, તેમ મનમાં ને મનમાં બળ્યા કીધાથી તમોને સૌ અંધકાર, ભયંકાર, અને શૂનાકાર માલુમ

પડશે. બહારના વિષયની અંતઃકરણમાં ઉડી છાપ પડવા દીધાથી માયામાં લાગી રહેલા વિચારો ભગવતની યાદના વિચારોમાં બદલી નાંખજો, અથવા અંતરમાં ઉપબવેલા આભાસોની અંતઃકરણમાં ઉડી છાપ પાડવાથી નહારા અશુભ વિચારો ખુદાઈ શાન્તિના વિચારોમાં બદલી દેજો. વિચારો બદલવાથી હર્દ કે રોગ પણ મટે છે. વિચારો બદલતાં આખું શરીર પણ બદલાઈ જાય છે. ખુદાઈ આનંદના નવા નવા વિચારો કરતાં શરીરમાં જે ફેરફાર થાય તે સુખ શાંતિનાજ થાય; ને દુઃખના નવા નવા વિચારો કરવાથી શરીરમાં વ્યાધિ, -હર્દ, દુઃખારા ઇત્યાદિનાજ ફેરફારો થઈ જાય. આ જગતમાં ઉતરી આવતાંજ, આત્માએ પરમાત્માને કોલ આપ્યો છે કે; “ઓગ્રમદેવ્ય ઓશમહેચા વિસા મદેચા.” હું નીચેની દુન્યામાં જવા ઇચ્છું છું અને તેને કબુલ રાખું છું; અને દુઃખ તથા રંજને સ્વીકારીને મોત ઉપર પણ રાજી રહું છું.

હે દુઃખી બહેનો! ખ્યાલ લાઇના સખ આગળ બેસીને તમે અનેક તુરંગો, અને વહેમોના ખ્યાલી પોકારો કરી તેના સૂક્ષ્મ શરીરને નહીં ધુબવો! મૂળો કાંઈ મૂળ્યા પછી પણ બોલે વાડ? પગે લાગવાથીએ પણ કાંઈ સમજે વાડ? હે ભાઈ! તું એવો તે કોણ છે, કે ત્હારા જાપના મોતને અટકાવવાના ગેબી ઉપાયો મેળવવાના ખ્યાલોમાં બેઠો છે? ત્હારાં તકલીફી હડાપણ અને પુકકાં જ્ઞાનની પરિક્ષા આ ત્હારા જાપના મરણથીજ થવાની છે. હા, ભાઈ હા, ઉપરા આપરી મોતના ફટકા પડે, ઘરના ઘા મારે, સંસારના ફાંસા ગળે ઓળવાય ત્યારે જીવવા તો નહીંજ ગમે, પણ યાદ રાખજે, કે એક મોતજ કીર્તિના અનેક દ્વારો ખુલ્લાં કરશે, અને જીવતાંઓની અદેખાઈઓનો પણ અંત એક મોતજ આણશે.

“ ગુરૂં ! ” મા—જાપનું છત્ર તૂર્તજ બોઈ બેઠેલો નિરાશ બેટો બોલ્યો; “ મોતને દિલાસો તમારાં હૃદયમાં છેજ કયાં ? માત્ર ‘સખુરી પકડો ! હિમ્મત ધરો ! ’ એવાં વાક્યથી કાંઈ એ ઘા ડગાય ગુરૂં ? Many words will not fill a bushel. માત્ર મોદેનાં વચનોથી કાંઈ કામ થાય નહીં. બીખારીને કહેવું કે ‘તું ખાઈ ધરાઈને તર થઈ જા ! ’ તો શું તેથી તેની ભૂખ તરસ લાંગશે ? ઘરડાં-ઓ દિલાસા ને સલાહ આપે, ને જીવાનો રડી બગીને લડાઇ લડે, એજ કે કાંઈ બીજું ?

કહાં સમ્રો તહમ્બુલ આહ ! નંગો નામ કયા શય હંય ?

યહાં રો પીટ કર ઉન સખકો હમ એકબાર બયઠે હંય !

સખુરી, ધીરજ ને હિમ્મત તે કયાં સૂધી રહે ! અમારા જેવા દુઃખી થઈ પડેલાઓ તો ઈજઝત આજી કે કશુંએ સમજતાજ નથી, બસ અમે તો આ બધાં બહાલાં ગુજરેલાંઓ ઉપર રડી બગીને, બધું એકવાર દારૂંઝેર જેવું

કરીને, સૌ ત્યજીને છોડી નિરાશ થઈ બેઠેલા છે એ. બળ્યો તે શુક્રારનો અભાગ્યો દહાડો ! બળી ગઈ આ ગળામાં ઘાલેલી તાવીજની પત્થરી ! બળી આ મહાન પવિત્ર કહેવાતી ભૂમિ ! બળ્યો આ જીવંતો ૩-૫ દિવસની ખુશાલીનો લોભ ! ”

હે નિરાશ થએલા બેટા ! ત્હારી આપણીથી તો મહેને લાગે છે કે, જ્યાં આવાં જ્ઞાનથી દુઃખ પ્રાપ્ત થતું હોય ત્યાં તો હજી અજ્ઞાનપણું જ સાડું. નામના વહેમ, જગાના વહેમ, વાર તહેવારના વહેમ, વસ્તુના વહેમ, એ સૌને સૌને મોતે જુકા પાડયા છે. જે રૂંદેશ્વર અમરગીની અમર ભૂમિ કહેવા માત્ર માંજ છે, પણ ત્યાં આગળની એસેલડમાની જંગભૂમિ ઉપર જેટલું લોહી રેડાયું છે, જેટલાં મોત નિપજ્યાં છે, એટલું આખી દુન્યાની કોઈ પણ યુદ્ધભૂમિ ઉપર લોહી રેડાયું નથી, કે એટલાં મોત નિપજ્યાં નથી, છતાં તે ભૂમિને પવિત્ર ગણી વગર મોતની ભૂમિ કહેવાને પણ વહેમીઓ ચૂકતાં નથી. વૈદરાજ હીપોક્રેટીસ એમ કહેતા હતા કે, તારીખ ૬-૮-૧૦-૧૨-૧૬-૧૮ વિગેરે તારીખોએ દરદીને દવા આપવાથી દરદ ઉપર સારી અસર થાય, કેમકે એ દિવસો દરદીના ગભરાટના દિવસો હોતા નથી; ત્યારે એજ તારીખોએ ઘણા ઘણા રાજા પાદશાહો ને ઘણી ઘણી રાણીઓજ કાં મરવા પામી હશે ? મોતની આગળ એવાં જહાનાં ટકતાંજ નથી. રાજા આલ્ફ્રી બીજાના બાપને ટ્રેટ્રિટનના તખ્ત ઉપર રાજા લેખે બેસનારા “ છેલ્લામાં છેલ્લા પુરૂષ ” તરીકે પાર્લામેન્ટના સભાસદો લેખતા હતા, અને તેના દીકરા આલ્ફ્રી બીજાને “ છેલ્લામાં છેલ્લા પુરૂષનો દીકરો ” કહેતા હતા, પણ ઈંગ્લંડના તખ્ત ઉપર તો ત્યાર પછી કંઈ કંઈ રાજાઓ થઈ ગયા છે.

ફરી વહી કુંજે કફસ, ફીર વહી સૈયાદકા ઘર,

ચાર દીન ઐર હવા બાગદી, બા લે જુલજુલ !

એ તો ફરી ફરીને એ ને એજ કેદખાનાનો ખૂણો આવ્યાજ કરવાનો. પાછા ને પાછું એ ને એજ સૈયાદ શિકારીનું મકાન આવ્યાજ કરવાનું. એટલા માટે હે જુલજુલી બેલીવાળા બેટા ! આ દુનિયાના બાગે બેઠેસ્તની જરા આનંદથી દહેર તો લઈ લે ! પછી જરા આ પાસેનાં કબ્રસ્તાનમાં લટાર મારી કબ્રા ઉપરના લેખો ઉકલાવ, તને આપોઆપ શાન્તિ મળશે, અને તે કબરો દીઠાથી આ માયાવિ જગતના લોભ કે કીના કપટ સૌ ઠંડા ગાર થઈ જશે. પેલી ઘોર ઉપર શું લખ્યું છે ? “ In the midst of life we are in death. ” ભર જીવાન જીવંતોમાં પણ આપણે તો મોતનાં કાચાંમાંજ રહેલાં છીએ. રાજે અવલથી એવું માનવામાં આવતું કે, પાદશાહી તોખમના રાજવંશી ફરજંદો સિંહ કદી પણ ભક્ષ કરતો નથી. The lion will not touch the

true prince, એવી કહેવતજ પડેલી હતી, તો પણ ઓખારા અને સમસ્કંદના રાજપૂત્રો વાઘ વફનાજ લક્ષ કેમ થવા પામ્યા તેનો કાંઈ અંદેશો કર!

ચીનના પાદશાહો નેફરૈટ પત્થરની લાઠી ઉપર પોતાનું તખ્ત મૂકાવતા; એવી ભ્રમણામાં, કે તેઓ લાંબો વખત રાજ ચલાવવાને જીવતા રહેશે! એ ખ્યાલથી તૈમુરલગ પાદશાહે એ નેફરૈટ પત્થરોનો સંગ્રહ કરાવ્યો હતો, પરંતુ તેટલામાં તો તેનો કાળ આવ્યો, અને જે પત્થરો ઉપર બેસીને તે લાંબા વર્ષો-વેર રાજ્ય ચલાવનાર હતો, તેજ પત્થરો તેની ઘેર બનાવવામાં વપરાયા! અને એ નેફરૈટ પત્થર ઉપર સુધને અમર જીંદગી ગુજરવાના ખ્યાલથી ચીનના રાજાનો એક દીકરો જેવો સુતો તેવો મૂંઝવેલો માલુમ પડયાથી ચીનમાં પણ એ પત્થરોને અવર-સ્થાન લેખવામાં આવ્યું! મોત આગળ કશાનો મેળ નથી. એ વાતમાં તમ આદમીઓ દુઃખી થાવ તેમાં તમારોજ દોષ છે. એ પીકેટેસ જેવા ડાહ્યા ઇશ્વર શોધકે પણ એજ કહ્યું કે;

“If a man be unhappy, it must be his own fault, for God made all men to be happy.”

આ લોકમાં મનુષ્ય માત્રની આખી જીંદગીમાં બનતા બનાવોમાં જન્મ અને મરણ આ બે મુખ્ય છે; અને એ બન્ને બનાવો સરબવવાનું કામ પરમેશ્વરે પોતાને હાથ રાખવામાં કાંઈ જેવું તેવું ડહાપણ ખરચેલું નથી. બાપના મોતથી બેટાને લાલો થયા છે, અને પત્નિના મુવાથી પતિને પણ રાહત થઈ છે. સ્ત્રીચ્છેદ દુને તેનો બાપ નાનપણમાં મૂકી મરી ગયો. એને બચ-પણમાં ઘણી બરાબ ટેવો પડી હતી. તે ચોરી કરતો, લુગાર રમતો, પટા ખેલતો, ને રખડતો ફરતો. બાપ મૂવે વળા બીજો એવો સંભોગ બન્યો, કે તેના ઉપર અને તેના ભાઈ ઉપર અકસ્માત થયો. તેના ભાઈનું મરણ નિપજ્યું ને તે બચી ગયો. પ્રભુ તરફની આ બક્ષેશ સમજી જઈ તેણે બધી કટેવો દોડી દઈ ઉઘોગ કર્યાથી હલકા ગુણો નિકળી જઈ તે હદ બહાર ઉઠ્યોગી થઈ ડાહ્યો થયો, જ્ઞાની થયો, અને સુખી શ્રોમંત પણ થઈ શક્યો. કોનું મોત કોણ ખાઈ જાય, અને કોનો લાલ કોણ લઈ જાય! પાદશાહ બહુમનની બાયડી મરણ પામ્યાથી ઈજીપ્તના પાદશાહ નસર હારેશોની બેટી હુમાય સાથે એટલાજ ઇરા-દાથી ફરી પરણ્યો કે જેવો તેને પેટે બેટો અવતરે કે તેને રાજગાદી સોંપી ને તે ત્યાગી થાય. તેણીને પેટે દારાબ નામનો બેટો જેવો પેદા થયો, કે તે બેટાના પેટ ઉપર પોતાનું તાજ મુકી તખ્ત ઉપર મુવાડ્યો. બહુમન તો ત્યાગી થતો રહી ગયો, પણ તેના વડો બેટો સાખાન નિરાશ થઈને ઈસ્તખ-રમાં ગયો અને નાચારીનો માર્ગો સંસાર ત્યાગ કરીને ત્યાગી થઈ શક્યો હતો. ઈશ્વરની અદ્ભુત શક્તિઓ તથા તેનાં અપાર ડહાપણ વીશે જેમ વધારે વિચાર

કસ્તાં જીએ છીએ તેમ વધારે નવા દાખલા મળી આવી આપણી વધારે ખાત્રી થવા માંડે છે. તેથીજ મીરેઓ મરતી વખતે જોદયો હતો કે; “ખુશનુમા ગાયનોના સુંદર શરોદો સાંભળતાં સાંભળતાંજ હું પ્રાણ છોડું, એવું કરા !” કેમકે અગ્નિની પેઠેમ મનુષ્યની જીંદગી ધુમાડાથીજ શરૂ થાય છે; તેમાં આ મહા ભારત કામ તો મેંજ બળવ્યું; આ ભગિરથ પ્રયત્ન તો હુંજ કરું છું, ને હુંજ તેનો હલાવો લઉં છું એવું કહેવાનો મનુષ્યને અધિકારજ શું છે ?

એ ખન્દીદ ક્યદાફેહ અઝ કારે ઉય; અઝાન મદ્દિઓ તુંદ જોફતારે ઉય.

બદુ જોફત કય ખુસ્તવે શીર ફશ; બ મદ્દી મગદ્દીન સરે ખીશ કશ.

ન અઝ ફરે તુ કોસ્તેહ શુદ ફુરે હીદ; ન દારાએ દારા એ જોદ્દીને સીદ.

કે બર મસ્ત રહે ખુજોગોને હરેર; અઝ અખ્તર તુરા ખીસતર બૂદ બહેર.

ખમદી તો ગુસ્તાખ ગસ્તી યુનીન; કે મેહનર શૂદી બર ઝમાનો ઝમીન.

હમે નીકુમહા એ વઝદાં યેનાશ; વઝુ દાર તા એન્દેહ બાશી સેપાશ.

સીકંદરને જ્યારે બધી જીતોથી અહંકાર થયો હતો ત્યારે ક્યદાફેહ, તેની આવી અભિમાન ભરેલી વર્તણૂકથી તેમજ તેની સરફરાઝી અને શુમાનીના જોલવાથી હસી પડી હતી, અને સીકંદરને કહ્યું હતું કે; “ઓ સિંહ સરખા આંકળા સ્વભાવના બાદશાહ ! ભારે પુરુષાર્થ કરીને મરદાનગીથી ચઢેલો ચઢેલો તું અભિમાનથી ત્હાડે મસ્તક આકાશ ભણી ઉંચું નહીં કર ! હિંદુસ્થાનને રાજા ફૂર, દારાબજો બેટો દારાં અને સિંધ દેશના ચોખ્ખાઓ કાંઈ ત્હારાજ દબાથી માર્યા ગયા નથી, મગર જગતના તે મહાન પુરુષોનો દિવસ ખુદાની કુદ્રતથી કરીને નબળો અને બરગસ્તે બન્યો હતો, અને ત્હારા સેતારા પ્રભુ કૃપાથી ઉંચો ચઢ્યો હતો, તેથીજ તે નામવર પહેલવાનો તો માર્યા ગયા, બળવાન બનવાથી તું એટલો બધો અભિમાની થયો છે કે; જાણે ઝમાનો અને ઝમીન ઉપર ખુદાને બદલે તુંજ સરદાર બની ગયો છે ! પરંતુ બબરદાર રહેજે, કે આ સઘળી લલાઇઓ તને પ્રાપ્ત થઈ તે તમામે તમામ પાક પરવરદેખાર તરફથીજ ત્હારામાં ઉતરી આવી છે. માટે જ્યાં સૂધી ત્હારાં શરીરમાં પ્રાણ રહેલો છે ત્યાં સૂધી તું તે પરમાત્માનીજ બલિહારી સમજીને તેને નમન કર ! માનવી મોત અટકાવવાને રોજે અવલથી પછડાઈ પછડાઈને ઢેકાણે પડ્યો છે, યુક્તિઓ અને ચમત્કારો મેળવી મેળવીને થાક્યો છે, પરંતુ અંતે તેણે હારીજ આધું છે. માણસ જાતની આ દુનિયાની જીંદગી સાથે ધણોજ અતલમનો સંબંધ ધરાવનાર જન્મ તથા મરણ જેવી બે તાળાંની કુંચી ધંધરને હાથ છે, એ વિચારથી આદમીને જેટલી ધીરજ અને ઉમ્મેદ આવે છે, તેટલી ગમે તેવા અફલ ધનસાદી માણસના હાથમાં એ સ તા આપેલી હતે તો તેથી માણસને બીલકુલ રાહત થતે નહીં. એટલાજ માટે સફાઈની રાણી મેરીનું માયું, ગરબન મારવામાં

દીમડાં ઉપર મૂકવામાં આવતાંજ તેણી પોકારી ઉઠી હતી કે, “હે કથાળુ પ્રભુ! હું આ ત્હારો આપેલો આત્મા હવે ત્હારાજ હાથમાં પાછો સોંપું છું!”

“વીશીંગ-કંપ” નામની, જે કાંઈ માગ્યે તે મળે એવી ટોપી, પેલા મોત અટકાવનારો (!) ફોર્ચુનેટસ પાસે હતી, અને સાથે વળી ખરચતાં ખૂટે નહીં એવી “એવર-પુલ-પર્સ” નામની કોથળી પણ હતી, તે વાત તમે જાણો છો, અને સાથે સાથે તમે એમ પણ સાંભળ્યું હશે, કે તે મોત અટકાવનાર (!) અને “મૃત્યુનો શત્રુ બાપ” ગણનારો તેનો બેટો, બન્ને જણ બૂખે બૂખે મરી ગયા ત્યાં સુધી તેમને મોં પર મૂકવાને અન્ન પાણી પણ ના મળ્યું! જીવાન મોત થતાંજ તમારામાંનાં ઘણાંકો, એવો કાંઈ દૈવી ચમત્કાર, એવી કાંઈ અદ્ભુત જડીબુટ્ટી અથવા કાંઈ ચમત્કારિક એસડ મળી જાય તો “હું” એ મડદાંને જઈને હમણા ઉઠાડી ઉભો કરી એની રડતી ટવળતી માતાને ખુશ કરૂં! અને છાતી ને માથું ફટતા એના બાપને અજબ કરી નાખું!” એવું જવાનિયાંઓ ચાહે છે. અને એવીજ માન્યતાથી સ્ત્રીઓએ “સોનેરી ડાંગ” ના નામથી ઝોળખાતી લાકડી, જે નીખેલંગના ચોક્કમાં સોનાની બનાવેલી હોય છે, તે Wishing Rod ની ઇચ્છા કીધી, કે જેવી ડાંગ જેના પાસે હોય તે આખી દુનિયાની સાહેબી સેંકડો વરસો વેર ભોગવી શકે. તે લાકડી પણ પ્રાપ્ત કીધા પછી એજ સ્ત્રીઓએ તુર્ત મરણ પામ્યો, અને વળી નરકના કીડાઓએ તેને ખાઈ નાંખ્યો ત્યાં વેર તેની કોઈએ સંભાળ પણ કરી નોતી!

જેમ માણસને જન્મ આપવાની સત્તા ભગવતે પોતાનેજ હાથ રાખી છે, તેમજ તેના મોતની લગામ પણ તે ભગવાને પોતાને હાથજ રાખી છે. ઘણીક વેળાએ તે મહા પ્રભુના નિશ્ચિત કરી મૂકેલા કાયદા અને નિયમોની સામા થઈને મનુષ્ય પ્રાણી પોતાના પ્રાણની ઘાત કરે છે, તો પણ તે કૃત્ય પણ તે મોટા બાપની ઇચ્છા સિવાય થઈ શકતું નથી. પ્રભુના મનસુખા વગર, ભગવંત ઇચ્છા કિંવા હુકમ સિવાય, ઝાડતું એક પાંદડું પણ હાલી શકતું નથી, તો પછી તેની મરણ વિરૂધ્ધ તેના પેદા કરેલા પ્યારા બંદાનું મૃત્યુ કેમ કરતાં પણ આવી ઉભુ રહેવાનું નથીજ; અને આવશે તો તેને રોકી શકાવાનું એ નથી. રાખનાર સાહેબ છે તો મારનાર ઉધો પડે છે, ને બચાવનાર તે ઘણી છે તો મારનાર જખમ મારે છે. પોલીડેમાસ એ ગ્રીસિયન કસરતબાજ મોટાં કદનો ઉંચો કદાવર હતો. ઝનુની સિંદને વગર હથિયારે તેણે મારી નાખ્યો હતો! એક મસ્ત બનેલા ગાંડા ગોધાને હાથે ઉંચકી લીધો હતો! અને “કદી મરે નહીં” એવો પોલીડેમાસ” એવાં નામથી ઝોળખાયાથી તે કુદ્રતની સામે જ્યારે થયો ત્યારે, એક એક ખડક પડતો હતો તેને અટકાવવા જતાં તેનો પ્રાણ સહેજમાં નિકળી ગયો હતો. આવાં આવાં સંસારી જીવન મિથ્યાજ છે. કંઈજ નથી.

જ્યારે સૌ સાડેં સાડેં હોય ત્યારે તો એજ જન્મ બહુ રળિયામણો લાગે છે, ને મરવા તો ગમતુંજ નથી, પરન્થ જ્યારે ઉપરા ઉપરી દુઃખોનાજ સંપાટાં ઝપાટા પડે છે ત્યારે જીવવા પણ ગમતું નથી. જે અમીરને આજે મહેલમાં વિલાસ કરતો દેખ્યે છેયે તેને બીજી સવારે તો કપ્રસ્થાનમાં લાવી નાંખેલાં જોઈએ છેયે; કોઈવાર આ સંસાર મિઠો તો ઘડી પળકમાં કડવો ઝેર જેવો લાગે છે, અને દુઃખી દુનિયા પેદા કરવા માટે પ્રભુને દોષ આપ્યે છે.

કપીર આ જીવ કંઈ નહીં, છીન ખાર છીન મીઠ;

આજ જાકો દેખા મેડીએ, તાકો કાલ મસાને દીઠ.

દુન્યામાં જે જે મોટ મોટાં કાર્યો ને મહાન સાહસો થએલા છે, તે જીવતાંને જોયાથી નહીં, પણ મરતાંને જોયાથી થયા છે. ધનથી નહીં પણ નિર્ધનતાથી અને સુખથી નહીં પણ દુઃખથી મહાન કાર્યો થતાં રહ્યાં છે. દુઃખ અને શોક સંતાપથી માણસ જેટલો નીતિમાન ને ધર્મી થયો છે, માનવીના જેટલા ગુણો દુઃખોથી પ્રગટી નિકળ્યા છે, અને તે જેટલો વૃદ્ધિને પામ્યો છે, તેટલો તે સુખ, વૈભવ, કે મોજ મજાથી ગુણી થયો નથી. આ જગતનો પંચરંગી ખ્યાલ, જીવતાં હજારો માણસોને જોયા કીધાથી નથી થયો, મગર મરતો એકજ માણસ દેખીને ખરો ખ્યાલ થયો છે. માણસોને ટપોટપ મરતાં દેખીને એકજ કલ્પના એ થાય છે કે, ઘડાઓ જે અવારનવાર ફૂટિયા કરતા ન હોય તો કુંભાર લોકો ભૂખે જ મરે. એક મરે ત્યારે બીજાને માટે જગો ખાલી કરતોજ નથ; તથાપિ મહેલમાં વસનારાં કરતાં ઝુંપડીમાં રહેનારાં કાંઈ ટપો ટપ વહેલાં મરતાં નથી. લેઝરસ જેવા કંગાળ બીખારીના ઘરમાં હજારો જાતના રોગ ઉભરી આવે એવી ગંદકી, ને તામોશ નહી થાય એવી દુર્ગંધ એટલી ગંધી હતી, કે તેના ખારપર થઈને જનારાંતો પણ છ છ મહિના તાવ આવતો, કંઈક સુફિયાળી લોકોને મરકી લાગુ પડતી, પરંતુ લેઝરસ તે મરકીવાળા મકાનમાં ખુશખુશાલ ફાંટેકાઓ સૂધી આસુહો રહી જીવી શકતો હતો !

સુખ્યાંને મન યુમયતો વહીય વલા અદલાહ;

અદલાહુ અદલગી ખદક અદલ અર્જ અસ સમા.

મૃત્યુ આજીનાર અને જીંદગીનો ખસનાર જે સાહેબ છે, તેજ પુજવા લાયક છે. જે માલિકે પાકે ખલકત કહેતાં સૃષ્ટિ રચના કરી છે અને આકાશ બનાવ્યું છે, તે સિવાય મારનાર કે તારનાર બીજો કોઈ ખુદા છેજ નહીં.

એનશાએ તના બ લોતકક યા સાનૂએ ઉઅલ વભુદ;

ફઅગફર ઉલના બ ફઝલક યા સામે અદુવા.

ઓ હસ્તીની કારિગીરિના કરનાર માલિક પાક ! ત્હારીજ મહેરબાનીમાં અમોને ઉછેર, અને ત્યાર બાદ, હે મહારી અરજના સાંભળનારા સાહેબ ! ત્હારી

ઉદાર દિલથી અમને માફી બક્ષ! મોતનાં દુઃખો સરભવવાનો પ્રભુનો હેતુ
 જીવતાં રહેલાં માણસને નીતિવાન, અને ઉંચા ગુણોવાળાં કરવાનો હોવાથી તમે
 જો બડબડાટ અને ફફડાટ કરશો તો તેની અસર ઉલટીજ થવાની છે; અને
 ફફડી ચટકીને તે મોતનાં દુઃખને ધિક્કારવાથી તે દુઃખો કાંઈ દુઃખી મનુષ્યને
 ત્યાંથી વહેલાં ચાલ્યાં જવાનાં નથી. ઘરમાં નિપજતા ઉપરા આપરી મોતના કારી
 ધા લાગ્યા કીધાથી કહેરાઈ રહેલા એક દુઃખી થઈ પડેલા રોસાને તેનો ન્હાનો
 બુચો, તા. ૨૪ અક્ટોબર ૧૯૧૭ના જન્મેમાં પાયદસ્તની ખબરમાં માણેકજી
 મનચેરજી ખોદાયજીનું નામ વાંચી કહેવા લાગ્યો; “કાકાજી! કાકાજી! શું
 ખોદાયજી પણ મરતા હશે?” ત્યારે ફફડી ચટકી રહેલો દુઃખી રોસો બોલી
 ઉઠ્યો:—“એકવાર તે નહીં મરતો, કે મ્હારા જેવા મોતથી કાયર કાયર થઈ
 ગયેલાને ગળે જમડાના ફાંસા નખાવતો તે બંધ પડે!”

આવી રીતે મોતથી બેઝર થએલાં માણસની ઈજા જેમ જેમ વધે છે તેમ
 તેમ તે નાસ્તિક બનતો જાય છે, પણ તે શાન્ત પડીને વિચાર કરતો નથી, કે આપણે
 જેમ જેમ વધારે વિચાર કર્યો છિયે તેમ તેમ આપણી વધારે ને વધારે પતીજ થતી
 જાય છે, કે માલિકની આપણા ઉપર ચાલુ ને ચાલુ દયાળુ નજર છે. તેજ નીજેહબાન
 છે, અને જ્યારે પણ તે સાહેબ મ્હાશે ત્યારે તૂર્તજ આપણને આ ક્ષાની દુનિયાં
 છોડવીજ પડશે; ચીઠ્ઠીના ચાકર થવુંજ પડશે. તે સુરખી મોટા બાપ સિવાય
 બીજા કોઈ આદમ જાતની કે કોઈ ક્રીસ્તાની પણ તાકાત નથી, કે તે આપ-
 ણને મારી નાખી શકે. તેમજ કોઈ મનુષ્ય જાતમાં કિંવા દેવતાઓમાં એવી
 પણ તાકાત નથી કે તે સરદાર તરફ આવેલા મોતના પેગામને પાછો ફેરવી શકે.
 માટે જ્યારે મ્હાડું મોત આવશે ત્યારે હું તો જરૂર એવીજ ખાહેશ જણાવીશ કે;

દમે કામે દિલ દાદીઅમ અયે ખુદાય! મરા બર ફતુન સમે દીગર સરાય.

અઝીત્ ખીસ્તર અન્દરીત્ જાએ તંગ; ન ખાહમ કે દારદ રવાનમ દેરંગ.

હે ભગવત! આ જગતમાં મ્હારા મનની બધી સુરાદો તેં પાર પાડી
 છે. હવે તું સાહેબ મુજ બંદાને બીજી જગતની મીનોઈ મોજ અખાડવા મ્હને
 લેતો જા! ટપ્પે ચઢાવ્યા કરનારી આ દુનિયામાં લાંબા કાળ સૂધી મ્હારા
 જીવને કંટાળામાં અળડયા કરતો જોવાને હું હવે રાજીજ નથી.

લેન્ડરને તા. ૨૪-૨-૨૨ના રોજ ફાંસી દેવામાં આવ્યો ત્યારે છેવટ
 સૂધી તેણે સંપૂર્ણ શાંતિ રાખીને જણાવ્યું કે; “હું કેવળ નિર્દોષ છું.” પછી
 આસી તરેહથી માથાના બાલ કપાવ્યા, ટ્રીમ ટ્રાક પોશાક પહેર્યો, અને ધાર્મિક
 ક્રિયા કરવા પણ ના પાડી, કેમકે તેણે દયા માગી તે તેને ન મળવાથી, જાણે
 કોઈ મેળાવડામાં જવાની તેને ઉતાવળ હોય, તેમ આનંદથી બોલ્યો; “ફાંસી
 દેનારા જલ્લાદને હું વધુ વાર ખોટી કરવા માગતો નથી, હવે મ્હારે વહેલું તે

માલિકની પાસે જવું જ છે ! ” આ આશ્ચર્યકારક સુષ્ટિ જે એક મહાન જ્ઞાન, પરમ તત્વમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, તે પરમ આત્મા મહારા હૃદયની આગળ વસતો હશે કે કેમ, એવી શંકા લાવશો જ ના. તમારા ધર્મશાસ્ત્રો, તમારા પથગ્રન્થો, તમારા મહાત્મા રૂપિ મૂનિઓ એ વાતની તો તમારી ખાતર જમા કરી જ ચુક્યા છે. માટે તે મહાન તત્વ તમારી પાસે ને પાસે રહી તમારા લોભિયા લેખે તમારું સંરક્ષણ કરે જ છે, અને તમોને તે તત્વ એક ઘડી પણ વિસારી મેલતું નથી, એ સિદ્ધ વાત ઉપર તમારી શ્રદ્ધા અચલ રાખો.

રોમના છેલ્લા પોપ મરણ પામ્યા ત્યારે પોતાનું હૃદય (Heart) સાચવવાની તેમણે પહેલી કાળજી બતાવી. અસલ એક પુરાણી રિવાજ એ હતો, કે મરણ પામેલા માણસનું હૃદય જાળવી રાખવું જોઈએ. કારણ કે માણસનો આત્મા અંતઃકરણમાં જ રહેતો માનવામાં આવતો હતો. ઈંગ્લંડના ઇતિહાસમાં જાણીતા થયેલા રોબર્ટ ક્રુસે પોતાનું હૃદય જે રૂસેલમના દેવળમાં દાટવાની પોતાની ઇચ્છા પોતાના મરણ અગાઉ જાહેર કરી હતી. મરણ પછી રોબર્ટનું હાર્ટ લઈને તેનો મિત્ર ડગલાસ જે રૂસલમ જવા નિકળ્યો હતો, પરંતુ માર્ગમાં મૂરીશ રાજ સામેની લડાઈમાં તે દાર થયો. એ વખતે મરનાર મિત્ર રોબર્ટનું હાર્ટ રૂપાંતરી એક કાસકેટમાં તેને ગળે લટકતું હતું. પાછળથી એ હાર્ટ મેલ-રોઝ એબીમાં દાટવામાં આવ્યું હતું. આખું માણસજ ન્યાં નાશ પામે ન્યાં આખું પોતેજ ખોવાઈ જાય ત્યાં હૃદયની ખિસાદ શું ?

આ ઉપરથી તમે જોઈ લ્યો, કે મરનાર મિત્રનું હૃદય જાળવવા જતાં ડગલાસનેજ જ્યારે મોતે ઘેર્યા ત્યારે તો તેના પાસે એક કરતાં બે હૃદય હતાં, અને પરમ તત્વની બેવડી ઠાળ હતી, તોએ પણ કાળ તો તેનો ભક્ષ કરી જ ગયો.

કે જુઝ મર્ગિસ કસ એ માદર નજાદ;
એ દેહકાનો તાઝીઓ રૂમી નેઝાદ.
બકેદારે શીરસ્ત આહંગે ઉયે;
નપીયદ કસી ગર્દન અઝ ચંગે ઉયે.
હમાન શીરે દર રન્દેહરા બેશકરદ;
એ દામશ તને અઝહા તુઝરદ.

પ્રત્યેક મનુષ્ય યત્નુ દેખવા સાફ પોતાની માથને પેટે જન્મ લે છે; પછી તે મનુષ્ય ચાહે તો ઈરાન દેશનો એક દેહકાંની હો વા બુન્યાદે તે અર-બસ્તાનનો કે રૂમ સર જમીનનો ગામડિયો હો. યત્નુનો ધસારો એક સિંહના જેવો એટલો જોરાવર રહે છે, કે ગમે એવો પહેલવાન પણ તેના ઝપાટા સપા-ટામાંથી પોતાની ગરદન છટકાવી શકતો નથી. એ યત્નુ દેવ એવો તો બળ-વાન છે, કે વિકાળમાં વિકાળ સિંહને પણ પોતાના પંજમાં પકડીને તારાજ

કરે છે. એ જમડા સિંહનો ફાંદો એવો જળરદસ્ત છે, કે જળરદસ્ત અઝહા પણ તેનાથી છુટકારો મેળવી શકતો નથી. મૃત્યુએજ નહીં પણ સંજોગે પણ મનુષ્યને ઠરીને શાન્ત બેસવા દીધો નથી. મનુષ્યને કાયમની શાંતિ ગમે તે કરતાં મળતીજ નથી. કાયમની સુલેહ ગમે તેવી યુક્તિ રચતાં પણ સચવાતી નથી. “કાયમની સુલેહ” (The Perpetual Peace) ના નામથી તા. ૨૪ જાન્યુઆરી ૧૫૮૨ માં ઇંગ્લંડ અને સ્કોટલેન્ડ વચ્ચે સુલેહની એવી તો સંગીન થયેલી છે, તે સુલેહ એવી તો કાયમની લેખાતી હતી, કે એ બે પક્ષો વચ્ચે હવે કદીએ લડાઈ બગવાનીજ નહીં એવું મનાતું હતું. પરંતુ થોડાજ વખતમાં ફ્રેંચ અને ફ્રીડની લડાઈ એ બંને દેશો વચ્ચે બગી, અને ત્યાં હજારો નિર્દોષોના પ્રાણ લેતો જમરાજ હસતો ચિતારવામાં આવ્યો છે. પરવરદેગારે પોતાની આ સૃષ્ટિ રચના કરતાં જે ધોરણો ઠરાવી રાખ્યાં છે તે ધોરણો મુજબ મોંઢે વહેલે માણસને મુવા સિવાય છુટકોજ નથી. સાં મુવાં તેમ આપણે પણ મરવાનાંજ. ઉમ્મરે પહોંચેલા દર તેત્રીસ હયાત માણસોમાંથી દર વર્ષે એક માણસ તો મરણ પામે છેજ. વળી એક વર્ષની વયનાં દર ચાર બાળકોમાંથી દર સાલ એકેકું બાળક તો મરે છેજ. તેમ વળી પાંચ વર્ષની ઉમ્મરનાં છોકરાંમાંથી દર છવીસ છોકરે એક તો મરવાતુંજ; અને આ રીતે માણસની જેમ જેમ વધારે ને વધારે વય ભરાતી જાય છે, તેમ તેમ તેની હયાતિના દહાડા લાંબા થતા જણાય છે ખરા, પરંતુ કોઈ માણસ બસો વર્ષે તો જીવતું રહી શકતું નથી.

માલી આવન દેખકે, કલિયોં કરી પાદાર ;

ફૂલ ફૂલ તુમ ચુન લો, કાલ અમારી ખાર !

બાગમાં માળીને આવતો દેખીને ફૂલની કળિયો ૨૭વા લાગી કે, આજે તો તું પાકી રહેલાં ફૂલનેજ તોડી લઈ જાય છે, પરંતુ આવતી કાલે તો ત્હારે હાથે તોડાઈ જવાની વારી અમારીજ આવવાની છે ! આ જગત્ રૂપી બાગમાં જમડો આવીને આજે તો ઘરડાં બોળાંને ઉંચકી લઈ જાય છે, પરંતુ જવાન માણસો એટલાંથીજ સમજીને જમનો ધાસ્કો કરે છે, કે એજ પ્રમાણે કાલ ઉઠીને તે આપણને પણ ઉપાડી જ જવાનો છે. તમારું પાણેલું પક્ષી ઉડી ગયું ને બીજાએ ઝટ પકડી લીધું; પણ તે બીજે જણ પણ તમે પોતેજ છો; તમારું ઉડી ગયેલું પક્ષી (આત્મા) તમારુંજ ઘર (દેહ) શોધતું પાછું આવવાતુંજ છે. કદપનાની અદ્ભુત શક્તિ બાણનારે પોતાના ઘરમાં મૃત્યુ થયાનાં દુઃખનો કોઈ પ્રસંગ આવતાંજ ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી, પણ શાંતિથી માત્ર પહેલોજ દિવસ અંતરમાં ઉતારવાની અને બીજો દિવસ દુઃખથી વિરોધી આભાસને રચવાનીજ તજવીજ કરવી. ઉઠમણને દહાડે અંતરમાં ઉતરી આત્મા તરફ નજર નાખતાંજ પ્રથમ એવું લાન કરવું જોઈએ, કે મહારા પોતાનામાં આ

જાતનું કાંઈએ દુઃખ છેજ નહીં. હું પોતે ખરી રીતે તો સર્વ સુખથી એટ-
 પોટ છું. એટલાજ વિચારના આભાસને કેઈ મનુષ્ય બરાબર જીવનમાં પ્રકટાવે
 અને તેમાંજ રચ્યા કરે તો ચહારમના દિવસથી તેને પરમ શાંતિનો અનુભવ
 થયા વિના રહેવાનોજ નથી; અને પછી પડેલાં દુઃખને તમે બંધ બેસતાંજ થઈ
 જશો. દર સૈકે લગભગ ૩૬૦૦૦૦૦૦૦૦ માણસો મરી જાય છે. એમાંના
 લગભગ ૨૦ ટકા જેટલાં, એટલે ૭૨૦૦૦૦૦૦૦ માણસો તો પોતે માણસ છે
 કે કેમ, એવું જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરવા અગાઉ મરણ પામે છે. આટલાં બધાં
 મનુષ્યોનું શું થતું હશે? તેનો તમે વિચાર કરો. આમ જલદી મરી જવાને માટેજ
 જો તેઓ સરજાયેલાં હશે તો જન્મતાંએ શા સારૂ હશે? શું એ કાંઈ કુદ્રતના
 નિષ્ક્રમ પ્રયોગો છે? શું તેમને કુદ્રતના કચરાની ટોપલીમાં કચરો ગણીને
 ફેંકી દેવામાં આવે છે? નહીં. આ તો સૌ માણસોને આ દુનિયામાં માત્ર
 મુસાફર સફરી લેખેજ તે સાહેબે મોકલ્યાં છે, અને જેમ એક સોદાગર પોતાના
 આડતિયાને વેપાર ધંધાને સારૂ પરદેશ મોકલી તેની સઘળી જરૂરી હાજતો
 ઉપર તે અહોનિશ નજર રાખતો રહે છે, તેજ ધોરણે, બદકે તેથી પણ વિશેષ
 સંભાળ તે મોટો શેઠ, આપણા માલિક, આ જેહાનમાં મોકલેલાં આપણ
 આડતિયાંઓની રાખે છે. પોતાના જીવાન બેટાથી જૂદી પડેલી ઘણીક લોખી-
 માયો એટલું પણ સમજતી નથી, કે આ તો જેવા વાદળાંના રંગ તેવા જગ-
 તના ઢંગ છે; ઘડીકતાર બરચાંને કેડ પર લઈ ઉછાળવાનું મળે છે તો ઘડી
 પછી તેને ટાડું પડીને પાછું પોતાને માર્ગે લાગતું બેવાનું પણ મળે છે, તોપણ
 પોતાનાં લાડકવાયાં ફરજંદના મોતથી વેરાઈ પડીને ઢગલો થઈ જાય છે, તેઓ
 ભગવતના નિયમોનો ધિક્કારજ કરતી કહેવાશે. ખોટા ને ખ્યાલી વહેમો રાખીને
 એવી માતાઓ હુલાકી લોગવે, એ તો ઈશ્વરને અન્યાય અને નાણુશજ કરે છે.
 આપણાં બહાલાંના મૃત્યુનાં બતાવને આપણા મનની એકાગ્રતાથી આપણે કાઢી
 શકીએ છીએ; એટલુંજ નહીં, પણ બીજાં માણસને ત્યાં મૈયત પ્રસંગે “હાય-
 હાય કેમ થશે! ક્યાં જઈ!” એવાં અકળામણો થતાં હશે તે અકળામણો પણ
 આપણા મનની એકાગ્રતાથી, મન મોટું કરીને આપણે કાઢી શકીએ. સૂર્યનાં
 કિરણો છુટાં છવાયાં પડવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી શકાતો નથી, પરંતુ આગ્યા
 કાચમાં બધાં કિરણો એકઠાં કીધાથી જેમ અગ્નિના તત્વો એક ઠેકાણે જમાવ
 કરીને અગ્નિ ઉપજાવી શકાય છે, તેમ આપણા ભટકતા વિચારોને એક ગમ એકઠા
 કરી એકાગ્ર કરવાથી આપણામાં ભારે બળ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે એક મોત નિપજે
 છે ત્યારે માત્ર આપણીજ અશુભ કલ્પનાઓ ઘણાંક સંકટો ઉત્પન્ન કરવા મંડી
 જાય છે; અને મોતનું દુઃખ જેટલા વજનનું ભારે હોતું નથી તેટલું ભારે
 આપણે પોતે થઈને તેને વધારી મેલ્યે છીએ. “હાય-હાય! એક મરતાં સરશે

કે જમ પડકશે! હાથરે! ગુણભણું હતું તેજ આડ્યું ગયું, હવે મહારી ઉપર વે'લા ધકેલા ખડવાના! હવે મહારી દેવી દુર્દશા થશે! હવે પછી શું શું વિતશે!" એવા નર્ક વિતર્ક કરીને અને જે આફતો ભવિષ્યના પેટામાં કદાચ નહીં પણ આવવાની હશે, તેને ખેંચી તાણીને આપણા લોક આમંત્રણ કરીને લાંબા દહાડાઓ સૂધી જીવે નસોસ ને નિરાશ પડ્યાં રહી ઉદ્દગ સહન કરવાની કલ્પના ને કુતર્કો ચલાવ્યા કરે છે, અને અતે જોવા જતાં તો બીજાં જ્ઞાલાંઓ કાંઈ પાંચ દશ કે પંદર પચીસ વર્ષ સૂધી મરતાંએ નથી, ને કોઈ વે'લા વિપત્તિએ પાડતું નથી. "હે ખુદા! હું મહારી ચાલ તરફ ના જો, પણ મહારા હાલ તરફ જો! હું તો આખો આખો તહારે માથે પડેલો છું, અને તહારે માથે પડવામાંજ મરુને મજ છે. સુખમાં કે દુઃખમાં હું તહારે માથે પડવાનોજ ધંધો લઈ બેઠો છું." એવી ધીરતાથી બોલજો, પણ મહિને કે વર્ષ રહીને મરવાના ખતરા કે વહેમ વીશે ડગારાજેશીઓને પૂછશે તેટલું તમને ખૂંચશે. જોશીને મોત જીવન પૂછવાથી દીકરો લાંબા દહાડા જીવવાનો નથી, એવું તેના ટપકા કે જન્મ પત્રિકા ઉપરથી કહી આપે એ જેવું બંધકુદ્રી ભરેલું છે, તેવુંજ તે પૂછનારાં માટે ઘણું શરમીંદગી ભરેલું છે. જે વાત બામુબા ઇન્દરે પોતાને હાથ રાખી છે, ને જે વાતનો મર્મ તેણે કોઈપણ માનવીને જણાવ્યો નથી તે વાત જણાવના કાંકો રાખવો એ તો ઇન્દરી દાવો કીધા બરાબર છે. વિનાશ કરનારી દેવી બોધવાનીને પણ દયા આવે એવા કાજગરા જન જય છે બરા, પણ તેમને આદ્યા જતા કોઈથી રોકી શકતાજ નથી. આવે ત્યારે તો આનંદ જ આનંદ, ને જય ત્યારે તો આંસુ જ આંસુ.

ધમન ધમતી રેહ ગઈ, બુઝ ગયે અંગાર;

એરન ડબકા રેહ ગયા, જખ ઉઠ ચલે લુવાર.

લકીનો માલિક લુહાર જ્યારે લકાં છોડીને કુચ કરી ગયો ત્યારે તેની ફૂંક ફૂંક કરતી ધમણ બિચારી ફૂંકતી જ બંધ થઈ ગઈ. લુહારે ચાલતા પકડી કે લકીમાંનો અગ્નિ પણ બાપડો ટાઢો પડી ગયો. માલિક આદ્યો ગયો એટલે તેની એરન ઉપરના ધબકારા પણ બંધ પડ્યા. એ લુહાર તે આપણા શરીરમાં રહેલો શરીરનો માલિક આત્મા છે; અને આત્મા આદ્યો ગયો એટલે આપણા શ્વાશોશ્વાસ પણ બંધ પડી જાય છે. અને આત્મા રાજ જ જ્યારે નિકળી નાઠો ત્યારે અંતરનો અગ્નિ પણ ડંડો પડ્યો, ને નાડીના ચાલુ ધબકારા પણ બંધ પડ્યા; અને ગમે એવો કિલ્લો (દેહ) મજબુત બાંધ્યો સટો કેદ પડેલો રાજ (જીવ) એકદમ ઉઠીને નાશી છુટો.

ઈશનના બાદશાહ નૌશીરવાન અદ્દલતું દોખસુ જોવા જ્યારે બગદાદનો ખલીફા હાફ્ઝ-અલ-રશીદ ગયો હતો ત્યારે દોખમાનો દરવાજો લોખંડનો દીઠો

હતો, અને તે ઉપર જર્જરિતનો પડદો હતો. તે ઉપર ખલીફે દ્રષ્ટિ કરી તો નાચલો લેખ કાતરેલો વાંચાયો હતો કે:—“જેવું વાવશે તેવું જ પામશે.” લેખ વાંચીને જેવો પડદાને હાડેને હાથ લગાડયો, કે તે પદ્ધતિ તુર્તજ પુરજે પુરજ થઈ ખાક રાખ થઈ ગયો! દરવાજો ઉઘાડી તે અંદર પેઠા ત્યારે તેને નોશીરવાનનું શરીર અસલ જેવું જ સલામત અને કાયમ દેખાયું, કેમકે મહા કારીગરીથી તે બદનમાં ખુશખો ભરેલી હતી. પરંતુ જ્યારે ખલીફાએ તેના કફ-નને હાથ લગાડયો કે તુર્તજ તમામ કપડાં ખાક થઈને હેઠળ પડયાં, જેથી હાડેને ઉંચી બાતના કિંમતી કપડાં મંગાવી તેનાં શરીર ઉપર ઢાંક્યા, તેમજ દરવાજા ઉપર નવીન પડદો કરાવી લટકાવ્યો, અને આખાં દોખમામાં કપૂર, અખીર, તથા ખીજી ઉંચી ખુશખોઈ નંખાવી તે જગાને ખુશનુમા કરી. પાદ-શાહના શરીરમાં કાંઈ ફેરફાર જણાયો નહીં, પણ તેના ઈનશાફી કાન સુદેઢ થયેલા જણાયા. અને છેવટે બધું મટોડું થઈ ગયેલું દીડું. આ નામવર પાદ-શાહનું બુજેગં રૂવાન બેઠેને હાડેન પોતાની આંખમાં આંસુ લાવીને કુશનની એક આયત મોટા અવાજથી લણ્યો હતો કે:—“મેં આ બધું જે કાંઈ બેયું છે, તે ઉપરથી ખીજા લોકો જેમને આંખો છે તેમણે ચેતવણી લેવી કે; “ગમે એવી સંભાળ લ્યો, પણ અતે તો એજ હાલ સર્વનો છે!” ખાદ મરનેકે મેરે કુચ ખાકખી બચતી નહીં, ફીર ચબાનેકુ મેરે હડાંઆં હોમા લે બચગા! એજ પ્રમાણે મહારા મુવા પછી પણ લગાર મટ્ટી કે લગાર ખાક પણ બચવાની નથી, અને છેવટે તો કદાપિ આ મહારાં સ્થુળ શરીરનાં હાકડાં તો હોમા જેવું બનવર આવીને ખાવાને સાફ લઈ પણ જશે.

માણસનું મોત જે રીતે આવી પુગે છે તે રીત બે થઈ નહીં હોય, ને બે મોત આવવા વીશેની બબર અગાઉથી મળતી હોત, તથા ઠગારા બેશીઓ જેમ લમાવે છે તેમ વર્તાર બેઈ તેઓ તે વીશેની બરેબરી આગાહી ખાત્રી ભરેલી રીતે બે કહી શકતા હોત, તો જીવતાં માણસની અવસ્થા કેવી થઈ પડત? કાંઈજ નહીં તો ઘણી કંગાલ થઈ પડત. ઈશ્વરને તેઓ છેક વિસારી દેત ને તેઓ એકદમ નાસ્તિક તથા કુફર બની બાત; અને મીનોઈ દુનિયામાં હુમેશગીતું જે અમર સુખ મળનાર છે તે ભોગવવાથી પણ બેનસીબ રહેત. હુંકામાં કહ્યે તો આ દુનિયાનો મામલો કાંઈ ચોર તરેહનો થઈ પડત. પણ નહીં; પરમાત્માએ પોતાનાં અપાર ડહાપણનાં બળે કરીને તેમ થવા દીધું નથી, પરંતુ જન્મ મરણ કરવાનું પોતાનેજ હાથ રાખ્યું છે.

મોટે રે બુઢિયા! તમારાં મનમાં એવો બે કાંઈએ ખ્યાલ હોય તો તે તુરત ફર કરી તમારું મન મોકળું કરો. તમે એવા બેહુદા ખ્યાલ જેમ જેમ લાંબાં વખત તમારાં મનમાં રાખી મુકશો તેમ તેમ તમે તે સાહેબનાં વધારે

તકશી સ્વાર થશે, અને તેની મોટી શિક્ષા તમને એજ થશે, કે તમારી જીવંતીના બાકી રહેલા દહાડા, જોઈતાં સુખ ચેતનાં ભોગવવાને બદલે તમે સર્વદા દુઃખી, પીડાયેલાં ને ચિંતાતુર રહેશો. કારણ કે આપણી લાગણીઓ અને જીવસ્સાઓનું વહાન તે આપણું-કામ શરીર છે, જેને Astral body કહેવામાં આવે છે. એને લીધે આપણે જીવતાંઓ ખુશાલ હોઈએ તે જાણીને મુવેલાંઓ પણ ખુશાલ રહે છે, અને આપણે જીવતી જીવંતીમાં ગમગીન ને ઉદાસ હોઈએ તો તે પણ જોઈને જીવતાં વહાલાંઓ તેમજ મુવેલાં પ્યારાંઓ નાખુશ થાય છે. માટે જોશી બ્રાહ્મણના કહેવાથીજ નહીં, પણ કોઈ અપશુકનની બખરથી પણ તમારા જીવને મોતને ઇસારો કરી સંતાપિત રહેશે મા. યુલિસીસની મોતર ઓટોલીસને કોઈએ મોટી બખર આપી કે, તેનો પુત્ર મરણ પામ્યો છે. આ નિરાશી ભરેલી બખર સાંભળીને માતાએ ફાંસો ખાઈને પોતાના પ્રાણનો નિસ સાથી ત્યાગ કર્યો હતો. મોતના ભય આપવા, મોતની મોટી બખરો આપવી, અને મોતની આગાહી ઉતાવળે જણાવવી, એ ઘણાંજ ભયંકર પરિણામો લાવે છે. માર્ટે મૃત્યુની વાતનું હસવાનું કરવું એ પણ ગંભીર ગુન્હા થઈ પડે છે. વિજલીને શુભામડી બનાવનારા એડિશને જ્યારે ફ્રેનોગ્રાફની પહેલ વહેલી શોધ કીધી ત્યારે તેણે સંસારને તુચ્છ કહેનારા, જગતની માયા જૂઠી કહેનારા, અને ઈશ્વર વિષે મોટી મોટી વાતો કરનારા પોતાના એક મિત્રને પોતાને ત્યાં પરોણા લેખે આમંત્રણ કર્યું હતું. મળે તો એડિશનનો સ્વભાવ ટિપ્પણી ને મશ્કરો હતો, તેમાં વળી તેણે જે એરડામાં પેલા પરોણાને ઉતારો આપ્યો હતો તે એરડામાં એક ઘડિયાળની જોડાજોડ પેલો તૂટનો શોધેલો ફ્રેનોગ્રાફ સિક્કતથી ગોઠવ્યો. રાત્રિ પડતાં અગિયારેક કલાકના સુમારે તે પરોણો સુવાના એરડામાં દાખલ થયો, પોલી સુવાનો વાગો બદલ્યો, એટલામાં ઘડિયાળમાં ૧૧ ની ટકોરી વાગી. ૧૧ વાગી રહ્યા કે તૂર્તજ એક ગેખી અવાજ સંભળાયો. “અગિયાર તો વાગા અને હવે તો માત્ર એકજ કલાક ત્હારો બાકી રહ્યો!” બિંકજી પરોણો એકલો ને એકલો ગભરાટમાં આખે એરડે ફરી ફરીને તપાસવા લાગ્યો, પણ કંઈ જીવ ઠરે એવું જણાયું નહીં. હવે વાગ્યા બાર. બારનો ટકોરો પૂરો થતાંજ અવાજ નિકળ્યો કે:—“હવે તો બાર વાગી ચૂક્યા! હે અદ્યા! તું હવે મોતની તૈયારી ઝડપથી કર!” “ખાઈ જોવ! આ કોઈ ફૂતનો અવાજ છે! શું મરતી વખતે મહારા આગળ પણ કોઈ નહીં!” આવી ચીશ મૂકીને બારીમાંથી નાઠો, અને એડિશનના પાસાંમાં ભરાઈ જઈ સ્તબ્ધ થઈ કલાક વેર મૂગો પડી રહ્યો! જગત મિથ્યા કહેનારાની આવી હશા જોઈ એડિશન હસવા લાગ્યો, પેલાની પ્રકૃતિ લથડી પડી, અને જ્યારથી આ જીવલેણ મશ્કરીનું કારણ તે સમજ્યો ત્યારથી તેણે એડિશનનું મ્હોં પણ જોયું નથી. જૂઓ આ

સંસાર કેવો છે ? શું સ્વપ્ના સરખો નથી લાગતો ? સંસાર મિથ્યા કહેનારા પણુ મોતથી કેવા ભડકે છે ! કાંકે મોત કોઈનેજ છોડતું નથી, શું શ્રીમંત કે શું ક્ષીરને. દુનિયાની માયા અને સંસારનો રસ એવોજ છે.

સેજ તળાઈ વિના મૃતો નહિ, ને કરતો દુનર હળાર;
ખોળી ખોળીને બાળશે, જેમ લોડું માળે લુવાર રે !
પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આતો સ્વપ્નું છે સંસાર.
રમશાન જઈને બેહ ખડકી, તે ઉપર કાષ્ટનો ભાર;
અગ્નિ મૂકીને અળામાં રહે, પછી અંગે ઝરે અંગાર રે !
પ્રાણિયા બજી લેને કિરતાર, આતો સ્વપ્નું છે સંસાર.
સ્નાન કરવા સૌ આવીયાં, મળી નર સધળા ને તાર;
ભોળે ભગત કહે દશ દલાડા રહીને, વળતી મુકયો વિસાર રે !
પ્રાણીઆ બજી લેને કિરતાર, આતો સ્વપ્નું છે સંસાર.

મનુષ્ય જ્યારે માત્ર એકજ મોતના ગમનેા અનુભવ કરે છે, ત્યારેજ તેને પાછળથી મળતાં બહુજ થોડાં પણુ સુખનો રસભર્યો અનુભવ તે લઈ શકે છે. મોતના ઘા વા વાગી ચૂકયા નથી, એવા માણસો પહેલું મોત દેખતાંજ આ દુન્યાથીજ બાણે બદલાઈ જાય છે. કારણ કે, તાપથી તપેલાં મનુષ્યનેજ બાડની છાયા વિશ્રાંતિ આપે, પણુ જેણે વૃક્ષના શીતળ વાસમાં વાસો કર્યો છે, તેને વૃક્ષ બહાર તાપમાં વિરામ કેમે કરીને મળે ? મોતની સમીપ આવતા, અને આલોક સાથેના પોતાનો છેલ્લો હિસાબ ચૂકવે કરવાની અણિ ઉપર આવેલા માણસે તો આ સંસારની મોજ મજાઓ અને ગડબડ સડબડમાંથી ધીમે ધીમે બહાર નિકળતા જવું, અને નિરંતર શાંતિના વિષે વારંવાર વિચાર ચલાવવો, અને મોતને માટે તૈયારી રાખવી, એના જેવું વાજખી બીજું કાંઈજ નથી. વળી વધારે વાજખી તો એ છે, કે પેલી જેહાંનની સુંદર હાલત માટે આ જેહાંનમાં સુંદર નામ અને સુંદર કામ પાછળ મેલી જવામાં જેટલું બન્ને જેહાંનમાં સુખ દેખાય છે, તેટલું કરોડો રૂપ્યા અને સાહેબીમાં દેખતું નથી. સખજ મોતના ડરને બીહને અનિષ્ટ કાંઈ પણુ ના કરવું. Through fear of the tiger he took a master, and lo! the master was worse than the tiger. મિત્રો પછી મિત્રોને ચાલતા થતા જોઈને, ભાઈ પછી ભાઈ, અને બહેનની પાછળ બહેનને ચાલી જતી જોઈને એટલોજ સધિધારો લેવો કે, હું તે વળી કેટલુંક જીવવાનો છું ! મહારી બહેનની પાછળ, મહારો પણુ વખત ભરાયાથી હું પણુ તેને જઈ મળવા વિના રહેનાર નથી, એવું મન મોહું કરીને જીવ દેરવો.

સંગી હમારે ચલ ગયે, હમખી જાને હાર;

કાગજમે કછુ બાકી હયે, તાસે લગી હે બાર.

મહારાં તો બધાં સગાં બહાલાં સા આલ્યાં ગયાં છે, અને મહારે પણ એક દિવસે તેમની પાછળ જવું તો છેજ, પરંતુ જન્મોત્તરમાં લખ્યું છે કે; “થોડીકવાર બાકી છે, તેથીજ લગાર દીલ થઈ છે!” જેમને મૃત્યુની ભિતી વિશેષ લાગતી હોય છે તેમના મન-સ્મરણમાંથી મોતના કલ્પિત દેખાવો પણ ઝટ નિકળવા પામતા નથી. “ન કરે નારાયણ ને મહારો ભાઈ મરી જશે તો હું કેવા કેવા જોખમોમાં ઉતરી પડીશ! રખેને મહારી ઘર રાખુ, ઘરનું ઢાંકણ, ઘરનો પ્રધાન, મહારી ભલી સ્ત્રી મરી જાય, ત્યારે હું તો રખડીજ મૂંઝો! હું તો રવડીજ જઉં!” મોત વીશેની આવી કલ્પિત ધકના અને ખોટી દેહસત નહીં ઉતાં મોતને જન્મ આપે છે. ઘણાં અસાસતાં માણસો મોતનાં ડાચાંમાં રખેને હું કે મહારું બહાલું જઈ પડયે, એવા ધાસ્કા રાખવાથીજ વારંવાર મૃત્યુના ભોગ થઈ પડે છે. નાગ રખેને ઠંશ મારે એવી ચાલુ ભિતીથી દોરડી દેખીને ઘણાકે એવા ગભરાઈ જાય છે કે, જીવ લઇને નાશવા જતાં ખડકામાં કે કૃપમાં પડી વગર મોતનાં મોત નિપજાય છે. ઇ. સ. ૫૦૦ વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલા શ્રીલસુક હેરેકલીટસને માણસોની આવી આવી મૂર્ખતા જોઈને પણ શોક થતો ને આંખમાં આંસુ આવી જતાં હતાં. ભાઈઓ ને બહેનો! મહારી આટલી વિનાંતિ ઉપર સારી પેઠે ચીંત ચોટારજો, કે મોતનાંથી બચાવવાની શુકિતઓ કહેનારાંને તમે ઠગબાજી સમજીને મોત માટે તૈયારજ થાવ. તૈયાર થાવ એટલે? એટલે કે એમર ખયામે કહી છે તે તૈયારી કરો. “આ દુનિયામાંથી હું ચાલ્યો જનાર છું, પણ તે એકજ વખત. એટલા સાફ હું જીવતાં કે મૂંઝાં બનેને જો હું મહારા તરફથી કાંઈ પણ માયા મહેરબાની કે દીલલગી બતાવું, અથવા તેમના હકકમાં હું કાંઈ પણ ભલું કામ કરું તો તે મહેને હમણા ને હમણાજ કરવા દો, કાંકે આ રસ્તેથી હું ફરી બીજી વાર પસાર થનાર નથી!” બીનું તો એ, કે મૂંઝાં પાછળ તમે ભૂંડું બોલવું કે ચિંતવું તર્કજ કરજો. તા દેખેનઓતા મર્ધામ હુજયાતોઈશ અમેરેતાતરચ્યા. ઓ દુઃખના દેનારા ધૂતારઓ! અમારી જીંદગીનાં તકલીદી સુખો સાફ, તેમજ અમારી અમર કાયા કરવાની તમે અમોને ભૂલથાપ આપી ખોટું ખોટું સમજાવો છો, તેથી અમારા મન બગડે છે. અમે મૂંઝેલાંને નિંદનારાં નથી.

મૂંઝેલાં માટે સાફજ બોલજો. સુવા પછાડી એક પણ નકાફ બોલવું ખુદા ખમતો નથી. પરંતુ જીવતાંને પણ સાફજ બોલો તો તમારું સાફજ થશે. દરજુજર કરતાં શીખો. ઘણુંજ દરજુજર કરતાં શીખો. હલકા માણસની નકારી વર્તણુક વખતે તો વધારેજ દરજુજરી રાખજો, પરંતુ મૂંઝેલો બળીને પડેલા સુસાફરનો માલ દરજુજર કરતાં શિખશે! તો તમે પણ ભલું મરી નાણું એમ કહેવાશે. પ્રાચીન કાળમાં ઈંગ્લંડનો રાજા થનારો આર્થરેલો લાંબો વખત સૂધી કોઈને

પણ માણસ ન પડવાથી ઇલીડયોર નામનો રાજા તખ્તે બેઠો હતો. તે પોતાના વડા ભાઈની ગાદી ઉપર રાજા થઈને બેઠો હતો. એવું માનીને, કે વડો ભાઈ આર્થ ગેલો મરી ગયો છે! પણ લાંબા વખતના દેશનિકાલ પછી જેવો વડો ભાઈ જંગલડ પાછો ફર્યો, તેવોજ તે ન્હાનો ભાઈ એકદમ તખ્ત ઉપરથી ઉઠી ગયો, ને પોતાની રાજગાદી વડા ભાઈને સ્વાધીન કીધી, અને બોલ્યો હતો કે; “જન્મવું અને મરવું મહને તેમ મહારા ભાઈને પણ એકજ વાર સરજેલું છે !”

હમી મર્ગરા ઇમ તા ઝાદે ઇમ; બ બીચારગી તન બદુ દાદે ઇમ.

ન હર કસ કે શુદ પાદશાહી બે બુદ; બેરફતો બુઝોગી કસીરા સીપુદ.

બચારથી આપણુ સર્વ ભાઈઓએ માયને પેટે જન્મ લીધો છે ત્યારથીજ મૃત્યુના મૂખમાં જવાની આપણે તૈયારી કરીજ રાખી છે આપણો આ દેહ તો કાળના ડાયામાં કોળિયો થઈ રહેવાનેજ બનાવી રાખેલો છે. શું કોઈ પણ પાદશાહ એવો થયો છે? કે પોતાની બાદશાહી પણ ગેહાન ઉપર મૂકીને સાથે સાથે ઉડાવીને ચાલ્યો છે? કોઈજ નહીં. એક બાપ મરતાંની સાથેજ પોતાનો બાદશાહી રાજકંડ તો બેટાને કે બેગાનાને સ્વાધીન કરીનેજ ગયો હોય છે. કેટલાક નિર્દોષ જવાનોને મરવા અગાઉ મેં બોલતાં સાંભળ્યા છે કે; “મહને પકડી રાખો, મહને બીક લાગે છે !” માટે એટલોજ સધિયારો લેવો કે; “બુદા છે એટલુંજ બસ છે.” અને એજ દિલાસો પૂરતો છે. પ્રીયર્થ વંશનો સુદ્રા લેખ પણ એજ છે. હે મોત ! મોત ! તું આવે ત્યારે બિહામણું અને બચકર સ્વરૂપ લઈને નહીં આવ ! જોન બન્કલની જીંદગી વિલક્ષણ હતી. પરણવા માટે એનો હાથ ઘણો અમત્કારિક લેખાતો. તે પૈસે પૈસે ખુવાર થયો, ને સાત સાત વાર પરણ્યો, પરંતુ લગ્ન પછી તેની દરેક પ્રીયા ભર યુવાવસ્થામાંજ મરણ પામ્યા કરતી ! દરેક બાપડીના મરણ વખતે તે ૨-૩ દહાડા શોકાતુર રહેતો; પછી “જેમ કાંઈ બુદાને ગમ્યું એમ ખડું !” આમ બોલીને ફરી પરણતો, અને મોતને બિહામણું રૂપ નહીં આપતાં સંતોષ પકડતો હોવાથી સુખી રહેતો હતો. માણસ ને માણસ બચ ને વળી દોલત બચ છતાં જેમની વૃત્તિઓ સંતોષ જેવાં અમૃતથી કરીને તર થઈ ગયેલી છે, અને જેઓ કરેલા જીવનાં શાંત ચિતવાળાં આદર્શો છે, તેઓ પૈસાનાં કે વહાલાંઓનાં સુખોનો જે અનુભવ કરે છે, તે સુખો પૈસા કે માણસ ગુમાવ્યાનાં જરા જેટલાં દુઃખમાં અહીં તહીં વળખાં મારનારાં, હાથ હાથ કરનારાં માણસોને નથીજ મળતાં. વગર હાંસલનો શોક અને શ્રમ પકડવો મિથ્યાજ છે.

કસ ન તવાંનદ ગીરફત, દામને દોલત બ ઝૂર;

કુશીશ બી ફાયદે અસ્ત, વસમે બર અણુએ ફૂર.

દોલતની દામનને બેશવરીથી કાંઈ પકડી શકતું નથી. એક બાંધખાનાં

ભવાને વશમે લગાડવો, એટલે રંગ લગાડવો તે વગર હાંસલે શ્રમ લીધા બરાબર છે. એટલા માટે જે માણસ પોતાના વિચારો વડે ગમે એવી દુઃખની સ્થિતિમાં પણ આનંદ લોગવવાને સમર્થ છે, તેજ માણસ મોતમાં પણ સુખનોજ માલીક થાય છે. ખીજા તો ભલે કરોડો રૂપિયાના ઢગલામાં આળોટતા હોય, તોપણ મૃત્યુ વખતે તેઓ ફેંસલાઈને દુઃખીજ થઈ પડે છે. મન જેને સાચું માને છે, તેનાથીજ તેને સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય છે. ગમે એવી પેંસા વગરની હાલતમાં પણ સંપુરીવાળા મહાન વર્ડસવર્થ મરતાં મરતાં બોલ્યા હતા કે; “ઠાલાંઓ ! ખુદા તમારું કલ્યાણ કરે ! એ કોણ ? હોરા છે કે ?” એટલું શાન્તિથી બોલતાંજ તેની આંખ મિચાઈ ગઈ હતી.

“હાય ! દુનિયા સરાએ ફાની હય, માત એક રોજ સખડો આતી હય.

લગ ચુકા ઈસ જેહાનસે ટાંડા; અખ ન ઉમ્મીદે છન્દગાની હય.

ઉઠ ગયા મેરે નામકા દાના; હય તો હો ચાર ઘુટ પાની હય.”

અલ્લા ચાર હએ, તો બેડા પાર હએ. ખુદા તમારા અપરાધો તરફ નેંચા કરતા નથી, પણ તમારાં ભલાં કામો તરફ તો ટીકી ટીકીનેજ જુએ છે. તમારાં સુખો તરફ તેઓ શ્રી બાડી આંખે જુએ છે, પણ તમારાં દુઃખો તરફ તો તેની માયાળુ આંખો સદાકાળ ખુલ્લીજ હોય છે. મોતનાં વમાસણું અને વિચારો તે કેટલાક કરશે ? ૭૦ સં ૧૮૭૫ થી ૧૮૮૪ સુધીમાં ભયંકર દુષ્કાળમાં સુખઈ ઇલાકામાં બાર લાખ, હિંદુખાદમાં એંસી હજાર, અયોધ્યા અને ઉત્તર પશ્ચિમમાં તેર લાખ, મદ્રાસમાં ૩૫ લાખ, માઈસોરમાં ૧૧ લાખ, અને બધાં મળીને આશરે ૬૮ લાખ માણસો મરણ પામ્યાં ત્યારે, તથા ઈશ્વર ઇચ્છાએ મરકી અને ઇન્દુલુએન્ડામાં ૧ કરોડ હિંદીવાનો મૃત્યા ત્યારે, દુઃખી થઈ પડેલાં જીવતાંઓ પ્રભુને દોષ દેવા લાગ્યાં, પરંતુ લાખો સ્ત્રીઓ જર્મન કુંચસરના ઝોહાકી દોરથી વિધવા થઈ, કરોડો માણસો સખડતાં થઈ ગયાં, લાખો લાખ ગરબાં માળાપ વગરનાં થઈ પડ્યાં, તેનો દોષ પણ શું તમો પ્રભુનેજ દેશો ? આમ છતાં પણ આપણે તો, તેમ ને સ્ત્રીઓતાઈશ નેમંધહો આ વીવરેષો—જ્યારે આપણી ઉપર કાંઈ પણ બલા આવી પડે છે ત્યારે પાછાં ને પાછાં ઈશ્વરિ ભજનો ગાઈને ઈશ્વરની યાદ કરવાને ઇચ્છીએ છીએ ! કેમકે, આપણું શરીર જે જે તત્વોથી ઘડાયેલું છે, તે તે તત્વોના સઘળા અવયવોનું જોડાણ આપણને એવું લાગે છે કે, એઓ એક ખીજાથી જૂદાં પડશેજ નહીં, અને આપણે તો જીવ્યાજ કરવાનું હોય નહીં શું, તેમ આપણ સર્વ કોઈ મોત થકી નભરવશ રહ્યે છીએ; પરંતુ વાયુ તત્વ વાયુમાં, મિટ્ટી તત્વ મિટ્ટીમાં, અગ્નિ તત્વ અગ્નિમાં, અને પાણી તત્વ પાણીમાં પાછાં એકરસ થઈ જવાની

ઉતાવળમાં પડ્યા હતાં, ત્યારે આપણું પોતાનું તત્ત્વ જે આત્મા તે તો પોતાનાં કાર્યમાં, અંતની ઘડી સૂધી પોતાના કાર્યક્રમમાંજ મચેલો પચેલો રહ્યો હતો. જ્યારે મરણ આવ્યું ત્યારે તેનો ધાસ્કો આપણુ મરનારાંને જેટલો ધ્રુવની મારતો નથી, તેટલો ઉપરવાળાં જીવતાંઓનું કાળજી બાળી બાળીને પેટમાં ઉણું લગાડયા કરે છે. માતાના પેટમાં સાંકડા બંધીબાનામાં હ મહિના જે ભયંકર ત્રાસ થાય છે તે કોઈ જોઈ કે જાણી શકતું નથી, તેમજ મરતો માણસ કેવી કેવી પોતાની ગીરાગાંનીમાં ત્રાસ અને નહીં જમી શકાય એવાં દુઃખ દર્દ લોગવે છે, તે પણ જીવતાંઓ જોઈ જાણી શકતાં નથી; તો પણ બન્ને સ્થિતિ જોલાન અવસ્થામાં થતી હોવાથી- તેનાં ઝાઝાં દુઃખ લાગતાં નથી, અને બન્ને સ્થિતિમાં પોતાના મહાન બાપનીજ યાદમાં આત્માનું તો રટણ ચાલે છે. જે કોઈ જેનો અંશ હોય તે પોતાનાં દુઃખના સમયમાં પણ તેનેજ પ્યાડું ગણે ને તેનેજ ભજે.

જે બહિડે અંશ હોઈ, તાહિ ભજે વં તેહ;

બચ્છ ન ચ્યોંજે મહિસી જ્યોં, મહિસ ન ગોપય નેહ.

પાડાને અને વાછરડાને જોઉને એકડા બાંધ્યા હોય તો પણ જ્યારે ધાવવા છુટે ત્યારે, જો કે ગાય અને ભેંસ જોડે જોડે બાંધેલાં હોય તોય પણ પોત પોતાની માતાનેજ ધાવવા મંડી જશે; કેમકે તે તેમના અંશ છે. સામ સાની હેત તો તેઓ લાવેજ નહીં. ગાયને ભકિત ગણા ને ભેંસને માયા ગણો તો તમને **મોહમાયા** અને ધંધર ઉપર આસ્થાની સમજ ઝડ પડી જશે, અને જેણે આપ્યું તેણે લઈ લીધું તેનો સંતાપ ઓછોજ થશે. એટલા મારેજ ફેન્કલીન મરતી કાળે બોલ્યા કે: “જમે એટલી દળદેસરી કરી જીવતો માણસ મહેલો બાંધે, પણ મરતો માણસ કાંઈએ ચીજ સગવડ ભરેલી કરી શકતો નથી.”

માટી કેરા પૂતલા, “ માણસ ” ધરિયા નામ;

દીન દો ચાર કે કારને, શીર શીર રોકે ઠામ.

મટોડીનું બનેલું જે એક હાંલું છે, તેણે **માણસ** એવું પ્રાઠ નામ ધારણ કર્યું છે, અને જોકે આ જગતમાં તો તે ત્રણ પાંચ દહાડાનું સુસાદર છે, તોપણ બહુ કાંઈ હબરો વર્ષ વેર અહિયાંજ રહી થાકવાનું હોય તેવી રીતે કેક કેકાણે હવેલીઓ ને ચાલીઓ બાંધેજ નાય છે, અને છેવટના દહાડાનો ખ્યાલે કરતું નથી, તો એના જેવું અજબ જેવું બીજું શું હોય ? ચીનમાં તો વહેલાં જેઓ નહીં મરે અને જીંદગી લાંબાવ્યા કરે તેનેજ ઘણું માન આપવામાં આવે છે. એક વાર એક ચીનીબાઈ પોતાના દૌત્રના પૌત્રને જોવા જીવી, અને છ પેઢીનાં બચ્ચાને

રમાડવા લાગી ત્યારે ખુદ ચીનના શહેનશાહે તેણી ઉપર મુબારકબાદીનો પત્ર લખી તેણીની ઇજત વધારી હતી. ચીનાઓ કહે છે કે; “ ઘણું જીવો ને દુનિયાંથી કંટાળો ના. ” મેં એક ફ્રેન્ચ પ્રોફેસરના અવલોકન વીશે કેટલાંક વાંચ્યું છે કે, તેણે મૂંઝેલાં એક હજાર માણસની જોપરીઓનું સંગ્રહસ્થાન બનાવી રાખી તે ઉપર એવું એક બોર્ડ માથું હતું કે; “ ઘણાં મરતાં જુઓ. તમારી તૈયારીમાં રહેા. આટલી બધી જોપરીવાળાં મડલાં મેં દીઠાં છે, અને મોત દેખીને મહારી છાતી ઘાડી થઈ ચુકી છે ! બલાં કાર્યો મોતને પણ રસમય બનાવે છે ! ” ફીરદુશી પણ તમને આમજ કહે છે કે;

એ અફસર નેહી બર સરત ગરથે તર્ગ; બર બોગઝરદ ચંગો દંદાને મર્ગ.

બ નેકી બે બાયદ તન આરાસ્તન; કે નેકી નશાયદ જે કસ ખાસ્તન.

મ જૂઈયદ અઝીન રફતર આઝારે મન; કે શૈશન શવદ રાહે દીઠારે મન.

હે બંદા ! તહારાં મસ્તક ઉપર રતનજડિત રાજમુગટ મુક અથવા તો બારે વજનની લોખંડી કોલાહ મુક, પરન્તુ મૃત્યુના જોરાવર પંખ અને ધારવાળા દાંતો આગળ તે મુગટ કે કોલાહ તહારો કશો પણ બચાવ કરી શકનાર નથી. ભલી ભલાઈ અને રૂઝાં નેકીનાં કામોધીજ તું સજ થા, કાંકે મૃત્યુનો પંખો પણ તહારી નેકીને અજમાવી શકનાર નથી. મોતના પ્રસંગે કાંઈ સાધારણ બનાવ બન્યો છે, એવો જો માણસ વિચાર કરે છે, અથવા મોતને આવકાર આપે છે, તો તે પણ તેવોજ થઈ જાય છે. એક બાળક પડી ગયું હોય અને તેની માતા જો “ કંઈ વાગ્યુંજ નથી ! ” એમ કહી તે બાળકના વિચાર ફેરવી શકે, તો તે બાળકને આમજ ભાસે છે કે, તેને કંઈ વાગ્યુંજ નથી. મોત પ્રસંગે ડાહી સ્ત્રીઓ જે ધૈર્યતા ને જે સાવચેતી રાખે છે તે ભાયડાઓથી પણ રાખી શકાતી નથી.

જન અવગુણ મન વસે ન વિહૂલ, અંતરમાં અતિ પ્રિતી;

જ્યમ સુતાના અપરાધ ન ભાસે, અબજાની એ રીતી;

દોષ તણા ગુણ સમજે સામા, વિદુર ત્રિયાની નિતીરે !

હે માનવીઓ ! ઈશ્વર કનેથી તમે જો બહુજ માંગશો તો તે બહુજ દૂર જશે; પણ તમે જેનાથી ઘણાંજ દૂર રહેવા માંગશો તે આગળ આવીને ઉભું રહેશે. માંગે સો આધે, ને ત્યાગે સો આગે. પ્રભુ પાસેથી પહેલાં તમને જેમાંથી શું જોઈએ ? મુખ કે દુઃખ ? દુઃખ માંગો તો પાછળથી મુખ લોગવશે. જેઓ મોત માંગે છે તેનું આવતું નથી અને જેઓ જીવવાનેજ તળશે છે તેઓ જોલ જોલતાંજ મરી જાય છે. એક ફકીર પવિત્ર કાબાની દેવડીના ઉંબર ઉપર માથું મૂકીને અલ્લાતાલાની આજેજ કરીને કહેવા લાગ્યો:—“ઓ બક્ષેશના કરનારા ! મહેરબાનીના કરનારા પરવરદેગાર ! તું મહારી હકીકત તો જાણે છે, કે મહારા

જેવા કમીના અને જાહેલથી તો કાંઈજ બની શકતું નથી. ત્હારી સેવા સંબંધે મ્હારાથી જે કસુર થઈ છે, ત્હારી ભક્તિ અને બંદગી વિષે મ્હારી જે તકશીર થઈ છે, તેને મારે હું તો આજેજી કરવાને આવ્યો છું, કાંકે ભક્તિના બદલામાં હું કાંઈ ત્હારાથી વિશેષ મદદ માગતો નથી, પણ મોતજ માથું છું.

એઝરે તકસીરે ખીદમત આવોદ્દમ; કે નદારમ બ તાઅત એસ્તેજહાર.

આસીઆં અઝ ગુનાહ તોમે કુનહ, આરેપ્રાં અઝ એબાહત એસ્તેગ્દાર.

ભક્ત લોકો પોતાની ભક્તિનો બદલો માગે, અને વેપારી લોકો પોતાના માલની કિંમત માગે, તેમજ હું આશાવતો બંદો ત્હારી ઉમેદ ઉપર આવેલો છું. હું કાંઈ સાથે બંદગી તો લાવ્યો નથી. હું તો ત્હારી આગળ ભિખ માગવાને આવ્યો છું, હું વેપાર કરવા તો આવ્યોજ નથી, કેમકે હું મોત માંગતો આવ્યો છું હે માલેક ! જે સલુક કરવાને તું લાયક છે, તે સલુક મજ સાથે કર, મ્હારાં કૃત્યો કે કર્મો તરફ નહીં જો ! મ્હારા હાલ તરફ જો, મ્હારી ચાલ તરફ ના જો ! અને બસ હવે મ્હને આ જાનની જેહાનમાંથી છુટો કર !

ગર કુશી વર જોરમ બખશી રૂએઓ સર બર આસ્તાનમ :

બંદેરા ફરમાં નબાશદ હરચે ફરમાઈ બરઆનમ.

ઓ સાહેબ ! તું અગર મ્હને મારે કે તારે, ગમે તે કરે, પરંતુ મેં તો મ્હારું માથું તથા મોઢું ત્હારી દરધા ઉપર ધર્યું છે. બંદો કાંઈ ત્હારા ઉપર હુકમ ચલાવવા માંગતો નથી. તોળા ! તોળા ! હું તો તું સાહેબ જે કાંઈ દુઃખ સુખ ફરમાવશે તે ઉપર હજીએ રાજીજ રહીશ. ” આપણી વૃત્તિમાંથી મોત વિષેનું જ્ઞાન, એટલે મરવાના વિચાર, નિકળી જાય છે, તો સુખ દુઃખની લાગ-જીઓજ મંદ પડી જાય છે. તમને એક સાપ કે એક વિંછું કરડે, પણ જો તેનું તમને જ્ઞાનજ નહીં થાય, એટલે કે, સાપ ડંશ માર્યો છે કિંવા વિંછી કરડ્યો છે, એવો તમને મનમાં વિચારજ ન આવે તો સાપ કે વિંછીનું તમને કરડવું અથવા ન કરડવું બન્ને સરખુંજ છે. મનમાં મોતનાજ ધાસ્કા રાખશો તો મોતનાજ સ્વપ્ના પણ દેખાશે. બિલાડીને તો સ્વપ્ના પણ ઉઠરનાજ આવે. મારે વમાસણ બદલો. કહેવત છે કે, દુઃખના વિચારો આવે તો ખીજે ગામ ચાલો ! જેઓ વિચારોને બદલી શકવાની તાકાત ધરાવે છે, તેઓ અનંત દુઃખના વિચારોને પણ ઝટ ફેરવી શકે છે. જેઓ દુઃખના ખ્યાલોને સુખના વિચારોમાં ફેરવી શકશે તેઓ બહારના લોકોને કદાપિ દુઃખી દેખાશે, પણ અંતરમાં તેઓ તો સુખમાંજ રહી શકશે. મરતો માણસ પણ મરતી ધડીએ આ સંસારની માયાનો અને આ ખાકી કદિપત વતનનો ખ્યાલ છોડી દઈ, તે મીનોઈ વતનનોજ વિચાર કરી છાતી

ઠોકીને ત્યાં ચાલ્યો જવાની ઇચ્છા કરે તો મનુષ્યનો ડર તેને જરાએ ન લાગે.

હમ વાસી વહાં દેશ કે, જહાં અવિનાશી કી આન;

સુખ દુઃખ તહાં બ્યાપે નહિ, સખ દિન એક સમાન.

હવે તો હું મહારાં તેજ વતનનો વતની બની ગયો છું, કે જ્યાં મરવાનું બાકી રહ્યું નથી. જ્યાં અમરગી વિના ફના કે નાશ જેવું કંઈ છેજ નહીં. ત્યાં તો જીવતાનું સુખ કિંવાં મુઆં તેનું દુઃખ એવું કશુંએ નથી. દરેક દહાડો મુઆ પછી તો આનંદનોજ હોય છે, એમ તમારે ખાતર જમાથી માની લેવું. પતંગિયાંઓને દીવાની દાહ કે અગન લાગતી હોય તો દીવામાં જિંપલાવે ખરાં કે? મીઠું પણુ બે બાજુત કે આંકડીમાં પડેવેલા ગલના આહાર કરતાં મરી જઈશ તો તે ખાવા દોડત કે? તમે માનવીઓ તો માયાને વળગી રહો છો, અને બહાલાંના મોતથી હરણ ફાડ રહો છો, તો ઇશ્વરની દરદા માટે તમારાથી બંદોબસ્ત કેમ થઈ શકે? દોલત ને બહાલાં ખેશીઓને તો છોડવા ગમતું નથી, પણ ઉલટા દુષ્ટ કર્મો કરી તેમાં વધારો માગો છો, તો ઇશ્વરને ત્યાંનો બંદોબસ્ત કેમ કરે? પાંડવ કૌરવના યુદ્ધ વખતે પાંડવ પક્ષ તરફથી અર્જુને કૃષ્ણની ભક્તિ કરી કે; “અમેને જય આપજે !” અને કૌરવ તરફથી કૌરવ પક્ષને જય આપવા કૃષ્ણની ભક્તિ દુર્યોધને કરી, પરંતુ દુર્યોધનની આ ભક્તિ સ્વાર્થિ હોવાથી ઇશ્વરે તે કબુલ નહીં કીધી; કેમકે સુખમાં તે ઇશ્વરને તો ભૂલીજ ગયો હતો, ને દુઃખ પડ્યું ત્યારેજ ઇશ્વરની મદદ માંગવા લાગ્યો. જ્યારે અર્જુન તો સુખમાંએ તેને ભૂલ્યો ન હતો. ખજાં અને ખતીજ બન્ને દેરાણી જેઠાણી રંડાયેલીઓ હતી. પોત પોતાના ધણીની મીલકતનો ભાગ માંગવા કાજની અદાલતમાં બન્નેને દેવડીએ ચઢવું પડ્યું. કાજની આગળ મુકદ્દમાની તપાસ ચાલવા લાગી ત્યારે ખજાં તો “અદલા-અદલા મોત આપ ! અદલા-અદલા મોત આપ !” એમ ઇશ્વરનું નામ આપો વખત લઈને, સામેવાળીના દુઃખે કરીને મોત માંગવાનું ટોળ કરતી હતી. અને ખતીજ તો ખુશ મીનજથી પોતાના કેસનું સ્વરૂપ નિહાળ્યા કરતી બેઠી હતી. “ખજાં ત્હારી ઉપર કોધથી બોલે છે તો તું પણ છેડાઈ પડીને કોધ કરી મોત માંગ ! કાજના મનમાં વશી જશે.” આમ તેણીના બાપ અબદલાએ કહ્યું:—“બેટી ! સામાવાળી ખજાં અદલાતાલાનાં પાક નામે લઈ મૈલાની મહેર ને મદદ માગે છે, તેથી ખુદા પણ તેની તરફેણ થશે, ને કોધથી મોત માંગે છે તો કાજ પણ તેના લાભમાં ચુકાદો કરશે, માટે તું પણ કાજ જીએ તેવી રીતે અદલા-અદલા ! મોત આપ ! આમ કરતી બેસ ! ને શુસ્સો કર ત્હારી જેઠાણી ઉપર !” “નહીં, નહીં !” ખતીજ બોલી: “અદલા બહુ પાકા છે. તેને પુસલાવવાનું મ્હને પસંદ નથી. શુસ્સો કરવાનું કારણ નથી. મોત આગવાની જરૂર નથી. અદલા ગેર ઇનસાફી હોત, સહેજે ઠગાય એવા હોત,

પ્રશામદને વશ થઈ જાય એવા હોત તો વખત ક વખત તેને માથે પકવાનું ઠીક થાત; પરંતુ સચ્ચાઈ આગળ અદલાની પણ સીકારશ ચાલતી નથી. મ્હારું સત્ય મ્હને તારશે, અને ખજાનું અસત્ય તેને મારશે. હું મ્હારા નિમ પ્રમાણે હરદમ ખુદાતાલાને યાદ કરતીજ રહું છું; હમણા તે વખત નથી. હજીમાં તો ફરજ ઉપર ધ્યાન આપવાનો વખત છે. હું અદલાતાલાની છું, ને અદલા મ્હારોજ છે. તેના ઉપર મ્હારો જોર છે. મ્હારો હકક થાય છે તો હું તેની ફેટ પકડીને મ્હારી મદદે લાડથી લાવીશ. કબીરવાણીમાં એ વિષે એક દ્રષ્ટાંત આવ્યું છે તે સાંભળો પિતાજી.”

તામસ પિ શિવત્ર બયા, દ્વિર કષ્ટ રહી પ્યાસ;
બૃગ મુનિ મારી લાતસે, પ્રભુપદ અંબા બ્યું દાસ.
ક્ષમા બેઠે કા ચાહિયે, જોર છોટે કું ઉત્પાત;
કહાં બિખળું કો ઘટ ગયો ! જો મૃગ મુની મારી લાત ?

જે ઈનશાન શાન્તિ પકડીને હુરામખોરને ખાઈ જાય; અર્થાત કોષને પાણીના ગોટની માફક ગળી જાય, તથા ગમે એવાં તોહમતો મૂકી માનભંગ કરવામાં આવે તે સહન કરી જાય, તે ઈનશાનને મોતની તો થું પણ અમૃતની એ લાલસા રહેતી નથી. ભગવાનના મોટા ભકત એરા ભગુરૂપિએ લાંબો ઠાળ સૂચી ભગવાનની એવડી તો ભકિત કરી હતી, કે તેમને ઈંદ્રાસન પણ મળેલું હોવાથી જ્યારે એક પ્રસંગે એ રૂપિ વિજયુની દરબારમાં ગયા હતા, ત્યાં સર્વ દરબારીઓએ ઉભા થઈ તેમને નમસ્કાર કરીને માન આપ્યું હતું, પણ વિજયુ ભગવાન પોતે કાંઈ ઉભા થયા નહીં, જેથી આ રૂપિજીએ ભગવાન ઉપર રોષ કરીને વિજયુ ભગવાનની જાતિમાં જોરથી લાત મારી હતી, તોયે પોતાના વ્હાલા લાડલા ઉપર કોષ કરી જીવ લેવાને ઠેકાણે, પોતાની હમેશની શાન્તિ રાખી ઉલટા પ્રેમથી કહેવાં આગ્યા હતા કે, “હો મ્હારા લાડલા ભકત ! લાત મારતાં ત્હાશ પગને ઈજા થઈ હશે, માટે લાવ હું ત્હારા પગ ચાંપું ! ” આ દ્રષ્ટાંત આપીને ખતીજા બોલી કે;

આપણા મુસલમાનોના કુરાનની અન્જલની કીતાબમાં કહ્યું છે કે, નુહ પેગમ્બરને તેની નીમાજને લીધે અદલાતાલાએ મોટાં તોફાનમાંથી બચાવી મોતને થોભવા પણ હુકમ કર્યો હતો. ઈબ્રાહીમને ખુદાતાલા ઉપરની જાનફેશાનીને લીધે અગ્નિથી બળી મરવાનો વખત જ્યારે આવ્યો, ત્યારે પણ પ્રભુએ મૃત્યુ દેવને અટકાવીને ઉભો રાખ્યો હતો. અને મુસાને તેની પહરેઝગારીને સળગે રૂદે નીલ જોટલે કે “મીસર દેશના ભયાનક સમુદ્ર” માંથી બચાવી લીધો હતો, અને તેણે મોતને લાત મારી હતી. વળી ખુદાતાલા ઉપરજ પોતાનો આધાર રાખી જોડેલા યુનુસ પેગમ્બરને મગરમચ્છના મોઢામાં જવા છતાં અદલાએ મોતમાંથી

ઉગાર્યો હતો. હાતમ તાઈ જેવા ઉઠાર પરમાર્થિ પુરૂષે અદલાના નામ ઉપર ખીન્ન દુઃખીઓનાં દુઃખમાં દિલાસા હઈ તેમના સંકટો ટાળવા સાડ મહા મહા હર્ષ-તેખાનોની વિપત્તિઓ વેઠવાથી, અઝઢાઓના પેટમાંથી, અંધારા કુવાઓમાંથી, ભૂત પલીઠના પંજમાંથી, અને રાક્ષસોના સપાટામાંથી તેને મળેલા ચમત્ક્રોતોને પાછા વાળીને સહીસલામત ખુદાતાલાએજ બચાવી લીધો હતો.

કે તીરે બપોતી અગર હમબરીન નરક મુરદી;

મકુન એ ગરદેશે ગેતી શેગાયત અએ દરવીશ !

તવંગરા ચુ દેલો દસ્ત કાંબરાંનત હસ્ત;

બેખુરે બે બપેશ કે દુનીઆએ આખેરત મુરદા.

અરે ઓ દરવીશ ! તું આ દુન્યાની હાકમારી અને ગીરદેશનો ગીલ્લો નહીં કર. અગર એજ રીતે ગીરોગાંનીનો ગીલ્લો કરવામાં તું મરી જાય તો તું અભાગ્યા નસીબનો જ છે. ઓ તવંગર! જ્યારે કે ત્હારું દિલ અને હાથ ત્હારી મુરાદ પ્રમાણે છે ત્યારે તું ખાઈ લે, પી લે, ચાને ખેરાત કરી લે, એટલે તેં દુન્યાને તેમજ આખેરત કહેતાં અંતકાળ બંધેને જીતી લીધા બરાબર છે. આફતમાંથી બચાવ થયો ત્યારે પ્રભુની કૃપા માણસે માની લીધી, ને અગ્નિ કે દુકાળનો કોપ થયો ત્યારે માણસે ઇશ્વરની અવકૃપા માની લીધી; પરંતુ જન સમુહનાં પાપો, ગુન્હા ભરેલાં કુર કર્મોની તો તે વાતજ ક્યાં કરે છે ? જરમન યુદ્ધને લીધે આખું યુરોપ ભૂખે મરતું થઈ પડ્યું. આખો રશિયા દેશ રોજનાં હબરો મૃત્યુ જેવા લાગ્યો. ઇં ૧૮૬૫ થી ૧૮૭૪ સુધીમાં એઝીસાની અંદર દુષ્કાળથી તેર લાખ, બંગાળ અને બ્રિટિશમાં દોઢ લાખ, અફઘાનમાં સાડાચાર લાખ, રજપુતાનામાં સાડાબાર લાખ, ઉત્તર પશ્ચિમમાં ૬ લાખ, પંજાબમાં ૬ લાખ, મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં અડી લાખ, એમ એકંદરે આશરે ૪૬ લાખ જીવડાઓ જ્યારે અજ્ઞના મારેલા માર્યા ગયા ત્યારે આ બધાને માણસોએ ઇશ્વરનો કોપ કહ્યો; અને વળી ખીન્ન ઘણાં માણસોએ તે કોપથી કેવાં ભારે દુઃખો વેઠ્યાં હતાં તેનો તો હિસાબ જ નહીં. એ સર્વને દોષ ઇશ્વર ઉપર મૂક્યો, તો પણ મહમદ ગઝનીની સ્વારી વેળાએ, જંગીશખાનના જંગમાં, તૈમૂરલે ચલાવેલી કતલમાં, અને નાદીરશાહે કરેલી લૂંટમાં લાખો માણસો માર્યા ગયાં ! અને તે મારનારા પણ ક્યાં અમર રહ્યા ? છતાં લોકોથી જ્યારે પોતાનાં દુઃખો નહીંજ બમાયાં ત્યારે પ્રભુને ગળો આપવા લાગ્યાં ! આદમીઓને હલાકી આપનારાના પણ ભૂંડા હાલ થયા વગર રહ્યા નહીં. ડોનાલ્ડ ખીન્નના રાજઅમલમાં, ડેન્સ લોકો ઉપર ઘણી જીતો મેળવનારા શૂરા સ્કોચ સરદાર એન્કવોને એકબેથના હુકમથી મારી નાખવામાં આવ્યા પછી તે ખુનીને જ્યાં હોય ત્યાં બસ એન્કવોનો જ ભૂત દેખાયા કરતો, ને

તમે તે દુઃખી દુઃખી કરતો હતો. અંતે જમ લેજો પણ એન્કવોનોજ પડછાયો દેખી તેણે કાળ આપી, અને કરટોરા કરી કરીને મૂચો હતો. કોઈને મારીને કોઈ સુખી થતો નથી, પણ જેતું બહાતું ક-મોતે માર્યું જાય છે તેના જીવનમાં તો વટવટો રહીજ જાય છે.

“ My son, the world is dark with griefs and graves,
So dark, that men cry out against the Heavens;
Who knows but that the darkness is in man.”

Tennyson.

ત્રણ સદીની વાત ઉપર સર ટોમસ હોલ્ટ નામના ઉમરાવે પોતાના લોંચરમાં પોતાનાજ આવરચીતું ખુન કરવાથી રાજ આગળ તેની તપાસ થતાં ઉમરાવે માફી માગી, અને તેટલી માફી માગતાં તેનું તો બહુ મોતજ થઈ ગયું હતું. રાજ્યે શિક્ષા માત્ર એટલીજ ફરમાવી કે, એ ઉમરાવના ખાંદાંનનો સુદ્રાલેખ “ લોહીથી ખરડાયલા હાથ ”નો રાખવો. આટલીજ સજા તે ઉમરાવનાં કુટુંબમાં ભારે શોક અને આક્રંતના બનાવ જેવી લાગી હતી, અને જેટલા દહાડા જીવ્યો તેટલા દહાડા તેને ધુજરી લાગુ પડી, અને સુકાઈ સુકાઈને મરણ પામ્યો હતો.

લાઈ સરખજગીઓ દ્વાનીએ મરદી બેગુઝાર:
આજેકે નફસે ફરમાયે ચે મરદી ચે ઝની!
ગરત અઝ દરત અરઆયદ દેહની શીરીન કુન;
મરદી આં નીરત કે મુરતી બેઝની અર દેહની.

હાથ ચલાવવાનું, એટલે કોઈને મારવા માટે હાથ ઉગામવાનું અને હાથ ચલાકી કરવાની ડીંગ મારવાનું તું છોડી દે, કાંકે આ પાછી મીલજથી તો શું સી કે શું પુરૂષ સર્વ કોઈ આજેજ થએલાં છે. અગર બે તહારા હાથથી બની શકે તો કોઈનું પણ મોટું મિહું કર, મગર મૂકકો મારીને કોઈનાં હાંત તોડી પાડે એ કાંઈ જવાં મહીં કે પુરૂષાર્થ નથી. ચલ્લી જેવું એક નહાતું પંખેડું પણ દર રોજ ૬૦૦૦ માખીઓનો ભક્ષ કરે છે, પરંતુ માખીઓના એ જમડાઓનો દર દિવસે હજારોની સંખ્યામાં શકરા ને કાગડાઓ વળી ભક્ષ જ કર્યા જાય છે. આ રીતે આખી જગતમાં દર રોજ મોતના પંખમાં લાખો પ્રાણીઓ અવાઈ જાય છે, છતાં પણ માત્ર માણસોનીજ વાત કર્યે તો દર વર્ષે દર લાખ માણસની વસ્તી દુન્યામાં વધતી જ જાય છે, ને તેટલાં વળી ઓછાં પણ છતાંજ ચાલે છે. દુનિયા તમામ ઉપર મોતનાં દુઃખો છે, કાંઈ તમે દુઃખ વેઠનારાં એકલાં જ હોતાં નથી. વખત વખતને વિસરાવે છે. જે લોંચ ઉપર એક દિવસે ભાઈનું સુકદું મૂકેલું દીઠામાં આવે છે, તેજ લોંચ ઉપર પાંચે

દહાડે તેનાજ ભાઈ ખંડેનો હારમોનિયમ વગડે છે. જે મિનારો “ખંડી ટાવર” એટલે લોહીનો ખનખાર મિનારો કહેવાતો હતો, કે જ્યાં ચોથા એડવર્ડે રાજના બે દીકરાઓને તેમનો કાકો, જે પાછળથી ત્રીજો રીચર્ડ બન્યો હતો, તેણે મારી નાખ્યા હતા, તેજ ટાવરમાં આજે તમે શું જુઓ છો ? બ્રિટિશ રાજ્યના રાજાઓ અને રાણીઓનાં જવાહિરોથી તેજ ભયાનક મકાન આજે ઝગઝગી રહ્યું છે; ને હવે તેજ ટાવરને હમણાં તો “બુવેલ ટાવર” કરીને લોકો કહે છે !

ગુલશને દેહરમેં દો રોજ અમસ આનેકે હમ;

સરવ કી તરેહ ન પુલે ન ફલે બેઠ ગયે !

આ દુનિયાના બાગની અંદર બે પાંચ દહાડા ફ્રેક્ટમાં આવી વસ્યા, સરવનાં ઝાડની પેઠેમ ઉગી નિકળ્યા, પણ નહીં કાંઈ પુલ્યા કે નહીં કાંઈ ફલ્યા; નહીં આપણી ઉમ્મેદનાં ફરખત ઉપર કાંઈ પુલ કે ફલ લાગ્યાં, અને હજી તો મુરાદ પાર પડવાની ઉમ્મેદ રાખીએ છીએ એટલામાં મુકાઈ જઈને ચાલ્યા ગયા. ભાઈઓ ! ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના આડતિયાઓએ તથા નોકરોએ, ઠેસા-ધંબ અને વૉર્ન હેસ્ટીંગ્સના જેવા ખીજ ગ્રહસ્થ લુટારાઓએ, કેટલું બધું ધન ગરીબ હિંદીવાનોનું લૂંટી લીધું ! વળી ખીજ ઘણી રીતથી હિંદુસ્તાનનું ધન ગયું અને દેશ કંગાળ થયો. હિંદ દેશ ઇંગ્લંડના કરતાં ચાંદ ગણો, ફ્રાન્સના કરતાં વીસ ગણો, અને અમેરિકા કરતાં નવ ગણો ગરીબ કાં રહ્યા ? આપણામાં અનીતિ પેઠી ને અધર્મ વ્યાપ્યો; ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા કમી થઈ; તેથીજ મોતનું સ્વરૂપ પણ ભયંકર થઈ પડ્યું. પછી જ્યારે મસાંને જવાનો તમારો વખત આવ્યો ત્યારે કહો કે, “સાધુ મૃદને તમારો સત્સંગ કરો,” “અમારાં વનવાસ જેવાં થઈ પડેલાં કુટુંબ ઉપર દયા કરો !” “અમારા દુઃખી દેશને ઉગારો !” એ કેમ બને ? કસાઈને ત્યાં કુશળ અને ધર્મીને ત્યાં ધાડ ઇશ્વર લાવતા નથી; એ તો તમારાં સચિત અને ક્રિયમાન કર્મો લાવી રહ્યાં છે. મુઆં તે તો બાણે ઉકરડે પડ્યાં, અને જીવતાંના સ્વાર્થે રડીને મુઆંને ધુભવો છો, એ તમારી નબળાઈ અને વહેમો દૂર કરવા થકીજ જે ભગવતે કાંઈ કયું તેને તમે નહીં પડો. બાલટીક ટાપુ ઉપર રહેનારાં લોકો વીશે કહેવામાં આવે છે કે, તેઓ પોતાનાં ભાઈ કે ખંડેન મરી બચ છે ત્યારે એટલા બધાં તો રડે છે, કે તેમનાં આંસુથી તેમના પહેરનો પણ પલળીને ભિંભઈ બચ છે, અને આંસુથીજ બાણે તેઓ પોતાનાં મોં ધોઈ રાખે છે, પરંતુ તેમને વિષે હાથોદોરસ સીકયુલસ કહે છે, કે એજ લોકો લાડીઓ વડે તેજ મુવાં મુડાંને ખૂબ મારે છે, અને પોતાં પચક કરી મેલે છે, એવા હેતુથી કે તે મુડાંઓને માટીના વાસણમાં અનામત સાચવી રાખ્યે તો આપણે ત્યાં વધુ મરણ ન થાય ! આટલા સાફ માર મારીને તેઓ મડાંના ટુકડે ટુકડા કરી મેલે છે ! તેમના ઘરમાં વળી પાછું મોત નિપજે

છે ત્યારે “હાય-હાય, પ્રભુ-પ્રભુ!” આમ બાર બેબાર રહે છે, પરંતુ સારા વખત ઉપર તો ઈશ્વરી કૃતિ વિષે તેમને કશી તમા કે તથા રહેતી જ નથી. પારસીઓ પણ ઘડી ઘડી કાંઈ આદ્ય કે મુશકેલીમાં આવી પડતાં, “યથા અહુ વધરિયો” ના અવસ્તાઈ પાક કલામો લખે છે, કે “ખુદા જે કરે તે ખરૂં!” પરંતુ આદ્ય વખતેજ કાં આમ કરતા હશે વારૂં! હું તો હમેશાં તેની યાદ કરું છું, કે સૌ તેનું છે, તેને ગમે તેમ કરે. રાજકવિ ટેનીસનનું કહેલું છે કે; “I have not made the world. And he that has made it will guide.” મેં કાંઈ આ જગત રચ્યું નથી. જેણે તેને સરખ્યું છે તેજ, તેજ તેની રાહબરી પણ કરશે. પરમાત્માએ જે દિવસથી આ સૃષ્ટિ રચના કરી છે તે દિવસથીજ સાથે સાથે યુગોની ફળદેસરી, કિંવાં જમાનાની ગીરદેશો, તથા મોતના સંતાપો પણ પ્રગટ કર્યા છે. માત્ર ઈરાન દેશનોજ ઇતિહાસ તમે દુઃખી બહેનો તપાસશો તો તમને માલૂમ પડશે કે, જુલમગાર બાદશાહ જે ઝોહાકે તાઝી નામનેા હતો, તેણે સલામાં સલા બાદશાહ જમશેદનો પ્રાણ લઈ તેનાં તખ્ત ઉપર પોતે ચઢી બેઠો, અને નિર્દોષ તથા રાંક લોકોનાં ગળાં ફાંસવા લાગ્યો ત્યારે આખો ઈરાન દેશ મોતજ માગવા લાગ્યો હતો. સલા હાકમને ઠાર મારી છુટો હાકમ આવ્યો, એટલે પરમાત્માએ સલા બાદશાહ ફરૈદુનમાં એવું તો બળ મૂક્યું કે તે સીતમગારને તેણેજ પૂરે પૂરો જમીનદોસ્ત કરી મેલ્યો. વળી જે તમે તેજ તવારીખમાં ટોક્યું કરશો તો દીકામાં આવશે કે, હલકી ખુનિયાદના બાદશાહ અક્રાસિયાએ તુરાનની નદી ઓળંગી આવીને નેકનામ નૌઝરનું ખુન કર્યું, અને ઈરાન પાછું રડતી સુરતનું થઈ ગયું; કેમકે તેણે તો નહીં જોયાં મા-બાપ વગરનાં નાવારેસ બચ્યાં, કે નહીં જોયાં પશુ જેવાં ગરીબ બેડાંઓ; તે સર્વને ઠાર મારવા લાગ્યો. અને આખરે બહુજ નઠારો નતીજે પામીને તે પણ આ પૃથ્વી ઉપરથી ચાલ્યો ગયો. વળી આવ્યો શમશેર બહાદુર સિકંદર, જેણે સલા બાદશાહ દારાને ઠાર કરી ઈરાનને વેચન કરી મેલ્યું, ઈરાની લોકોને અન્ન અને દાંતને બેર પડાવ્યાં, માખાપથી દીકરા દીકરીને છુટાં પાડ્યાં, અને અંતે ૩૫ વર્ષની જવાન વયમાંજ તે પણ સ્વધામ પહોંચ્યો. વળી નામે તો ખુશનુમા, એવો બાદશાહ ખુશનવાઝ આવ્યો, અને ઈરાનના જે દુઃખી લોકો જરા સહત પામીને દમ ખાતા હતા તેમને પાછા હાય અફસોસમાં નાંખવાને આવી ઉભો. બહાદુર અને સલા સરદાર ફીરોઝશાહને હયતાલીઓએ એકદમ છાપો મારીને તેને પણ મારી નાંખ્યો, ત્યારે પાછું ઈરાની પાદશાહોનું તખ્ત જમીનદોસ્ત થઈ ઉંધે મસ્તકે નીચું પડ્યું. આવી આવી હોનારતો અને કબસ હાલત એકલા એક ઈરાન દેશ ઉપર જ એક હબરવાર આવી પડ્યાં કીધી હતી. ખુસરૂ જેવા લાયકમાં લાયક પાદશાહને પણ એકજ

રાતમાં પોતાના તાએ તખ્ત ફેંકી કંઈને નાસી જવું પડ્યું હતું, અને પોતે જ પાળેલાં પોતાનાં જ સૈન્યના ત્રાસથી બિહુ ધૂણને શત્રુની પનાહમાં જઈ ભરાવું પડ્યું હતું. આ પ્રકારનાજ હાદ્દાઓ રોજે અવલથી બીજા તમામે તમામ દેશો ઉપર પડતા રહ્યા છે; તો પછી કોનો ગમ તમે કરશો, અને કોનો તમે સંતાપ નહીં કરશો?

હવે કાલે ભરેલું વળી આજે ને ખાલી, ક્યાં ગયા મુંસાદર ચાલી—ટેક.
કોઈ દીન યુવાન હોએ કુંડીએ લગતાં, વળી માંહે ભરી હોએ લાલી ર,
બહાર ગયો ને ખાલી છે કાંટા, દવ પડી સુરત થઈ કાલી ર.—
કાલે હતું ધર હતું ને વસ્તું, આજે ઉજ્જડ લેળે ભાળી ર,
હાં ત્યાં ફર્યો કોઈ નહિ જડ્યો, જેમ ભોજન વિનાની થાળી ર.—
કાલે હતું ઝાડ જોયને પોતાનાં, આજે પડી સુકી સૌ ડાળી ર,
પાનખર રૂપે પાન ખેરવ્યાં, ચાલી ગયો વનમાળી ર.—
જેવા કાંગ ભારી ખોટા સગાના, લીધાં આંખે નિહાળી ર,
માનવીના નહિ માયાના સાથી, સૌ ટુકરાઈ કરે ડાળી ર.—
જનમ મરણ સૌ માનવી માથે, કોઈ ન શકે કોઈને જાલી ર,
“કાસમ” કહે છે જાની વિચારો, હડી ગઈ તેની રખાળી ર.—

આવી રીતનો જગતમાં વેપાર ચાલી રહ્યા છે, ત્યારે મોતના ધાસ્કાને તમે કેટલુંક મોટું રૂપ આપ્યા કરશો? મોતને પણ શાન્તિથી વધાવી લેવાનો હુન્નર તમારે શિખ્યો જોઈએ છે. ચાન્સેલર થર્લો મરતી વખતે પોકાર્યો હતો કે; “મૃતને ગોળી લાગી છે; હું જો નહીં ભૂલતો હોઉં તો હું હવે મરું છું!” શું આપણે સર્વ કોઈ આમ ન કરી શક્યે? મોત થયું એટલે જાણે રડવું ને કળાપિટ કરવી એ ફરજિયાત ને જરૂરનું જ હોય તેવું આપણે લઈએ છીએ, પરંતુ જો બીજી દિશાએ ટેવ પાડી જોઈએ, કે જરા લગાર રડયાં, નહીં રડયાં, કે પછી તુર્ત શાન્ત થઈ જવું એજ ફરજ મરજિયાત છે, તો તેમ પણ આપણે શું નહીં કરી શક્યે? મોત વખતે શાન્તિ રાખવાનો હુન્નર શું આપણે નહીં અજમાવી શક્યે? ક્રાન્સના બળવા વખતે સૈન્યર નામના કવિએ એક દુઃખ ભરી કવિતા, એવા લયકર વખતે જોડવાનું શરૂ કર્યું, કે તેનો પ્રાણ લેવાને મારાઓ તેની પૂઠે આવી લાગે છે! જીવ જવાની ઘડીએ તેણે કૃષ્ણારસિક કવિતા બોડી! અને મારાઓની શમશીર તેની ગરહન ઉપર પડતાં સૂધી તેણે કવિતા જોડ્યા જ કરીધી! અને ડોકું છટકાવતી વેળાએ એક બે લીટીજ માત્ર અધુરી રહી જવા પામી! કેમ જીવ ચાલ્યો હશે? ખચિત, મનુષ્યે જીવવું જરૂરનું છે, ને જીવગીને ચાહવાની આવશ્યકતા પણ છે, તોએ મોત આવે ત્યારે આવાં ઠંડ કલેજના રહેવું એ પણ તેટલુંજ જરૂરનું છે. દુઃખની કસોટી અને તેથી થયેલા ફાયદાઓનો જમા ખર્ચ કરતાં તમને જરૂર

જણાશે, કે સુખોની શીલક ઘણી ખેંચાઈ છે. ઇશ્વર દુઃખીની કે સુખીની બેઠની ઇચ્છા પ્રમાણે મદદે આવે છે. એ જણા મરાય ત્યારે બન્ને જણ ઇશ્વરની મદદ માંગે કે, “મને છુતાડજે પ્રભુ !” બન્નેની ભાવના દ્રઢ હશે તો બન્ને છુતરશે. છુતેલાને તેની મમત પાર પડવાનું સુખ આપશે, તો હારેલાને હારમાં પણ તેની અંદર-ખાંનેની મતલબ પાર પડવાથી સુખ પોતાનેજ મળ્યું એવો તે દીલાસો ધરશે. મોતના કે પડતીના સુશકેલ વખતે તો આનંદની ગણત્રિ હોતી નથી, પણ આપઠાનીજ ગણત્રિ આપણે ગણ્યા કર્યે છીએ, પરંતુ છેવટની ગણત્રિ લેતાં તો સુખાનંદનોજ સરવાળો મોટો થઈ પડશે. ઘણાં ઇનશાંનો એવાંજ હોય છે કે ઇશ્વર તેમના ઉપર બંદેશો, મેહેરખાંનીઓ, અને કૃપાઓનો વરસાદ વરસાવ્યો નાય છે, ત્યારે પણ બળાપોજ કરવાની ટેવ રાખે છે, અને જો કોઈ કદાચ તેમના ઉપર માત્ર એકજ મોતની વિપત્તિ આવી પડે છે, તો આગળની તમામે તમામ બંદેશો ભૂલી જઈ ખુદાને દોષ દેવા મંડી નાય છે. બાણે કે, એકજ દુઃખની ઘોરમાં તે હજારો બંદેશોને તેઓ દાટી દે છે. આંખ સઘળી જગતને જૂએ છે ખરી, પરંતુ કીકી ઉપર માત્ર એક ન્હાનીજ રજકણ પડી હોય તો તેને જેમ સુષ્ટિની સુંદરતા દેખી શકાતી નથી, તેમજ એક દુઃખ પણ હજારો બંદેશોને જોઈ શકતું નથી. એ રીતિ ખુદાને અન્યાય કરનારીજ કહેવાય. ભવિષ્યના ભયથી ડરીને માનવીઓ ઉમઢામાં ઉમઢા ખુદાઈ બંદેશોને પણ દુઃખીજ આંખે જૂએ છે. એક ભાગ્યશાળિ પુરૂષને તેના મિત્રે મુજારકમાદી આપી કહ્યું કે, “તને સાત દીકરા છે, એ ત્હારા ઉપર ખુદાની કેટલી મોટી બંદેશ !” ત્યારે તે દાનાવ બિધેલા બાપે આવી કરમ બંદેશ થવા છતાં એવો જવાબ દીધો કે, “અરે ભલા ! આ સાત દીકરા નથી, પણ સાત તીર છે. એ સાતમાંથી એકાદ મૂંચ્યો તો મ્હારાં કાળજામાં અકેકો એવો તો તીર મારી જશે, કે ઘડપણમાં મ્હારાથી તે કેમ ખમી શકશે ! તેના ધાસ્કાથી રાત ને દિન હું એવું માશું છું કે, એ લોકોની આગળ મરી જઈ તો સાડું ! નહીં તો રખેને મ્હારી અગાઉ એઓ મરે ! હજુ વાંઝીઓ હોત તો સાડું ! !” આ ઉપરથી હે દુઃખીઓ ! તમે જોઈ લેશો, કે હોયાતું પણ દુઃખ, ને નહીં હોયાતું પણ દુઃખ તમને છેજ છે. તમે ત્યારે કઈ છાંદગી સુખી જોશો ? બહાર ખુશી ને ભિત્તર દિલ-ગીરી તો તમને જરૂરજ હાડપિંજર કરી મેલશે. સસડું પોતે દેખાય છે તો આનંદી, પરંતુ તેના જેવું ગમગીન પ્રાણી એકે હોતું નથી. કહે છે કે, તમે પણ જો સસડાંનું માંસ ખાવ તો તમને પણ સર્વદા નિરાશા ને ગમખારીમાંજ રહેવું પડે. અર્થાત, દુઃખીઓની કર્મપનીમાંજ જો તમે સુખી સુખ્યારા પણ એસ્થા કરો તો તમે પણ હુમેશના સંતાપેલા થઈ પડો; અને આવી સર્વદા રહેતી ગમગીન હાલતથી અસંતોષ તો હુમેશનોજ. સુખ, છાંદગી, ન્હાલાંઓ અને

માલ મતા કોઈ પણ માણસને પૂરેપૂરા સંતોષ તો આપતાંજ નથી. અસંતા-
પોને સુખનું પણ દુઃખ હોય છે, ખુશાલીનો પણ બળાપો હોય છે, અને
આનંદને પણ વિઘ્નના રૂપમાં ફેરવી ફેરવીને ભેંયાજ કરે છે.

મૌલા ! યા જગમેં શરમ રખ મેરી—મૌલા યા.

ખીના પાક પરવરીગાર; કૌન રખે પત મેરી !

મૌલા ! યા જગમેં શરમ રખ મેરી—મૌલા યા.

સિ-તેર વરસ વેર દુઃખ ભોગવ્યું હોય, પણ માત્ર એકજ કલાક “છેવટ-
સુખ” જેવામાં આવ્યું હોય, તો ૭૦ વરસના દુઃખો તો કેવળ ભુસાઇજ નય.
તેમ ૭૦ વરસ સુધી સુખ ભોગવ્યું હોય, અને માત્ર એકજ કલાક “છેવટ-
દુઃખ” ભોગવવામાં આવે તો સઘળાં સુખોનું પાણી ઉડીજ નય છે. માટે માલેકે
પાક જે હાલતમાં સરળવે, ને જે સ્થિતિમાં રાખે તેમાં ખુશ રહેવું.

ગર હમને દિયા ગમ તો, હરી ગમમેં રહે ખુશ,

ઔર હમને દો માતમ દિયા, માતમમેં રહે ખુશ;

ખાનેકો મિલા કમ તો હમી કમમેં રહે ખુશ.

હસ તઔર રખા હમને હસ આલમમેં રહે ખુશ.

દુખ દર્દમેં આદાતમેં, જાનસમેં ખુશ હએં !

શુભને ઇચ્છનારાં મનુષ્યો, જેવું પોતાનું તેવુંજ પારકું એમ જાણે છે,
અને અશુભ આહ્વાનાં માણસો તો મહારા જેવાં સર્વ કોઈ દુઃખી થાવ, એમજ
ઇચ્છે છે; કેમકે સુખ અને દુઃખ જેવાં પોતાને જણાય છે, તેવાંજ ખીજને
પણ જણાય છે. અને જેવું ખીજનું ભુંડું ચિત્તવા યત્ન કરે છે, કે તુર્તજ તેનુંજ
ભુંડું ઇશ્વર ઇચ્છાથી થાય છે. પરન્તુ દુન્યાનું કલ્યાણ આહ્વાનરું તો ભુંડું થતુંજ નથી.

ટસ્કનિના શ્રીમંત અમીર કાસ્મે સારો તાકડો રચી તુફાન મચાવવામાં
જોડાયલા ફિલિપ રસ્ત્રોએને જ્યારે બંદીખાને નાંખવામાં આવ્યો હતો ત્યારે
તેણે વિચાર કર્યો, કે મને દાખવાના સંચામાં જ્યારે કચડયે ત્યારે દુઃખની
વેદના નહીં ખમાશે તો મહારા સાથીઓનાં નામો દઈ દેવાની ફરજ પડશે, ને તે
મહારા ખ્યારા મિત્રો પણ માર્થા જશે અને તેમને ભારે દુઃખ થશે ! જેથી તેણે
પોતાની શમશેર બહાર કાઢીને કેદખાનાની દિવાલ ઉપર કવિ વર્ણવની જે
લીટી તેને માટે હતી, તે શમશેરની અણિ વડે ઉંડી કોતરી કાઢી:—

“આપણાં આંદાનનો ઝોળીમાં સુતેલો કોઈ પણ કીનો લેનારો નખીરો
ઉઠીને ઉભો થએ !” આટલું કોતરીને તેજ તલવાર વડે હસ્તે મુખડે પોતાનો
પ્રાણ લીધો હતો, અને પછી તેના કુટુંબનું એક ન્હાનું બાળક પણ મરતું તોયે એક
રાત્રની પાચદસ્ત જેવી દબદબા ભરેલી પાચદસ્ત લોકો ભરતા; જેથી તેના કુટુંબી-
ઓને મોટો દિલાસો મળવા લાગ્યો હતો. એક જવાન પહાડ જેવા લીકરાના
મોતથી ઘરડી ભરિયમ રડવા લાગી કે;

કોઈ મન ભાવન લાગે! કયું કર કહું રે ઈલાજ!—કોઈ
નઈ નઈ નેહા મન આઈ રે! માલીક રખીઓ રે લાજ!—કોઈ

હે બુઢિયા! પ્રભુની પ્રભુતાને પીર પેગમ્બરો પણ પહોંચી શકયા નથી,
એ! તું નહીં રહ. સમુદ્રમાં એકાએક ચઢી આવતાં તુફાનો વેળાએ હબરો
જીવડાઓથી ભરેલી સ્ટીમરો ડુબે છે ત્યારે એક પલકારામાં સેંકડો સોહવા-
સનો રાંડી રાંડો થઈ બેસે છે, અને સેંકડો ખચ્યાંઓ મા-આપ વગરનાં થઈ
બેસે છે, તેનો લગાર વિચાર કર. માત્ર ધર્તિકંપના એકજ આંચકાથી હબરો
ડોસીઓ પથ્થર જેવા દીકરાઓ ખોઈ બેસે છે, અને જવાળામૂખીના ફાટવાથી
હબરો કુટુંબો નાવારેસ થઈ પડે છે તેઓનું શું થતું હશે વાડું? હે બુઢિયા
રહતીજ સુરત રાખીશ તો તને રહ્યા કરવાનું જ મળતું રહેશે. ઇલા વહીલર
વીલકોફે બાહુડાંને સમજાવ્યું હતું કે; “હસો! એટલે દુન્યા તમારી સાથે
હસવા લાગશે. રડો! એટલે તમારે એકલાંને જ રડવું પડશે. કારણ કે, આ જુની
પુરાણી પૃથ્વીને તો માત્ર આનંદની જ જરૂર છે; શોક ગમગીની, દુઃખો અને
આફતોના તો તેની પાસે પુષ્કળ ભંડારો ભરેલા છે. તમે જે મધુર ગાયન
લલકારશો તો પર્વતો અને ડુંગરાઓ તેનો પાછો જવાબ આપશે, અને શોક
તથા બરીના રાગડા કાઢશો તે તો પવનની દહેરમાં ક્યાં ને ક્યાં ખોવાઈ જશે.”

સુખને ઈચ્છે સર્વ પણ, દુઃખ ઈચ્છે નહિ કોય;

દુષ્ટ દુઃખ ઈચ્છે સદા, વિરલ વિદેહી સોય.

પુશનુમા અવાજનો પડઘા આનંદમય થાય છે, પરંતુ તમે હાય
નિશાશા નાંખો તો પ્રતિક્ષા નહીં થાય. હસમૂખા પુશનુમા ઉદ્ગારો કાઢો
તો માણસો તમને શોધતાં આવશે. એક ઘરમાં ગાનતાન ચાલતું હશે ત્યાં
સેંકડો લોકો વગર બોલાવવે ભેગાં થશે; પણ જે ઘરમાં રૂઢન ને કળાપિટ
ચાલતી હશે ત્યાં તો બોલાવેલું પણ એક માણસ આવવાના અખાડા કરશે.
શોક સાગરમાં તમે ડુબો તો સઘળાંઓ પીઠ ફેરવીને ચાલ્યાં જશે. તેઓ તો
તમારી પાસે સંપૂર્ણ સુખ ને વૈભવ જેવા માંગે છે, મગર તમારી દિલગીરીનો
તો લગાર અંશ પણ તેઓને નેહતો નથી. તમે આનંદી થાવ, તમારા મિત્રો ઘણા
થશે. દિલગીર થાઓ, તમે તમારા ઘણા મિત્રો ગુમાવશો. તમારા મોજલા ટોકલા
પુશમીજનો ઉપયોગ લેવાને કોઈ પણ માણસ ના પાડશે નહીં. પરંતુ આફતના
ઝેરનો ખ્યાલો તો તમારે એકલાંએજ પીવો પડશે. જમણવાર કરશો એટલે તમારું ઘર
માણસોથી ભરાઈ જશે, પણ તમને જ્યારે અજ્ઞતા સાંસા પડશે ત્યારે આખી
દુનિયા તમારી પાસેથી જતી રહેશે. વિજયવંત થાઓ અને દાન કરો, એટલે
દુનિયા તમારાં જીવનને મદદ કરશે, પરંતુ તમે મરવાની તૈયારી કરશો ત્યારે
પ્રત્યુના પંખામાંથી કોઈ તમને છોડવી શકશે નહીં. આનંદના મંદિરમાં પુષ્કળ માણસો

અને અમીર ઉમરાવોને માટે જગ્યા થાય છે, પરંતુ સંકટની સાંકડી ગલીમાંથી તો આપણે દરેક જણ એક પછી એક નિકળીને નાસીજ જઈએ છીએ. કહી મરે નહીં એવા, લાત મારીને પથરમાંથી પાણી કાઢે એવાઓની ટેક રહી નથી, તો ત્હારી શી બિસાદ ? પ્રખ્યાત બળવાન ને બળભેરીખોરા રાચન જેવા રોમન ભેખાને એક ગરીબ લુહારે આંચકો મારીને ઉથલાવી નાખ્યો હતો, તો ત્હારો ટેક તો કયાંજ રહેવાનો ? કાવા લુહારે બોલ બોલતાંમાં ઝોહાક જેવા કૂર બાદશાહને ઉથલાવી નાખી તારાજ કર્યો હતો ત્યારે ત્હારો તો શો હિસાબ રહેવાનો ? મહાન સ્ત્રીઝરે રકમ રકમની ભયંકર લડાઈઓ મારી, તે જેવો પણ એક સાધારણ ખુનીના હાથ ઉપર માર્યો ગયો, તેનો કીધો તેં કંઈ વિચાર ? ભલા દેવતાઓએ ખાધી છે ખતા, તો અઢી ગજની તું ચોરતના ભાર કે ઉદાર કોણ રાખવાતું ? દીકરો મરી ગયાનો જરા જેટલો આંચકો લાગ્યાતું શું આટલું બધું રૂદનનું પાથરણું ! આ જગતમાં હમેશાં જ સુખી રહેવાય, એવી આશા તો તમારે રાખવાનીજ નથી.

ન હરકે મુએ શેગાફદ બ તીરે ભેશન ખાએ;

બ રૂએ હોમલએ જંગ આવોરાં બે દારદ પાએ.

જેકે લોહાંના બખતરને ફેડનારો, તીરથી નિશાન કરીને, ખારીક બાલને પણ ચીરી શકતો હોય, તે કાંઈ જંગીઓના જંગના હુમલાને દહાડે જંગમાં ઉત્તવાર ઉભો રહીજ શકે એમ નથી. ક્વિ પોપે વિધાતાની બાજુ વીશે એટલું જ મહી રાખ્યું છે કે, સુખથી ભરેલો એક ઘરો અને દુઃખથી ભરેલો બીજો ઘરો વેમાયે પોતાની પાસે ભરી જ રાખેલો હોય છે. કેટલાંક માણસોને તે સર્વદા દુઃખના જ કટોરા ભરી ભરીને આપ્યા કરે છે, ને કેટલાંકને બસ સુખનાંજ પવાલાં વેમાયે ભરી ભરીને આપે છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે તો સૌ કોઈને બન્ને ઘટામાંથી થોડું થોડું લઈને ભેળસેળવાળુંજ પ્યાલું ભરીને આપતી રહે છે. માણસની જીંદગીમાં સરાસરી વર્ષમાં ૧૦ દહાડા માંદગીના બળ છે, તો ૨૦ દિવસ મોતનાં દુઃખો દેખવામાં જ પસાર થાય છે. કુદરતે પોકાર મારી ને તમને ચેતાવ્યા છે કે; “મહારા સપાટા ઝપાટામાં કોઈનું કાંઈ ચાલે એમ નથી, માટે સૌ લોકો તમે જ તમારો સારો માર્ગ સુઝે તે માર્ગ ચાલીને દુનિયાને સુદરતામાં જ ભેટા રહો. લોકો! મહારા જ્યાં જ્યાં હાથ પડે છે ત્યાં ત્યાં હું રસ્તાખેજ વરસાવી શકું છું, તેમ જેનો જેનો મેં હાથ પકડ્યો છે તેને તેને છેવટ કાળ સૂધી પાર પણ પાડી શકું છું. સ-તા, હકુમત, અને દરબજાના ભેરમાં જેઓ સિંહની પેઠેમ ધૂમ્યા કીધા હતા તેઓને મોતના એકજ ફટકામાં મેં સંકડા બનાવી મેલ્યા છે. જમાનાની ગીરદેશે કરીને કંઈ કંઈ સિકંદરોને, કય કાંઈ સ્ત્રીઝરોને, અને ભલાભલા જમશેદ બાદશાહોને આ ધરતી નીચે મે આંખી ઘાલ્યા છે, જ્યાંથી તેઓ ફરિયાદનો એક તીણો અવાજ પણ કાઢી શકતા

નથી. જ્યાં જ્યાં તેમના સુંદર મહેલો હતા, ત્યાં ત્યાં મેં કબરોના હગલા બનાવી દીધા છે, તો તેની માહતમ તમે કેટલીક કરશો? તેમના કર્મોના પુકકા ફૂલી રહ્યા, હવે તમે જારી ને કકળાટ કેટલોક કરશો? તેમના તો હવે નામ નિશાન પણ શુભ થવા લાગ્યાં છે. એ તમારા નામવર પાદશાહ પહેલવાનો, તમારા નામચીન બાપદાદાઓનાં રૂહો હવે ક્યાં ક્યાં ભટકે છે, તેની પણ તમને તો ખબર પડતી નથી. માટે હવે તમે લોકો પણ કબરનીજ તૈયારી કરો ! તમારું આ ટુંક જીવન અને લાંબી દોડાદોડી બેઠને મહુને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. તમારી આજની શાદી રામશાણી પણ થોડાજ વારની છે, અને તમારી જોડુ તમને, અથવા તમે તમારી જોડુને હમણાં સરખા છેડીને ચાલ્યા આવનાર છે. માત્ર પરણીને તમારી પુત્રી પોતાના ઘણીને ઘેર જાય છે, તે વેળાએ તેનાથી છુટાં પડતાં પણ જ્યારે તમે આંખ પાણી ભરો છો, ત્યારે હમેશનાં છુટાં પડવાનો વખત આવી લાગશે ત્યારે તમારું નવું નવું રડવાનું ક્યાંથી લાવશો? મહારી ચાલ હું એવી એવી ચલાઉં છું, કે તમને આ જગતની માયાનો વિચાર અજાયબી સાથેજ કરવો પડશે. બચાવ પણ હું વિલક્ષણ રીતે કહું છું ને નાશ પણ વિચિત્ર પ્રકારે કહું છું, માટે મહારાં કામની આઠે આવવાનો જોખમ મા ખેંચો !”

મીનાઈ રેટ્ટ્રસમાંથી એક આગબોટ તા. ૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૬૪ ના વર્ષમાં પસાર થતી હતી, જેમાં ૮૧ ઉતાડ્યો સફર કરતા હતા, અને દરિયાઈ તુફાનથી તે બોટ સઘળા સફરીઓને લઈને ડુબી ગઈ, પરંતુ માત્ર એકજ નશીબવંત તાલેનો મુસાફર જે મી. ૦ હુ વિલ્થમ્સ કરીને હતો, તે એકલો જ જીવતો બચી ગયો હતો. હવે કુદ્રતની કરામત તો જૂઓ, કે ૧૧૬ વરસ રહીને એજ મીનાઈ રેટ્ટ્રસમાં, એજ તા. ૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૮૦ ના દિવસે ખરાબર એજ જગોએ બીજી એક આગબોટ ડુબી ગઈ, જેમાંના સઘળા મુસાફરો ડુબી મૂઆ, પરંતુ માત્ર એકજ મુસાફર જીવતો બચી ગયો, અને તે પણ મી. ૦ હુ વિલ્થમ્સ નામનો જ નસીબનો લીલો હતો ! પરંતુ કુદ્રતની કરામત એટલાથીજ અટકી નહીં. પેલીજ કમખખત તારીખે, પેલીજ અલાગણી જગાએ, ઇ. સ. ૧૮૨૦ ના ડીસેમ્બર માસમાં, ત્રીજી આગબોટ ડુબી, જેમાં ૩૧ ઉતાડ્યો માર્યા ગયા, તો પણ આ હોનારત વખતે પણ માત્ર એકજ જીવડો બચવા પામ્યો, જેનું નામ મી. ૦ હુ વિલ્થમ્સ જ હતું. રાખનાર ખુદા છે તો મારનાર જખખ મારે છે. પરંતુ આમ કાં બનતું હશે, કે સો માણસમાં ૬૬ માણસો બસ ચોવીસે કલાક અદ્યુલ અને અપશુકનની જ કદપનાઓ કાં કર્યા કરતાં હશે? ભવિષ્યમાં શુભ શુકનના બનાવો પોતાને ત્યાં બનવા વિષે લોકો કદપના કરતા નથી, અને “મહારો બાઈ મરી જશે તો લોભઈનાં

હુઃખો કેમ ખમાશે ? ” “મહારી બહાલી બહેન મરશે તો તેના પછીનાં હુઃખો વખતે હું કેવી યોજના કરીશ ! ” વિગેરે માઠા બનાવોના વિચારો કરવાથી માઠી વાતાવરણ એવી તો જોરથી ફેલાય છે, કે તેવી કલ્પના કરનારાંને ત્યાં તેવા બનાવો પણ બનવા જ પામે છે. “જૉન” નામનાં અપશુકને કેટલો બધો કચડ-ઘાણ કાઢ્યો છે તે ઇતિહાસ આપણને શિખાડે છે. “જોન” નામનીજ અશુભ વાણીની માન્યતાએ કેવા અનર્થો કર્યા છે, તે ઉપરથી અશુભ કલ્પનાનો તમે ખ્યાલ કરો. કૉન્સટેન્ડીનોપલના રાજા જૉન ૧ લાને તેના હિજડા બંસીલે ઝેર આપીને મારી નાખ્યો હતો; અને જૉન ૪ થાની તો બન્ને આંખો ખેંચી કાઢી ને પછીજ મારી નાખવામાં આવ્યો હતો ! જ્યારે જૉન ૫ મો તો નામે રાજા હતો, બાકી તે: આખા કૉન્સટેન્ડીનોપલમાં સાથી હુઃખ્યારામાં હુઃખ્યારે પુરૂષ તેજ હતો. ચાલુ સત્તામણીમાં ઘેરાઈ રહી આખરે ગાદીએથી પદબ્રષ્ટ થવા પામ્યો, ને એક મથમાં પડીને સળડી સળડીને મૂચો. રાજા પૌપ જૉન ૧લો જેલમાં સળડી સળડીને કોહી કોહીને કુતરાંને મોતે મરી ગયો હતો. જૉન ૮ માને સ્પાલેટોના ડયુક લેમ્બાર્ટે કેઢમાં પૂરી ખૂબ રિખાવ્યો હતો. અને તેના છેવટના દહાડા ઉપર એ બાપડા રાજા જેવા રાજાને ઘેરાંનો બાયલો પોશાક પહેરાવીને ફેરવવામાં આવતો હતો. એટલાંજ હુઃખ આપીને જ્યારે લેમ્બર્ટ ધરાયો નહીં, ત્યારે ઝેર આપીને તેને મારી નાંખ્યો હતાં. અને જૉન ૧૦ માને ડયુક ઓફ ટસ્કનીએ ગાદીએથી પાંખડું પકડીને ઉઠાડી મેલી કેઢખાને પૂર્યો હતો. જૉન ૧૧ માને, તેની માતા આલબેરીક સાથે, કેઢખાનામાં નાખવામાં આવ્યો હતો, ને બન્ને માય દીકરાં રિબી રિબીને જેલમાંજ મરણ પામ્યાં હતાં. જૉન ૧૨માને ધર્મલોપને માટે પદબ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યો હતો, અને છેવટે તેનાં ફાંડીને બે ફાંડ્યાં કરવામાં આવ્યાં હતાં ! જૉન ૨૧ માના દિલ ઉપર, ઇ. સ. ૧૨૭૭માં વીટર્બો ખાતે એક ઘર પડયું તેની નીચેજ કચડાધને તે મૂચો હતો. જૉન ૨૩ માને વેશ બદલીને નાશી જવું પડ્યું હતું, પરંતુ તેને પકડવામાં આવ્યો ને ૩ વરસ વેર કેઢમાં પૂરવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રમાણે બેકેક પછી જૉન નામ ધારણ કરી રાજા થઈને હુઃખી હુઃખી થવા છતાં, તેવીસ તેવીસ રાજાઓએ જૉન નામજ કાં ધારણ કર્યું હશે ? શું માત્ર નામથી માણસ મરે ?

સ્વીડનનો રાજા જૉન ૧ લો જ્યાં પણ ચઢાઈ લઈ ગયો હતો ત્યાંથી માર ખાઈને, હાડમાર થઈનેજ પાછો ફર્યો હતો, ને વગર સંતાને મૂચો હતો. જોન બીજાની બાયડી ઉપર રૈયત ગુસ્સે થવાથી તેણીને રાજમાંથી હાંકી કાઢીને ફેશનિકાલ કરવામાં આવી હતી. બર્ગેડીના જોન સાન્સપોરને બધી ભયાનક કતલ ચલાવવામાંજ રોકાવું પડતું હતું, અને આખરે એવી કતલોમાંજ તેની કતલ કરી નાખવામાં આવી હતી. શું જોન સિવાય કોઈ મૂચા નથી ?

સૌખ્યાના રાજા જૉનને “ આપ-માફ ” કહેવામાં આવતો હતો, કેમકે તેણે ખુદ પોતાનાજ આપ ઓલખઈતું ખુન કીધું હતું. પરંતુ તેનો ફેજ તે કેવો પામ્યો ! ખુન કીધા પછી તેને એક ભટકતા પુરૂષ લેઈ અને એક પોશાગીર લેખે દુન્યામાં રહેતું પડ્યું. બધા જૉન નામના રાજા હાડમાર થયા, પણ પોર્ચુગલનો જૉન રાજા પોતાની નેકીને લીધે, જૉન નામ ધરાવવા છતાં, દુઃખી જીવંતી ભોગવવાથી બચારે બચી ગયો, ત્યારેજ જોન નામનો વહેમ મટ્યો. વળી જોન નામ ધરાવનારી બધી રાણી કે શહેનશાહજીઓ અભાગ્યાંજ નસીબની નિવડી હતી. લેડી જોન એને રાજકોહના આરોપ સર રાણી મેરીએ ફાંસીએ લટકાવી હતી. સ્કોટલૅન્ડના રાજા ૧ લા જેમ્સની બાયડી જોન બોર્ડ અથવા જોન સેમોરને ઘાતકી રીતે અને લજ્જત ભરેલી રીતે મારી નાખવામાં આવી હતી. પ્રીલીપી લી લોંગે પોતાની જ સ્ત્રી જોન બોર્ડ બર્ગડીને ૧૩૧૪ માં છિનાળું કરવા માટે કેદખાને પૂરી હતી. જોન બોર્ડ ફ્લેન્ડર્સ અને જોન બોર્ડ પેન્થીયેમે વચ્ચે, બન્નેના ઘણીઓને કેદમાં પૂરવા પછી, ભારે લડાઈ ચાલી, ને બન્ને દુઃખી થઈ. આ લડાઈ જે ૧૪મી સદીમાં થઈ હતી તેને “ બે જોનો વચ્ચેની લડાઈ ” ના નામેજ ઓળખવામાં આવી છે. નામનોએ કાંઈ મેળ નથી.

નાવ હુમારી જાંજરી; ખોટલી ભરા હે ભાર;

હલકે થે સો પાર ઉતર ગયે; રહે ગયે જીન સર ભાર.

હે બુદ્ધિયા ! તે ત્હારી ઘરડી ઉમ્મરમાં દીડું હશે, કે લોહિયાર માણસો ટપોટપ ત્હારી નજર આગળ મૂક્યાં છે, અને તવાઈ સુકાઈ રહેલાંઓએ કેટલી કેટલી લાંબી ઉમ્મર પસાર કરી છે. શરીરનું સાંચા કામ એકદમ બંધ પાડવાને માત્ર એક ન્હાનોશો શ્વાસજ બસ છે. દેહનું ચક્ર અટકાવવાને માત્ર એક રજકણ પૂરતી છે. હર્કયુલીસે જે મહાન બાર હપ્તેખાનો તોડવાનાં ૧૨ પ્રકારનાં પરાક્રમે આખી જીવંતીમાં પૂરાં કર્યાં, તેને મરવાને માટે માત્ર ૧૨ ઘડીજ બસ થઈ હતી ! થીસ્થસ જેણે સેંકડો હુટારાઓનો સંહાર કીધો, તેના જેવા મોટા પહેલવાનનું મોત, તથા ઇલપશિયન પહેલવાન સીસોસ્ટ્રાસનું મરણ, તથા જયુ પહેલવાન સેમ્સનનું મૃત્યુ, રોમન શેહેનશાહ ક્રોમોદસ જે પોતાને પહેલવાન કહેવડાવતો હતો, અને જેણે એમ્પ્રી થીયેટરમાં ૧૦૦ સિંહોનો સંહાર એકેક ઝટકેજ કર્યો હતો, જેણે ૧૦૦૦ પહેલવાનોને કુસ્તીમાં પછાડી નાંખ્યા હતા, એવા સર્વ પહેલવાનોના મોત, આંખના પલકારામાં આવી ઉભાં ત્યારે તેમનું બળ કાંઈએ કામ આપ્યું નોતું. જેમ સ્થિર હાથના મનુષ્યથી છુટેલો તીર ધારેલું નિશાન આબાદ મારે છે, તેમ શરીરમાં શારીરિક ને માનસિક રોગો જે થાય છે, તે કેમનો આબાદ લગાવેલો તીરજ છે, અને તે તીર સ્થિરપણે એક પ્રસાદીકરને ઉઠાવી લઈ જતાં, નથી ભોતો એક એકલી અટુલી પડી જતી માવતર,

કે નથી જોને તે મા-બાપ-વગરનાં નિર્દોષ, નિરઅપરાધી, નિરાધાર બાળકો, કે નથી તેને ઠાકલુદી વિષે દયા, કે નથી તેને રૂઢનગી કદર. સ્નાતના સમાચાર અને સૂતકના સમાચાર સર્વ કોઈને એકવાર તો સાંભળવા પડેજ છે. ધારકો પડી આવે, પેટમાં શેર પડી આવે, કાળજામાં સૂળ મારે એવા માઠા બનાવની નકારી ખબર સાંભળવા માટે કોઈ પણ ઘડી આવવાનીજ છે, તે માટે તૈયાર રહેવાથી તે માઠી ખબરનું જેમ અરધો અરધ ઉતરી જાય છે. માઠા સમાચાર જાણી લેવા માટે મોડું કરશે ના. ઓય મરશે, હુમણા પ્રાણ જશે, ઘડીકમાં બહાણું છુટું પડશે, એવા ગણનાટમાં આત્મા ખિન્ન થાય, મન પણ છિન્ન સિન્ન થઈ આકુળવ્યાકુળ થાય, તેનાં કરતાં તો તે માઠો બનાવ ગમે એવો ભયાનક હોય તોપણ તે એકવાર બની જાય, તેની ખબર આપણે જાણી લઈએ, તે ઘણુંજ બેહતર છે. માઠો બનાવ બન્યા કેટલે રડવું આવે તો એકવાર ધન્યાંધસ રડવું બેહતર છે. વરસાદનાં ઝાપટાંઓથીજ ખીલેલાં પુષ્પો તાજાં થઈ જાય છે, અને ભરાઈ આવેલો ડીબો એકવાર મોકળો કરી દીધાથી તે આંસુઓ, દુઃખો ખમવાનું ખ્યાનુ આપવા માંડી, લાગેલા ઘા ઉપરનું લોહી ધોઈ નાખે છે. આપટું આવ્યા પછી સૂર્યનો સુંદર પ્રકાશ ઘણીવારે તુર્તજ નજરે આવે છે, તેમ દુઃખ પછીની રાહત આંસુ પાડ્યા પછીજ થાય છે. મૈયતના બનાવો સાથે જૂના કાળથી જોડાયેલા વહેમો માનવીને વધારે દુઃખમય થઈ પડતા હોવા છતાં મૂવા પછી અનેક જાતના વહેમો જીવતાનાં મગજ ઉપર અસર કરતા હોવાથી, મોતના સમયના સુધારા, મનુષ્ય માત્રને મન ગમતા થઈ પડતા ન હોવાથી, નવાં કૌતકો ન કરતાં જૂનાં કૌતકોને બસ પડવામાં જ જીવની શાન્તિ, જમાના દર જમાના લોકો સમજી રહેલાં હોવાથી, મૈયતના વખતનાં ખેમણોને તાબે થાય છે, જે કોઈ જેમ કાંઈ કહે તેને વશ થાય છે, અને ભારે દુઃખના વખતપર તેજ રૂઢી અખત્યાર કરવા લાયક થઈ પડે છે.

સ્મશાન ભૂમિની ઉત્તર દિશાએ પોતાનાં મઠદાં દટાય તેની તરફ ગરીબ લોકો સખત અભાવ ધરાવે છે. તેઓની માન્યતા છે કે, પાપીઓનેજ ઉત્તર દિશાએ તો દાટવા બેઠે! આ માન્યતામાં પણ તેમનાં જીવની શાંતિ થવા દો. ખરું કારણ તો ઉત્તરે સૂર્યનો પ્રકાશ ઓછો હોવાથી તેમની માન્યતા ઉભી થઈ છે. ગલ્લાસ્થાના દેવળ આગળ જલ્લાદોને દાટવાની જગા ખાસ બનાવેલી હોય છે, કે જલ્લાદોનાં વહાલાંઓના જીવ સુગાય નહીં, ને તેમને શાન્તિ મળે. પશ્ચિમ દિશાના ઘણા લોકોની એવીજ માન્યતા છે કે, પૂર્વ દિશા એ પુદાની દિશા છે, બન્યાં પ્રભુનું તખ્ત ગોઠવેલું છે. પશ્ચિમ દિશા એ મનુષ્યની દિશા છે. દક્ષિણ દિશાએ ઈનશાફી આત્માઓ અને ફીરેસ્તાઓ વસે છે, કેમકે એ દિશાએ સૂર્ય નારાયણ પોતાના પૂર બહારમાં પ્રકાશ આપે છે; પરંતુ ઉત્તર દિશા તો

દેવોની દિશા છે; જે તરફ ચેતાન અને તેના જાનસાક્ષી ફરતાજ ફરે છે, જે માન્યતાને લીધે જીવતાંની શાંતિ સાડૂં સૌ કોઈ આવા વહેમોનેજ પસંદ કરે છે. ઘણાં દેવળોમાં ઉત્તર તરફની દિવાલોમાં જે ખારણું હોય છે તેને “Devil's door” “દેવનું દાર” કહે છે. ખેડીજમ વખતે અને પ્રભુભોજનના ઉત્સવ વખતે તે દ્વાર ખોલે છે, કે જેથી દૈત ત્યાંથી ચાલ્યો જાય. આ કારણે વહેમી લોકો તે દ્વારથી ફરતાં પણ નથી, ત્યારે કેળવાયલા ને સુધરેલા લોકો તેમની હસી કરે છે, પરંતુ જ્યારે તે સુધરેલા શિખેલા લોકને ઘેર મોત નિપજે છે ત્યારે તેઓજ ખામુખા તે દ્વાર ઉપરથી મડદાંની કાઠડી લઈ જવા હેતા નથી. ફરક એટલોજ હોય છે, કે જૂના વિચારના લોકો મોતની ચિંતા બારે માસ રાખે છે, અને વહેમને ધિક્કારનારાં લોકો મોતની વખતેજ મોતની કાળજી કરે છે.

ચુ દય રફતો ફદાં ન આમદ હનુઝ;

ન બાશમ જે અન્દીશે ઇમ રૂઝ રૂઝ.

હે બુદિયા ! ત્હારી જે ગંધ કાલ હતી તે તો જ્યારે હવે પસાર થઈ, ત્યારે તું આવતી કાલની ચિંતા શા સાડૂં રાખે છે ? આવતી કાલ તો તું દેખે કે નહીંએ દેખે. હું તો આવતી કાલની ચિંતામાં બુદો બખ થઈને કમ્મરેથી વાંકો વળી જવાનો નથી. ડાસી ! મૈયતનાં અસહ્ય સંકટોનું ઓપડ માત્ર વૈત્રું ને રોકાણ છે. ગમે એવી દિલમાં અગન ઉઠીને લાહે બળતી હોય ત્યારે તમે રોકાઈ જાવ. મોટાં દુઃખો તો ન્હાનાં સંકટોને ઝટ ભૂલાવી શકે છે. મોત જેવો મોટો પરોણો વૈત્રાં જેવાં ન્હાનાં દુઃખોને તો વિસરાવેજ. ભારે દર્દ થતું હોય ત્યારે ડોક્ટરનું હથિયાર તે દર્દનાં ગોળાને અડતાંજ અડધું દુઃખ તો દર્દ થાય છે. દાઢ કળતી હોય ને દાંત ઘણાજ દુઃખતા હોય, એવામાં દંતવંદ આવે છે અને જેવું નસ્તર હાથમાં ધરે છે, તેવાજ દુઃખતા દાંત બંધ પડવા લાગે છે. એક લેખક કે એક કવિ પોતાની કલમ જેવી હાથમાં પકડીને લખવામાં રોકાય છે, તેરીજ તેનાં ન્હાલાંની જૂદાઈ તેના દિલમાંથી ભૂલાતી જાય છે. હાંપલે મતલબ, કે મોતનાજ નહીં, પણ કોઈ પણ દુઃખના અવસરમાં તમારા શોખનું તમે કાંઈએ કામ હાથમાં લઈ લો, તેના જેવો દુઃખનો દાડૂળીને નથી. શાસ્ત્રકાર કહે છે તેમ, મનુષ્ય લોકમાં આપણે અત્યંત દુઃખો ભોગવીએ છીએ, અને સત્કર્મો કર્યાપછી મનુષ્ય લોકથી સ્વર્ગમાં જઈએ છીએ. પરંતુ ત્યાંયે શું સુખ છે ? અર્થાત, સ્વર્ગમાંયે પ્રાણીને તો સુખ નથી. કારણ કે, જેહેસ્ત કિંવા સ્વર્ગમાં પણ ત્રણ પ્રકારના દોષ રહેલા છે. જેમનાં અધિક પુણ્ય હોય તેઓ અધિક ભોગ મેળવે છે અને ઓછાં પુણ્યવાળાં ઓછાજ ભોગ ભોગવે છે. એટલે વધારે સુખનાં ભોગવનારાંઓ ઉપર ઓછાં સુખવાળાંઓને તો ત્યાં પણ ઇર્ષા ને અદેખાઈ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વર્ગમાં પણ ઇર્ષા જેવા દેવતાઓને આધિન રહેવું પડવાથી બધા જીવો નિરં

તર ભયમાં ને ભયમાં રહે છે. વળી પુણ્યનો સમય પૂરો થાય ત્યાં સુધી વિવિધ સુખ ભોગ ભોગવવાનું મળે, અને તે પૂરો થતાંજ સ્વર્ગથી પાછું મૃત્યુ લોકમાં આવવું થાય છે. સ્વર્ગથી જ્યારે આપણું પાછું ફરવું થાય છે ત્યારે જીવને વળી પાછો મહા કલેશ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા કલેશો અને દુઃખોની પરંપરા સ્વર્ગ ઇત્યાદિ લોકમાં પણ છે. માટે હે જીવનો ! ભાઈ મુઆનું ના રડ્યા કરો, જીવને તો સ્વર્ગમાંયે સુખ નથી, એ વાત સત્યજ છે બિલાડી આંધળી હોય તોયે ઉંદરની પાછળ તો દોડવાનીજ. તેમ કર્મ તો આપણા જીવને કેઠેથી પણ છોડવાનું નથીજ. આદર્શ લેખની આ સુંદર કીટિઓ વાંચો.

When Soul drinks of Misery's power,
Each moment seems a lengthened hour;
But when bright joy illumines the mind,
Time passes as the fleetest wind
—How to a wicked soul must be,
Whole ages of eternity.

આપણો આત્મા “ પરમાત્મા ” નામના પોતાના આત્મિક સાગરમાં ભળી જાય, અનંત નૂરના દરિયાવમાં મરણ પછી આપણા કિંચિત નૂરનો કતરો તે મહાસાગરમાં મળી જાય, તે માટે આપણે અને આપણાં જીવતાં રહેલાં વહાલાં-ઓએ ખુશીજ થવું જોઈએ. આપણું પંચ તત્વોથી બનેલું શરીર કબરમાં કે દોખમમાં મટી લેશે મટી ને જળ લેશે જળ રૂપ થઈ જાય તેથી આપણે અને આપણી પાછળ જીવતાં રહેલાંઓએ નાખુશ થવાનો સાચો સખખ તમને જણાવો ન જ જોઈએ. “ જે પળે કે જે ગેહમાં હું મરી જાઉં તેજ પળે કે તેજ ગેહમાં મરું તો દફનાવીજ નાખજે, અને પાયદસ્તની મોટી નીજદશના કે સોના રૂપાના છત્રવાળી કબરમાં મરું જાળવી રાખવાના પછાડા મારશે જ મા ! ” હે અમ્મા ! તહારાં દુઃખી જહાલાંઓને આવું કહીને તું પણ જે ખરો દિલાસો દેનાર પ્રભુ છે, તેજ પ્રભુનું સ્મરણ કર, કે જે છે

દજિદ્ર છિદ્ર દુષ્ટ પુષ્ટ કષ્ટ કાપનાર તે !
મટાડી કષ્ટ મિષ્ટ સુખને ચટાડનાર તે !

પ્રભુએ સરજેલાં દુઃખમાં કે સુખમાં ગમે તેમ કરીને તમે સ્વભાવને કાબુમાં રાખશો તો સંતાપના છેવટ દહાડા તમે દૂર રાખી શકશો. જો તમારા સંતાપના સંસ્કાર તમારે પેટે પેદા થયેલી પ્રજા ઉપર પડવા પામશે તો તમારા સઘળા વારસો પણ દુઃખચારા અને સંતાપિતજ નિવડશે.

નવસારીમાં એક ઍટાળ અને આપઘાતી મોખેદ કુટુંબના મરહોને વાર સામાં એવું ઍટાળપણું ઉતર્યું હતું કે આપઘાત કરવામાં પણ તેઓ બાંધદેથી

પાતાનો બોલ પાળતા. તે કુટુંબમાં એક બેટો મરણ પામ્યો ત્યારે તેનો બાપ કષ્ટાંત કરવાને બદલે જુદું પડી બોલ્યો:—“ ચાલ દીકરા! ત્હારી પૂઠેજ આવી લાગ્યો!” આમ કહી બાપે આપઘાત કર્યો. અને તેના વડીલો પણ “ચાલ ત્હારી પૂઠેજ આગ્યો!” એમ કહી આપઘાત કરવા માટે જાણીતા થયા છે. છેક છેલ્લાં છ વરસ ઉપર પણ તે કુટુંબના બે જવાનો એટલી આપઘાત કરીને મૂઆ. આ કુદરતી સંજોગ વારંવાર દીકરામાં આવે છે કે, કેટલાક ખાનદાનમાં આપઘાત કરીનેજ ઘણું ભાગે પુરૂષો જીવ આપે છે. યુદ્ધિયા તું રહે છે કે;

“કોણ રે અનાથની રાખે આજ લાજ,
દુઃખમાં ઘુમી ગઇ આજ વણ કાજ રે !
થઇ હું કિદાસ હવે ન રહ્યો કંઈ ઇલાજ!—કોણ રે !
સર્વે સુખના સાથીઓ, દુઃખમાં કોઇ ન સાથ;
માયા મમતા નહીં ખરી, સર્વ દેવને હાથ!—રાખે.

ઓ મોટા પરમેશ્વર ! અમ અનાથો તથા સ્વડી ગએલાંઓની ભૂલો અને પાપોની સજા તું મોત રૂપી ફટકાથી નહીં કર ! વહાલાંની જીદાર્દના ઘા, જેવા તે ખીજાંઓને કીધા છે તેવા અમને પણ નહીં કર ! માયાની સાંકળ જૂદાર્દના જાખમથી તોડી કાં નાખે છે પ્રભુ ! અમારામાં હવે ખમવાની શક્તિ રહી નથી તેવી સખતીના બોલ અમારે શીર નહીં નાખ ! અમારાં પાપોતું કરજ માંડી વાળ, માફી આપ, ક્ષમા કરીને અમારી કહર ખા ! સંસારના કાંસાથી છેવટે ફૂવા પૂરી પૂરીને અમે મર્યે તેવાં છેકજ નિરાશ ના કરી નાખ ! શું આપઘાત કલબના સભાસદોએ મોતનાં અકળામણથીજ વખત વગર મરવાનું પસંદ કર્યું હશે ?—હા.

~~~~~

સાંકડાં કપાળમાં સોળ લમરા.

~~~~~

“ મોતના મિત્રો ” એ નામના સભાસદોની “ આપઘાત કલબ ”ના નામની સાંકડા વિચારના મગજના ધસેલાઓની એક મંડળી પેટ્રાગ્રાડમાં હયાત છે. એ મંડળમાં પુષ્કળ સભાસદો જોડાયા છે. રશિયાના ખુદ રાજધાની શહેરમાં આ કલબની એક મીટીંગ મળી હતી. પોલીસની નજર ચૂકાવવા સારૂ સમી સાંજે આ સભા ભેગી થઈ, સભાસદો અકેક પછી એકલા કલબના મકાનમાં દાખલ થયા, અને કેટલાકો પાછલે બારણેથી મકાનમાં પેડા. આ સભામાં પુરૂષો તેમ સ્ત્રીઓ પણ હતી, અને ઘરડાંઓ તેમજ જવાનો પણ સામેલ હતાં. કેટલાંકો તો પોતાના યુનિફોર્મમાં હતાં. મળવાના ઓરડામાં બહી ચેતરજી બિછાવી હતી, અને બારીઓ ઉપર બારે પડદાઓ નાખવામાં આવ્યા હતા.

સભા મળવાના ઓરડામાં દાખલ થવાના દરવાજા ઉપર નીચલો લેખ નજરે પડતો હતો.

“જેઓ અહિંયાં દાખલ થાય તેમણે સઘળી આશા છોડી દેવી.” ઓરડાના દરવાજા ઉપર રાતી લકડાંવાળી જમીન ઉપર કાંસ સાથનાં બે દાતરડાં પાડેલાં હતાં. શોપેનહૅર, હાર્ટમેન, અને ખીજા પ્રારબ્ધવાદી ઈશ્વરી ફૂતોની છખીઓ દિવાલો ઉપર ટાંગેલી હતી. તેમાં એક મોટું પીકચર જીંદગી અને મોત વચ્ચેની લડતનું ટાંગેલું હતું. થોડીક મીણુખત્તીઓ સળગાવેલી હતી. પ્રમુખ અને કમિટીના મેમબરો કાળાં કફન પહેરીને એક લાંબી ટેબલ આગળ બેઠા હતા, જેમની આગળ આપઘાત કરવાની ચીઠ્ઠી નાંખવા માટે ચંબુ જેવું વાસણ મૂકવામાં આવ્યું હતું. એક હથોડાને ઢાળું કપડું વિંટાળીને ૩ વાર મંદ ઠોકા મારતાંજ સભાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું. સભાનું કામ ચાલતાં પ્રમુખે એક સ્ત્રી સભાસદને પોતાની દિલસાઝી જણાવી, કે “તેણીએ થોડુંક ઉપર આપઘાત કરવાની કોશિશ કરી, પણ તેણી નિષ્ફળ નિવડી; પરંતુ એ લેડીએ ચિંતા ન કરવી; તેણીના માથા પ્રમાણે મોત વહેલું નિપજાવી શકશે, એવી મ્હારી પૂર્ણ ખાત્રી છે!” તેણીનાં છેલ્લાં વચનો નોંધી લેવામાં આવ્યાં, અને સર્વ સભાસદો ગંભીરાર્થથી ઉભા થયા. થોડા વારમાં એક મેમબરે આવીને ખુશાલી ભરેલી ખબર આપી કે; “હવે તેણીને એવો તો જખુન ઘા કરવામાં આવ્યો છે, કે તેણી હવે જીવવા પામશેજ નહીં !”

ત્યાર બાદ આપઘાત વીશેની નવી નવી બતની રૂઢીઓ વીશે લાંબો વખત વેર વાદ વિવાદ ચાલ્યો. પછી પ્રમુખે બહોર કયું, કે ચીઠ્ઠી નાખતાં ૬ નસીબદાર સભાસદોને ફાળે આપઘાત કરવાની વારી આવી છે ! કિયાં ધોરણે તેમણે આપઘાત કરવો તે વીશે તરેહવાર સૂચનાઓ થઈ. છેવટે સર્વાનુમતે એવું ઠર્યું કે, આપણી કલબમાં ઘણા મેમબરો વધારવા સાડ જો મેસ વેળાએ આપઘાતો કર્યે તો ઘણા લોકોનું ધ્યાન ખેંચાશે, માટે એક સુંદર રૅસ્ટોરાંમાં આપણે બધાએ ખાણું લેવું, અને ચમ્પીનનાં ગ્લાસોમાં ઝેર ભેળાને ગટગટાવી જવું ! જેમના નામ ઉપર આપઘાતની ચીઠ્ઠીઓ નિકળી છે, તેમની પાયદસ્ત ઘણા ઠાકમાઠથી કાઢવી, જેથી લોકો આપણાં ભલાં (!) કામ તરફ વધારે ખેંચાઈને, “આપઘાત કલબ ”માં જોડાઈ વહેલાં આ દુઃખી જીવનનો અંત લાવવાનું સુખ પ્રાપ્ત કરવાને લાગ્યશાળી થશે. દરખાસ્ત સર્વાનુમતે પસાર થવા પછી “પાયદસ્તની માર્ચ ”નું ગાયન ગાવામાં આવ્યું. બાદ જે સભાસદ છેલ્લામાં છેલ્લો આપઘાત કર્યો હતો તેણે જોડેલું “મૃત્યુની શાન્ત ”નું ગાયન ગાઈ તે કહાડાની સભા બરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી.

આ રીતે સુધરેલા દેશોમાં પણ જીંદગીનો કંટાળો આવી ગયેલો જણાય છે. શીખેલા ભણેલાઓ પોતાનાં જીવનનો અંત આપઘાતથી પણ આણવાનાં મંડળો સ્થાપવા લાગ્યા છે. અરે ! શું ત્યારે ઇશ્વરે મનુષ્ય અવતાર દુઃખી થવા સાફ જ સરજેલો માનવો ? ના; નહીં. દુઃખે દુઃખે કાયર થયેલાં હિંચકારાં, ખાયલાં, ધુજાં અને વહેમી લોકોનું આ તો પાપી કામજ કહી શકાયો. “અરે માય ! જે દહાડાનું નવું ઘર બાંધીને રહેવા ગયાં તે દહાડાનાં હાથે કરીને બેઠાંજ નથી. એ ઘર જ અવર છે !” આવો નહીં સંતાપનો સંતાપ આઈમાય આઈમાય વારંવાર કરે છે. તમારા શહેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમાની “કોરોનેશન-ચેર” યાને રાજ્યાભિષેક કરવાની ખુરશીની કાંની ઉપરથી તમે તમારાં ઘરબાર કે વતન બદલાયાના સોસારાનો વિચાર કરો, તો તમે ઘણા દિલાસા લઈ શકશો. આ ખુરશી માત્ર એક પત્થરો છે, ને કુદ્રતી રીતે તેનો આકાર ખુરશી રાકો છે. એનો તલેસમ એવો કહેવાતો હતો કે, જ્યાં પણ એ પત્થરો કાયમ રહે ત્યાંના શહેનશાહ કાયમ રહે ! એ પત્થરો જ્યાંથી ખસેડવામાં આવે ત્યાંથી શહેનશાત ઉંધી વળે ! એજ પત્થરો “તારા ટેકડી” ઉપર હતો, ત્યારે આયર્લેન્ડના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક થઈ આઈરીશ રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા. એરીકના બેટા ફ્રેચુસે એ પત્થરો ખસેડીને આર્ગાઈલશાયરમાં લાવી મૂક્યો, અને ત્યાંથી રાજા કેનેથે ૯ મી સદીમાં તેને ખસેડીને સ્કોટલેન્ડ મધ્યે લાવી રાખી તેના ઉપર લાકડાંની ખુરશી રૂપી લાકડાનું બીજું ઢાંકણ ઢાંક્યું. રાજા ૧ લા એડવર્ડે તેને ખસેડીને વેસ્ટમીન્સ્ટરમાં ગોઠવ્યો. વહેમી લોકો કહે છે કે, જેકબના તર્કિયા તરીકે એજ પત્થરો વપરાતો હતો. વળી વહેમી લોકો એમ પણ કહેતા આવ્યા છે કે; જ્યાં પણ એ પત્થરો હશે ત્યાં સ્કોટીશ ચોલાદના જ રાજાઓ રાજ્ય કરશે. એક બનાવની સાથે દોઢ ડાહ્યાઓ બીજો બનાવ બેડીને આ રીતે વહેમોની ઉત્પત્તિ કરે છે. છેલ્લાં જર્મનો-ખ્રિષ્ટીય મહાન યુદ્ધમાં ખ્રિષ્ટિયોનો જ્યારે જ્યારે ખારીક વખત આવવા પામ્યો ત્યારે ત્યારે એ દાદી હલાવનારા વાળોદના કાજીજી થઈને ડોળા ચઢાવીને કહેતા કે; “અમે તો કલકત્તા ખાતેથી વાઈસરાયનું તખ્ત હાંચકીને દિલ્લી આણ્યું ત્યારથીજ કહેતા હતા, કે દિલ્લી શહેર એક પાયતખ્ત લેખે તો અવર ને અપશુકન ભર્યું છે ! ભલી ભલી શહેનશાહો દિલ્લીમાં રાજગાદી સ્થાપવાથી પાયમાલ થઈ ગઈ, માટે એ જગા નેહસ્ત નિવેષ છે ! જૂઓ ! જે દહાડે વાઈસરાય પહેલ વહેલો કલકત્તા-તેથી દિલ્લી જઈ રાજગાદી ઉપર બેસવા સાફ રાજ મહેલમાંથી ઉપડ્યો, છેલ્લી સીડીએથી જેવો નીચે પગ મૂક્યો, કે તુર્તજ વાવટા કાઢી આપો આપ સળગીને બળી ગઈ ! અને લોર્ડ હાર્ડીજ દિલ્લીમાં ઢાખલ થયો તેવોજ તેના ઉપર મોતનો બંબ ફેંકાયો !” અરે ભલાં માણસો ! કેાઈનું પણ બંબેદાન રહ્યું છે, કે લોહી

કુગલ, રજપુત, કે સૈવદ વંશનું દિલ્લીમાંજ રાજ્ય કાયમ રહે ?
 પ્રસિદ્ધ રાજાના વખતમાં લાંડનમાં મરકી આવી તે વખતે રાજાનાં હાથે
 ઇશુસો માર્યા જતાં હતાં, અને લોકો ત્રાહે ત્રાહે પોકારી રહ્યાં હતાં. વળી
 કેક વર્ષ પછી લાંડન આખું આગમાં ભુજાવા માંડ્યું ત્યારે ડાહ્યા માણસો
 કહ્યા કે; “હવે દુઃખ અને આફતોનો તો પાર રહ્યો નથી, તેમ હવે તેનો
 તંત પણ આવી રહ્યો છે, કેમકે આ આગથી નાશકારક મરકીનો નાશ પણ
 થો છે, અને હવે આપણે સુખનાજ દહાડો દેખીશું. અને ખરેખર તેમજ
 ન્યું. આજે લાંડન જે ઈંદ્રપૂરી જેવું દેખાય છે, તે આવી મહાન આફતોને
 ધેજ છે. જ્યારે રોમ બેદુદ આબાદીની ટોચે પહોંચ્યું, જ્યારે દીલ્લી અને
 ગદાદ પૂર બહારમાં આવી ચુક્યાં, જ્યારે બેખીલો નજર લાગે એવું
 વર્ગનું સ્થાન દેખાવા લાગ્યું, ત્યારેજ તે સર્વ શહેરો તારાજ થઈ આજે તેમનો
 સલ બહાર ગુમ થયો, અને પાછું આપણું બેઠએ છિયે, કે ત નાશ પામેકું
 !મ, પડી ભાગેકું દીલ્લી, અંધકારમાં આવેકું બગદાદ, હવે પાછાં નવા બહારમાં
 પલવા માડ્યાં છે. એટલે જે દહાડે તે દહાડે રાજ્યો નષ્ટ થવાનાં જ હતાં તે
 શ પામ્યાં; તેમાં દિલ્લીની ધરતીએ શું પાપ કીધું ? યાદ રાખો, કોઈનું સદા
 ર્યું નથી ને નભવાતું નથી; દહાડેવારે એક રાજ્ય ખતમ થઈને ખીણું આવે
 ; તેમાં એવા વહેમોને બેઠવાથી કાંઈ નવું થવાતું નથીજ.

આ સંસારની સફર એ એક મોટી મુશકેલ અને મુશીબતવાળી મુસાફરી છે,
 મ સમજી લઈને હમેશાં સાવધ રહેવું એજ ડહાપણુ ભરેકું તો છે, પણ તેને
 ખમય માની બેસવામાં કાંઈએ શાણપણુ નથી. જે ભુંડું થાય છે તે સારાને
 ટેજ કાં નહીં થતું હશે ! ખરૂં પૂછવા તો ઘણાં ખરાં દુઃખો તો આપણી
 પના શક્તિનાજ કડવાં ફળો હોય છે, અને સુખો તો ઈશ્વરે મૂળથીજ સરજેલાં છે.
 પ્રમાણેની ખરી હકીકત ને સાચી સ્થિતિ હોવા છતાં સુખ મળે તો કહે મં
 ગ્યાં, અને દુઃખ પડે તો કહે એ તો દેવે મોકલ્યાં, એવી વૃત્તિ
 વી વાજખી નથી. ભરોસો મૂકો તો પૂરો ભરોસો દેવની ઉપરજ મૂકો; અને
 કા બનાવને પણ શુકનના સારા વિચારથી તમે વધાવી કાં ન લો ?

નવસારીમાં એક ડોસાં આજ પણ હયાત છે. તેમના ઘણીની બહોજલાલી
 ત્વતી ને પુકે ફાટતું હતું તેવા સારા વખતમાં જે ગંભીરતા, જે ટેક, ને જે
 સો તેમણે રાખેલો, તેજ ગંભીરતા તેમના ઘણી નિંદાયા ને ધરખાર વેચાઈ
 થી નબળી સ્થિતિ આવી, ઘર ઉપર જતીએ આવી, વહુએ આબરૂ લુટાવી,
 દરખાર ધસડયા, ઘણી અંતે બેઠેસ્તી થયા, દીકરા ઉપર દીકરાએ ગુજરી
 ; મોત-મોત-અને બસ મોતેજ ઘર બધું ખાલી થઈ ગયું, અને પૈસા
 નાં ફાંફાં પડ્યાં તોયે તેમણે પોતાનો ટેક જેવો ને તેવેજ ટકાવી રાખવાથી,

ખીજાંઓએ પણ તેમના પ્રત્યે તેટલું જ માન અને હિલસોઝી ટકાવી રાખી છે. ગમે એવી મહા આફતો વખતે, ખીજાંઓની પેઠેમ રડાકુટા ને રૂદન પાટલા કરતાં નથી. હૈડું મક્કમ રાખીને રહે છે. છેલ્લાં તેમની બાકી રહેલી એક જવાન દીકરી જ્યારે મરણ પામી ત્યારે તેમનાં રૂવાન આગળ લણવા સાથે આવવાને, જેવો શેરાબદાડ અંધારાએ ઉંબરમાં પગ મૂક્યો, કે એ અશે ડાસાં પોતાના દોઈત્રા રૂસ્તમજીને સંજો ધીને, છાતી ઉપર પથ્થર મૂકીને, છુકનવંતું જ બોલ્યાં કે; “ આવો મરું શેરાબદાડ ! મહારા રૂસ્તમજીનાં લગ્ન વખતે હવે વહેલા આવજો રે મરું ! ” તેમની આવી ધીરતા, હિમ્મત ને શાન્તિ જોઈ સૌ કોઈએ ધડો લીધો. આપઘાત કરતાં પણ વખત વગર મોત નથી આવવાનું થોડાજ દહાડા ઉપર લન્ડનનાં ચેરીંગ ક્રોસ રોશને લન્ડનવાસી એક જવાન સ્ત્રીએ દુઃખે દુઃખે કંટાળીને મોટોર ગાડી હેઠળ નંખાવી દઈ મરી જવા ચાલું, પણ ડ્રાઇવરે ઝડપથી મોટોરને બીજી બાજુએ ફેરવી દીધાથી બાઈ જ્યારે બચી જવા પામી, ત્યારે તેણીએ ઝડપથી ઉઠીને નજીક આવેલી ટ્રામ ગાડી હેઠળ કચડાઈ મરવાની ઈચ્છા ધીધી; પરંતુ તૂતજ ટ્રામના ડ્રાઇવરે પણ જોરથી બ્રેક દાખીને ટ્રામ અટકાવી. હવે બાઈ કોધે ભરાઇ અને એક ઉચી દિવાલ ઉપર ચઢીને નદીમાં નંખાવી દીધું ! પરંતુ ત્યાં પણ તે ડુબી મરી નહી; કાંકે હોડીમાં બેઠેલા એક જવાને તેણીને પાણીની સપાટી ઉપરજ પકડી રાખી. આ રીતે ત્રણ ત્રણ વાર આપઘાતની કોશિશો, થોડીજ પળમાં કરવા છતાં, રાત્રે રાખી તેને કોણે ચાખી ? ખુદાની મરજી વિરૂદ્ધ તેનાથી કાંઈએ બની શક્યું નહીં. જેનું આવી બને તેજ મોતના ડાચાંમાં અણધાર્યું ને અણચિંત્યું જઈ પડે. સુખઘના ડબ્બા ભોઈવાડાના કેટલાક વેપારીઓએ ગાતના વખતે પોતાની દુકાનો સાચવવા સારૂ કુદ્રતશાહ ગપુરશાહ નામના એક પથાણને પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો હતો. તે પથાણ છેલ્લાં ૧૨ વર્ષ થયાં આ નોકરી દર રોજ ચાલુ બજાવતો હતો. દર રાતે એક દુકાનના ઓટલા ઉપર તે આખી રાત બેસતો. એક સોમવારે કુદ્રતશાહની લગાર તખ્ત બિગડવાથી તેણે પોતાના મિત્ર એદમખાનને ઓટલે બેસાડી પોતે પોતાને ઘરે જઈ સૂતો. પાછલી રાતે એ દુકાનવાળું જ ઘર પડી ગયું, અને એદમખાન કચડાઈને મરણ પામ્યો ! કુદ્રતશાહના મોતને વાર હતો, તેથી કુદ્રતે તેને માંદો પાડ્યો, ને માઠાંમાંથી સારૂ જ કયું; જ્યારે એદમખાનનો વખત ભરાઇ ચુકેલો હોવાથી બાર વરસે-માત્ર એકવાર-મરવાને માટેજ ત્યાં આવી ચઢ્યો ! રાત્રે રાત્રે તેને કોણે ચાખે ? ને રાત્રે મરે તેને કોણે તારે ? હવે બસ ઘણું થયું. મહારાં મહેરબાન વાંચનારાઓ ! હવે તમને મહારી

લામ!

ઉપર કૃપા કરી છે.

માની લીધેલું છે.

મારે દુઃખી છે એમ માનજો.

૪૮—સાચી નથી, મિથ્યા છે. એકલો

મિથ્યા છે. માયાનુંજ આ બધું દુઃખ છે.

૫—ગમે એટલા દિલાસા લીધા છે, પણ તાજા ઘા વખતે કાંઈ લાગુ ન પડે.

૬—તમે જીવી જીવીને કેટલું જીવવાનાં છે? ત્યારે શા માટે દુઃખી થવું?

૭—દુઃખમાંથીજ સુખ મળે છે, ભૂડાંમાં પ્રભુએ કાંઈ ભલુંજ છુપાવેલું છે.

૮—તમારાં સુખ માટે શું કરવું જોઈએ તે તમારા કરતાં પ્રભુ વધારે સાચું સમજે છે.

૯—વિસરવાની ટેવ રાખજો. ભૂલવાનું કરજો. વૈત્રાંમાંજ રોકાઈ જજો.

૧૦—પરમાત્માની લલિત દુઃખમાં એક ઢાલજ સમજીને બંદગી કરજો.

૧૧—દુઃખ વખતે રડશો ને બળાપો કર્યાં કરશો. તો તમારી પાસે કોઈજ ન આવશે.

૧૨—જ્યારે જીવ ધુળે, ચિંતા લાગે, ગમ લાગે, ત્યારે આ છાપન ભાગોમાંથી કોઈ પણ ભાગ હાથમાં લઈ ગમે તે પાતું શુદ્ધ મન વડે ઉઘાડી વાંચશો તો તમારાં દુઃખનોજ ઉપાય તેમાંથી માલુમ પડશે.

૧૩—દુઃખનું ઓપક દહાડા, અને દુઃખનું ઓપક વૈત્રું પણ છે.

૧૪—જોકે ૩૬૫ દિલાસા પત્રો લખ્યા છે, તો પણ તેમાં ઘણી ભૂલો થઈ હશે, તેની સર્વ માયાળુ લોકો મહેને માફી આપજો!

૧૫—આ બધુંજ કાંઈ મ્હારી એકલાની બુદ્ધિનું કહ્યું નથી. મહા અશો પુરૂષોના હીરા મોતી મેં તો માત્ર દોરામાં પરોવીને એક હાર અને માળા બનાવવાનુંજ માત્ર કામ કર્યું છે. દોઢ હબર નાનાં મોટાં પુસ્તકોના કર્તાઓનો, અને આ કામ પાર પાડવામાં મદદ કરનારા મ્હારા મિત્રો તથા મ્હારા ભાઈઓનો હું મોટો આભાર માનું છું.

૧૬—વેદ કર્તાએ જેમ “નેતી-નેતી” કહી બંધાં ઉપર મિંડું વાળ્યું છે, તેમ “નહીં-નહીં, એ દિલાસાથી પણ કાંઈ નહીં વળે!” એમ હું કહેતો નથી. બુદ્ધિને યાદ કરો, તે માત્રિક તમારું દુઃખ દર્દ ટાળીજ નાખશે. હે પ્રભુ! સૌનું ભલું કરે તેની સાથે મ્હારું પણ ભલું કર! એવુંજ માગો.

૧૭—મ્હારી માયો! રડયા નહીં કરો; ખીજાનું જોઈને જીવ ઠેરવો. સાચુંજ

- માગો, ને સાફજ વમાસો. ખુ
ચાલુ કાળજી છે, તેજ તમને ઉગ
૧૮--જ્યાં સૂધી કર્મ બળીને લખ્મ ૧
તો ફર્યાજ કરવાનું. માટે
૧૯--આ જાદગીમાં જેટલું પડ્યું છે
લેશો તેટલો તહિં ભોગવવાનો. આછા
થોડાં પણ દુઃખી દર્દી ભાઈ બહેનોને
મળશે તો મહારી મહેનતનો મહને પૂરેપૂરો બકલો પરમાત્માએ આપ્યો,
એમ હું સમજીશ. ભુલ ચુકની દરગુજર કરશો.
૨૦--આ ધારેલું કામ પાક પરવરદેગારે પાર પાડ્યું છે; તેનીજ ગુપ્ત બક્ષીશનું
આ પરિણામ છે! તે સાહેબના હજારો હજાર શુકરાના કરી, મહાઈ
કામ આજે પૂરે કરે છું.

*****
 “ દુઃખોને દિલાસા ”નો બીજી આવૃત્તિ.
 *****

“દુઃખોને દિલાસા” ના પદ ભાગો પૈકી ઘણા બીલકુલ મળી શકતા નથી, અને હવે હવે ઘણી દુઃખી વિધવાઓ, નાચાર બેચાર થઈ પડેલાં દુઃખી દર્દીઓ, અને રોજની ચિંતામાં અને બળાપામાં ભુંજાઈ જતાં લોકો, બધા ભાગો માટે માગણીઓ ઉપર માગણીઓ કરે છે. વાલમો બંધાવી બળવી રાખવાની ખાહેશો જણાવે છે. માટે હું ધરમી, દાતાર, સખી બાનુઓ તથા ગ્રહસ્થાને નમનાઈ ભરેલી અપીલ કરે છું, કે આ ભાગોની સીરીઝ પોતાના નામની સીરીઝ તરીકે બહાર પડાવવા સાફ સખાવતનો હાથ લાંબો કરી, અનાથો તથા દુઃખીઓનાં દુઃખો ટાળવામાં નાણાંની મદદ કરે! સસતી કીંમતે અથવા સુદૃઢ ગરીબોમાં આ ભાગો વહેંચાવવાનું પુન્ય લેા. એના જેવો બીજો ધરમ કે ખેરાત નથી. એનો મોટો સવાબ લાગશે, અને તમારી યાદગીરી રહેવા સાથે તમારાં અશો નેઆગાનેની યાદગીરી પણ રાખી શકાશે. આ ચોપડીએની ઘણી જરૂર જણા-યાથીજ આ અપીલ કરે છું.

કર્તા.

